

Russ.

6

d

Russ.
6d

Amsterdam

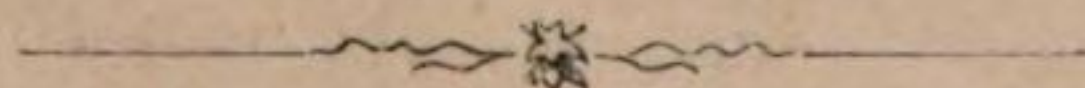
SVENSKA VÄLDET I LIVLAND

1564—1570.

AKADEMISK AFHANDLING

AF

THURE ANNERSTEDT.

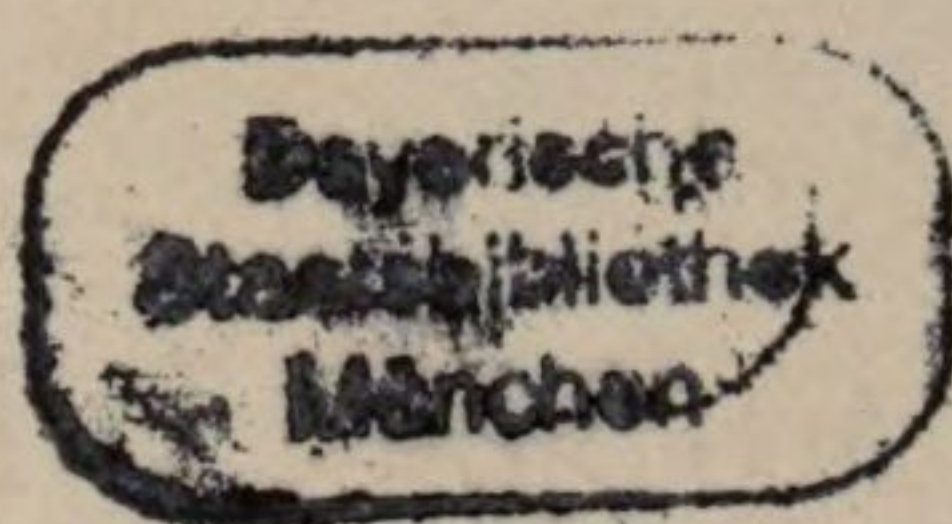
GÖTEBORG.

GÖTEBORGS HANDELS-TIDNINGS AKTIE-BOLAG.

1877.

Blindst.

A

SVENSKA VÄLDET I LIVLAND

1564—1570.

AKADEMISK AFHANDLING,

SOM MED TILLSTÅND AF VIDTBERÖMDA

FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPSALA HUMANISTISKA
SEKTION

FÖR FILOSOFISKA GRADENS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

AF

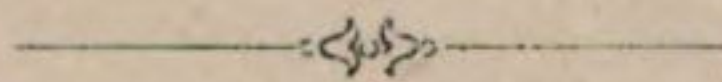
THURE ANNERSTEDT,

Fil. Kand.

Å STÖRRE GUSTAVIANSKA LÄROSALEN

LÖRDAGEN DEN 19 MAJ 1877,

P. V. T. F. M.

GÖTEBORG.

GÖTEBORGS HANDELS-TIDNINGS AKTIE-BOLAG.

1877.

SVENSKA VÄLDET I LIVLAND

1564-1570

KAROLINISKA AKADEMIE

SVENSKA VÄLDET I LIVLAND

PHILOSOPHISKA FAKULTETEN I UPPSALA UNIVERSITETEN
SEKTION

PHILOSOPHISKA FAKULTETEN

IN

PHILOSOPHISKA FAKULTETEN

PHILOSOPHISKA FAKULTETEN

PHILOSOPHISKA FAKULTETEN

PHILOSOPHISKA FAKULTETEN

IN

Innehållsförteckning.

Inledning, sid. 1—8.

- I. Händelser i Livland under första delen af 1564, sid. 8—12. Underhandling 1564 med Polen, sid. 12—15, med Ryssland sid. 15—16. De tyska legotrupperna sid. 16—18. Herman Fleming ståthållare, sid. 19—20. Henrik Klasson ståthållare, kriget 1565, sid. 20—30. Eriks underhandlingar med Ryssland efter 1565, sid. 30—36. Kriget i Livland 1566—1568, sid. 36—40. Underhandlingar med hertig Johan och Polen 1567—1568, sid. 40—41.
 - II. Johan konung, Henrik Klasson aflägsnas från ståthållarembetet, sid. 41—43. Underhandlingar med Danmark 1568—1569, sid. 43—45, med Ryssland 1569, sid. 46, med Polen sid. 47. Förhållandet till hertig Magnus af Holstein och dansk-lybska flottans anfall på Reval 1569, sid. 47—49. Taubes och Kruses underhandlingar 1569 med Reval, Ketler och hertig Magnus sid. 49—52. Klas Kursells förräderi och öfverraskningen af Revals slott 1570, sid. 52—55. Förbund mellan zaren och Magnus, och deras anfall på svenska Livland 1570—1571, sid. 55—60. Freden i Stettin 1570, sid. 60—64. Narvafarten, sid. 64—66.
 - III. Embetsmän och den kyrkliga samt civila förvaltningen i Livland, sid. 66—70. Adeln, sid. 70—73. Staden Reval, sid. 73—76. Bönderna, sid. 76—78.
- Bilagor, sid. 79—84.
-

De vid författandet af följande afhandling hufvudsakligen använda tryckta arbeten äro:

Annerstedt C., Grundläggningen af svenska väldet i Livland 1558—1563, Uppsala 1568.

Arwidsson, Handl. till upplysning af Finlands historia, X del., Stockholm 1858.

Bomansson, Hertig Johan och hans tid, Helsingfors 1862.

Busse, Herzog Magnus, König von Livland, Leipzig 1871.

Celsius, Erik XIV:s Historia, Lund 1795.

Dalin, Svea Rikes Historia, III del., Stockh. 1760—62.

Girs Aeg., Johan III:s krönika, Stockholm 1745.

Handlingar rörande Skandinaviens Historia 12 och 36 del., Stockholm 1825 och 1855.

Henning, Liffen. Churl. Chronica, Leipzig 1594.

Herrman, Gesch. des russischen Staates, Hamburg 1846.

Hiærn, Ehst. Lyff. und Lettl. Geschichte i Monumenta Liv. ant. I, Rigg, Dorpat und Leipzig 1835.

Mittheilungen aus der Liv, Est und Kurländischen Geschichte, 7, 8 och 9 Band.

Richter, Geschichte der deutschen Ostseepro., I och II del., Riga 1857—58.

Russow, Chronica der prov. Lyfflandt, Rostock 1578.

„ „ „ „ „ „ , Bart 1584.

Schirren, Verzeichniss livländischer Geschichts Quellen, 1 och 2 häft., Dorpat 1761 och 1862.

Stiernman, Alla Riksdagars och Möstens Beslut, Stockh. 1728.

Tegel, Erik XIV:s Historia, Stockh. 1751.

Af otryckta källor äro förnämligast begagnade:

Acta historica rörande Erik XIV:s och Johan III:s regeringar i Riksarkivet.

Danska Handlingar 1568—1572 i Riksarkivet.

Kammar-Kollegii Arkiv.

Livon. = Livonica Samlingen i Riksarkivet.

Muscovitica „ „ „

Oxenstjernska Saml. i Riksarkivet.

Polonica Samling. „ „

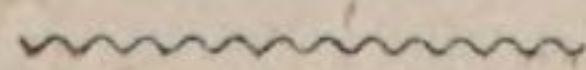
Nordinska Saml. i Upsala Univ. Bibl., Historia regum vol. 4.

Registratur, Hertig Karls i Riksarkivet.

„ Konung Eriks latinska i Riksarkivet.

R. A. = Riks Arkivet.

R. R. = Riks Registraturet.

Det ryska anfallet år 1558 blottade i grund den livländska ordensstatens djupa förfall. Oförmöget att försvara sig sjelft måste Livland vända sig till andra makter med bön om understöd mot den fruktansvärde gran- nen i öster. Helst skulle väl orden mottagit hjälpen från det tyska riket, men detta kunde numera lemna föga annan än kejsarliga mandater och skrivelser. Hansans makt var bruten, dess intresse för Livland i aftagande, allt efter som genom kriget handelsförbindelsen med Ryssland tillintetgjordes. Understöd från Polen betydde, såsom händelserna sedan utvisade, detsamma som fullständig underkastelse under detta land. Danmark egde ej så mycket att frukta af Livlands undergång, minnet af dess forna välde i Estland var visserligen ej utplånadt men ännu lefde den försigtige Kristian III. I Gustaf Wasas sinne hade Livlands uppförande under hans ryska krig lemnat efter sig ett djupt misstroende. Bättre framgång hade ordensmästaren i sina försök att erhålla penningehjelp af den unge och ärelystne hertig Johan af Finland, men Gustaf lyckades tillintetgöra sonens dåraktiga underhandling. Johan hade äfven sökt förmå staden Reval att hylla honom såsom skyddsherre, detta förhindrades af det danska partiet inom staden, som för- mådde stadens råd att afsända en beskickning till Danmark. Kristian III:s obenägenhet och Ketlers verksamhet aflägsnade för tillfället faran, att Estland skulle gå för- loradt till Danmark.

Det följande året 1559 ändrades förhållandena. Danmarks tron bestogs af den ärelystne Fredrik II, och ledningen af orden öfvergick till den för en anslutning till Polen benägne Ketler. Ett nytt försök af orden att af Gustaf Wasa erhålla penningehjelp strandade, ehuru Gustaf troligen ej varit obenägen för en allvarligt menad underhandling, på konungens misstroende och de förän-

drade förhållandena i Livland. Genom fördraget i Nyborg den 26 Sept. 1559 gaf sig nemligen stiftet Ösel och Wiek under Fredrik II, och redan förut genom fördrag af den 31 Aug. och 15 Sept. hade ordensmästaren och erkebiskopen af Riga ställt sina stater under Polens beskydd. Det oaktadt sökte Ketler fortfarande att af Gustaf erhålla understöd. Hufvudsakligen på inrådan af Erik, som vid denna tid understödde Johans planer på utvidgning af hans förstendöme genom landvinningar i Livland, hvaremot Johan af all makt arbetade för framgången af Eriks frieri i England, afslog Gustaf ej alldeles ordens begäran utan erbjöd sig låna 100,000 daler mot pant af Sonnenburg och Arensburg. Utan fadrens vetskap sökte Erik i början af 1560 att med Ketler inleda underhandling om lån mot pant af Sonnenburg och Padis. Den gamle konungen omintetgjorde dock, då han härom fick kunskap, sonens försök, men då ordens upplösning blef allt tydligare, ryssarnes framsteg allt större, och då Fredrik II för att slippa dela med sig af Holstein belånade sin broder hertig Magnus med Ösels stift, erbjöd sig Gustaf att söka medla hos storförsten. Emellertid afled konung Gustaf, och Ketler, allt mer beroende af Polen och uppblåst af hopp genom riksdagens i Spejer beslut att på det kraftigaste understödja Livland, besvarade på ett förolämpande sätt de framställningar Erik XIV gjort ordens sändebud till Sverige.

Ett annat uppslag för Sverige till att sätta sig fast i Livland hade under tiden yppat sig. Reval hade med stigande förbittring sett, huru Ryssland i det 1558 eröfrade Narva öppnat en ny stapelort för östersjöhandeln och huru Hansestäderna börjat begagna sig af den nya handelsvägen till Ryssland. Kapare utrustades af staden för att hindra seglatsen på Narva, och då dessa på finskt farvatten antastade ryska fartyg, lät Gustaf, som ville underhålla det goda förståndet med Ryssland, fasttaga några af dessa fribytare. Reval hämnades genom att utsträcka sina kaperier äfven till svenska fartyg och utplundra dem, som strandade på Estlands kust. Fordran på restitution af den egendom, svenske undersåtar sålunda förlorat, blef den rättsgrund, som Erik sedan åberopade för sina fiendtligheter mot orden i Livland. Sta-

den såg emellertid sin sjelfständighet allt mer och mer hotas. Ryssarne hade trängt allt djupare in i Estland. Hertig Magnus hade ökat sina besittningar genom att köpa Revals stift af dess biskop, Padis kloster af dess abbot och dessutom bringat ordensslottet Sonnenburg på Ösel i sitt våld, nu sökte han bringa äfven Harrien och Wierland samt Revals stad under sig. Från söder hotade det katolska Polen, som fordrade att i staden få inlägga besättning. Redan med konung Gustaf hade staden befunnit sig i underhandling om svensk hjälp. Den beskickning, staden afsände till honom, fann en ny konung. Denne förklarade sig benägen beskydda staden men blott på vilkor af dess fullständiga underkastelse och afsände i början af 1561 Klas Kristersson Horn, Hans Larsson Björnram och sekreteraren Herman Bruser att underhandla med staden. Genom Horns djerfva och beslutsamma uppträdande förmåddes staden och de angränsande landskapen att gifva sig under Erik och svärja honom trohet. Revals slott, hvori Ketler lyckats inlägga polsk besättning under den tappre ordensriddaren Kaspar von Oldenbokum, måste af Horn, som från Sverige blifvit försedd både med penningar och krigsfolk, belägras och gaf sig slutligen midsommardagen. Revals intagande af Sverige påskyndade den döende ordensstatens undergång. Konungen af Polen var ej hugad att vedervåga ett krig med Ryssland och Sverige blott för att beskydda Livland, han fordrade nu fullständig underkastelse. Den 28 November i Wilna gäfvo sig Ketler, erkebiskopen af Riga och Livlands deputerade formligen under Litaven. Ketler erhöll Kurland och Semgallen som hertigdöme under konungens af Polen länshöghet, det öfriga Livland, der erkebiskopens furstendöme vid hans död två år derefter försvann, lades direkt under Litaven men skulle administreras af Ketler.

Sverige och Polen stodo sålunda fiendtligt emot hvarandra i Livland. Med detta förhållande inväfdes som bekant nu Eriks till Johan. Med Eriks bestigande af tronen hade hans intresse för broderns planer på landvinningar i Livland svalnat. Johan, besviken i sina förhoppningar att genom Erik erhålla något i Livland, såg en lysande framtid öppnas för sig genom det vid denna

tid väckta förslaget af en förmälning mellan honom och polske konungens syster Katarina. Han önskade naturligtvis i och för framgången af sina friareplaner inställande af fiendtligheterna i Livland mellan Sverige och Polen, och Klas Kristersson, ej obenägen att understödja Johans afsigter, grep också ej under den första tiden till någon allvarlig fiendtlighet mot polackarne utan afslöt med dem den 14 Oct. 1461 stillestånd. Men Erik, som i början dåraktigt nog gynnade sin broders giftermålsplaner, började inse de vådor ur en sådan förbindelse kunde uppväxa. På allt sätt sökte han afvända sin broders tankar på den polska förbindelsen och gaf Horn befallning att gå i fält mot Wittenstein eller Pernau. Johan var emellertid genom grefven af Tenczins beskickning till honom i början af 1562 allt för djupt indragen i de polska underhandlingarne för att låta sig af brodern skrämmas till återgång. Då nu Pernau den 2 Juni 1562 föll i svenskarnes hand, väckte denna händelse stor förbittring hos polackarne, som ehuru med orätt beskylldes Erik att, medan stilleståndet ännu varade, hafva angripit staden. Johan deremot föranleddes af denna händelse att påskynda sin resa till Polen. Den 19 Juni 1562 afseglade hertigen till Danzig, hvarifrån han sedan fortsatte resan till Kovno och Wilna, hvarest efter en tids underhandlingar bröllopet firades och Johan erhöll slotten Wittenstein, Helmet, Karkus, Ermes, Rujen, Burt-nijk och Trikatan i pant för 120,000 daler, som han försträckt konung Sigismund August af Polen. Erik långt ifrån att genom varsamhet söka förekomma Johans fullständiga anslutning till Polen uppträdde allt häftigare. Coadjutorn till Riga erkebiskopsstift, hertig Kristoffer af Mecklenburg hade, då Livland 1561 gaf sig under Polen och erkestiftet upphörde att vara en sjelfständig stat, slutligen begifvit sig till Erik XIV, hyllat honom såsom sin länsherre, för hvad han innehade eller med svensk hjälp kunde inbekomma. Försök gjordes att bringa Riga under Sverige och Wittenstein eröfrades, oaktadt Johans försök att förhindra sådant, enär slottet nu var pantsatt till honom. Som känt är, bragtes tvisten mellan Erik och Johan under det följande året på sin spets. Konungen sammankallade ständerna, hvilka dömde hertigen

från lif, gods och arfsrätt till riket. Hertigen lemnad utan allt understöd från Polen måste uppgifva Åbo slott och insattes som fånge på Gripsholm.

Den inre faran var således aflägsnad och det skedde i hög tid, ty detta år utbröt äfven det länge väntade kriget med Danmark och Lübeck. Allt från början hade en af hufvudanledningarne till Sveriges ingripande i Livlands angelägenheter varit fruktan för att se Danmark derstädes utvidga sitt välde. Redan 1561 hade Erik gjort försök att förmå hertig Magnus af Holstein, som af sin broder Fredrik II erhöll nästan intet understöd, att med sina besittningar i Livland gifva sig under Sverige. Försöket misslyckades väl, men kunde ej annat än väcka förbittring mot Erik hos danskarne. Väl kom det 1562 i Köpenhamn till en trettioårs fred, hvori äfven hertig Magnus skulle inbegripas, men denna fred blef aldrig af Erik ratificerad. Äfven med Danmarks fredskärlek var ej bättre bestäldt, samma år underhandlades mellan Polen och Danmark om förbund, hvilket 1563 verkligen afslöts. Hotad af dessa fiender måste det för Erik vara af största vikt att bibehålla ett godt förstånd med den ryske storförsten. Den legation, som Erik 1561 affärdade till Ryssland, lyckades dock ej vinna något annat, än att det gamla fördraget (1557) förnyades på 20 år. I afseende på Sveriges livländska besittningar utverkades intet, utom att det ryska sändebud, som skulle afgå till Sverige, skulle få fullmakt att derom underhandla. I det fördrag, som efter detta sändebuds ankomst till Stockholm, ratificerades den 13 Juni 1562 intogos också Eriks livländska besittningar. Danskarnes underhandlingar med Ryssland samma år och underrättelsen att bud vore att vänta från storförsten med klagomål, öfver att Sverige hindrade farten på Rysslands Östersjöhamnar förmådde Erik att i Januari 1563 affärda en ny beskickning till Ryssland. Dessa sändebud skulle icke blott söka bilägga tvistepunkterna utan äfven söka få i fredsfördraget intaget allt, hvad Erik möjligen kunde förvärfva i Livland. Föga framgång hade dock denna legation, och Rysslands öfvermod bragte till och med Erik, ehuru blott för ett ögonblick, att tänka på förbund med Polen mot Ryssland. Huru Erik snart åter-

vände till sin gamla politik gent emot Ryssland, skall längre fram visas.

Innan händelserna i Livland 1564 och följande år framställas, skola vi i korthet meddela något om den svenska styrelsen derstädes och krigshändelserna före nyssnämnde tid. Då Klas Kristersson Horn förmått Reval och kringliggande landskap att gifva sig under Sverige, bibehöll han till en tid ledningen af angelägenheterna derstädes. Först i December 1561 anlände dit Lars Fleming af konungen utsedd till ståthållare i den nya besittningen. Efter icke fullt tre månaders verksamhet afled denne i Februari 1562, och ej förr än i medlet af September samma år anlände en ny ståthållare, grefve Svante Sture. Ifrån ståthållareembetet afsöndrades nu ledningen af krigsrörelserna, som anförtroddes åt Klas Kristersson. Under detta år hade svenskarne, som ofvan är berättadt, eröfrat Pernau och Wittenstein. Då Klas Kristersson, som för sin bevågenhet för Johan råkat i onåd hos Erik, i slutet af 1562 hemkallades, öfvergick befälet öfver krigsfolket till Charles de Mornay. Hertig Johan, hvars nyvunna pantslott lågo utsatta för alla de i Livland krigande makternas anfall, hade under sin hemresa i slutet af 1562 med Svante Sture och de svenske befälhafvarne i Livland ingått en öfverenskommelse, hvarigenom Karkus skulle till hälften erhålla besättning af Eriks folk, hvaremot de svenske befälhafvarne skulle beskydda hans öfriga pantslott mot såväl ryssarne som öfriga fiender. Erik ogillade dock denna öfverenskommelse utom hvad Karkus beträffade, som sålunda kom i hans våld. Coadjutorn, hertig Kristoffer af Mecklenburg, hvilken gifvit sig under Erik, hade i slutet af 1562 kommit öfver till Livland från Sverige och sökte sätta sig i besittning af Riga stift, men blef genom egen oförsigtighet af polackarne tillfångatagen. Då Mornay i slutet af 1563 hemkallades för att taga befäl i kriget mot Danmark, erhöll Åke Bengtsson Ferla ledningen af krigsföretagen. Denne erhöll befallning att, då kriget mot Danmark brutit ut, anfälla hertig Magni besittningar, hvilka hittills lemnats i fred för att ej gifva Danmark någon orsak till fiendskap. Åke Bengtsson lyckades att i Wieken eröfra Hapsal och Leal. Försöket att äfven

eröfra Lode längre fram på hösten misslyckades, emedan Ketler med en polsk här anryckte. Lode befriades från belägringen, och Leal togs af polackarne. Försvaret af sistnämnde ort anförtroddes af Ketler åt en del wiekske adelsmän, som flytt till Ösel vid svenskarnes infall men nu af Ketler återkallades. Knappt hade dock Ketler hunnit aftåga, förr än svenskarne återtogo Leal och skickade de wiekske adelsmännen fångne till Sverige. Under dessa fejder med Polen hade Erik ej varit obenägen för stillestånd, i synnerhet då hans legation till Ryssland 1563 ej haft önskad framgång. Han hade då afsändt en Olof Jacobsson med anbud om ett års stillestånd från den 1 Juli 1563 och till och med afsett ett förbund med Polen mot Ryssland. Polen hade dock redan inlåtit sig för mycket med Danmark, som nu äfven förklarade krig, och var allt för utmanadt af Erik för att så lättvindigt kunna omstämmas. Ej bättre framgång hade ett senare försök samma år, som Erik gjorde, att genom sin fångne broder Johan erhålla fred med Polen och komma i besittning af Johans pantslott. Visserligen underskref Johan, som förmodligen så hoppats vinna sin frihet, bref både till konungen af Polen och befälhafvarne på sina slott af den lydelse, Erik önskat, men brefdragaren till Polen, konungens sekreterare Sven Elofsson, fängslades af Ketler och stannade tre år i fångenskap. Underhandlingen med pantslotten gick om intet, emedan hertigens befälhafvare derstädes en grefve af Artz, som inlåtit sig i förrädiska stämplingar med ryssarne, af besättningen blifvit tillfångatagen och utlemnad till polackarne, hvilka läto honom med lifvet plikta för sina stämplingar. Slotten fortforo att tills vidare administreras för Johans räkning. Redan innan dessa sistnämnda händelser inträffade, hade Erik i stället för Åke Bengtsson i October 1563 utnämnt en ny befälhafvare öfver krigsfolket i Livland herr Henrik Klasson Horn till Kankas, förut en af Johans förtrognaste rådgifvare, men som, då det kom till en afgjord brytning mellan Erik och Johan, lemnat den senare och vid riksdagen 1563, då Johan dömdes, utgjort ett af de förnämsta vittnena mot hertigen.

Obetydliga voro ej de framsteg, det svenska väldet gjort i Livland 1561—1563. Under Sverige lydde vid

sistnämnda års slut de fasta platserna Reval, Wittenstein, Hapsal, Leal, Pernau och Karkus med underlydande landskap, Harrien, Jerven, Wiek och nordvestra delen af Livland. Obetydliga voro dock ej heller de ansträngningar, Erik gjort för att vinna detta mål. För den tiden ovanliga penningesummor hade derpå användts, krigshären hade de båda första åren bestått af 5000 till 6000 man, hade under vintern 1562—63 något minskats men var dock fortfarande tillräcklig till fästningarnes besättande och landets försvar. Sveriges krafter togos emellertid sedan hufvudsakligen i anspråk af fejden i Danmark, och det livländska kriget blir allt mer ett bihang till det stora nordiska sjuårskriget. Af de andra makter, som kastat sig öfver det livländska bytet, hade Ryssland besatt östra Estland och nordöstra Livland med hufvudorterna Narva, Dorpt, Wesenberg och Fellin, hertig Magnus innehade Ösel, Dagö och några slott i norra Kurland, hvilka tillhörde Ösels stift, det öfriga befann sig i Polens våld. Mellan Ryssland och Polen hade den kamp, som begges sträfvän efter herraväldet öfver Livland gjorde oundviklig, brutit ut redan 1561. Kriget hade i början ej antagit några betydande dimensioner, enär Ryssland måste vara på sin vakt mot den krimske kanen, men då zar Ivan i början af 1563 eröfrade Polozk, syntes Litaven ligga öppet för zaren, som dock genom förespeglingen af sitt eget eller sin sons val till konung i Polen efter Sigismund August lät förmå sig till stillestånd på sex månader. Först efter dettas utgång i December 1563 började ånyo fiendtligheterna mellan Polen och Ryssland. Danmark hade med zaren 1562 slutit en fred, hvarigenom Ryssland erkände hertig Magnus besittning af Ösel och Wiek. Polen hade väl i början ej med synnerligen blida ögon sett Magnus kringgripande i Livland, men förbundet med Danmark och den gemensamma fiendskapen mot Sverige bragte dem att vanligen gemensamt handla mot de svenska besittningarne i Livland.

I.

Den i slutet af år 1563 utnämde befälhafvaren öfver krigsfolket i Livland, Henrik Klasson till Kankas, hade

af Erik blifvit utrustad med ej obetydliga medel, oakadt det nyss utbrutna danska kriget. Han hade erhållit öfver 500,000 mark, och den krigsstyrka, han enligt Eriks beräkning skulle hålla i Livland, steg till 1000 ryttare och 6000 man fotfolk.¹⁾ Sveriges motståndare tyckas deremot ej gjort synnerligen stora ansträngningar att i Livland begagna sig af Sveriges försvårade ställning. Polske konungen afskedade i slutet af år 1563 sina tyska trupper i Livland till Kelters stora missnöje.²⁾ Hertig Magnus af Holstein med ringa egna hjälpmedel, föga eller snarare alls intet understödd af sin broder konung Fredrik af Danmark, var ej i stånd att företaga något af vigt. Något fruktbarligt borde också, menade konung Erik, kunna företagas i Livland. Ej blott försvaret af, hvad Sverige redan innehade, ålades Henrik Klasson, utan han borde äfven besätta de den fångne coadjutorn hertig Kristoffer af Mecklenburg i Riga stift tillkommande slott, Lemsal, Kremon, Treiden, Rosenbeck, Hogrosen, Roop och Salis, till hvilka konung Erik ansåg Kristoffers ed gifva sig rättmätigt tilltal. Vidare borde han söka bemäktiga sig hertig Johans pantslott. Slutligen ålades honom eröfringen af Ösel med angränsande öar som ett mål, till hvars ernående intet borde försummas.³⁾ Dessa vidtsväfvande planer tyckas dock redan i början af år 1564 något hejdas. Konungen behöfde så mycket krigsfolk som möjligt i Sverige i och för kriget mot Danmark. Derföre befaller han, att sedan tåget mot coadjutorns eller hertig Magnus besittningar blifvit utfördt,

¹⁾ Erik till ståthållarne i Stockholm; Jönköping 5/10 63 R. R. hvori de befallas att utbetala till Henrik Klasson 568,144 m. ört. och Eriks instruktion för Henrik Klasson; Jönköping 7/10 63 R. R. Att svenska styrkan ej var så stor, som Erik beräknat, synes af framställgen af de följande krigshändelserna.

²⁾ Ketler till Sig. August 16/12 73 Mittheil. IX del. Sig. Augusts svar; Varsjav 1/1 64 Livonica. Konungen ursäktar sig med att vinterfälttåg ej vore brukliga och att kostnaden fölle uteslutande på honom, enär han ej erhållit ett enda öre i penningar från Livland. Polska ständerna voro ej villiga att göra några uppoffringar i och för försvaret af en provins, som ej blifvit i riket incorporerad. Konungen lofvar om möjligt sända polska trupper i stället för litaviska, hvilka gjort sig föga omtyckta i Livland.

³⁾ Ofvannämde instruktion för Henrik Klasson 7/10 63 R. R.

blott så mycket folk skulle i Livland behållas, som tarvades till befästningarnes försvar. ¹⁾

Verkligheten stannade långt efter planerna. På vintern i början af 1564 företog Henrik Klasson belägringen af Lode och lyckades, oaktadt han saknade artilleri, slutligen intaga detsamma. ²⁾ Derefter förde han sin här mot Ösel. Isens beskaffenhet hindrade honom att föra hären öfver, och då i detsamma sändebud ankommo från Ösel, hvilka föreburo, att de hade viss kunskap om att underhandlingarne mellan Sverige och Danmark stodo „in guten terminis“, afslöt Henrik Klasson med dem ett stillestånd på 2 månader, som sedan af sig sjelft förlängde sig. ³⁾ Under belägringen af Lode gick den svenske ryttmästaren Klas Kursells löjtnant, Henrik Dücker, jemte några tyska ryttare i hemlighet öfver till polackarne och förenade sig med Kaspar Oldenbokum, under hvilkens kommando han sammanbragte 200 ryttare, hvilka utan tjänst uppehållit sig vid Lemsal och i trakten deromkring. ⁴⁾ Den fredliga utgången af tåget mot Ösel kunde naturligtvis ej vara behaglig för konung Erik. Denne stälde ofta öfverdrifna fordringar på sina tjenare och gaf dem befallningar utan att lemna dem nödiga medel till deras utförande — de flesta af hans krigsplaner förutsätta nästan omöjliga framgångar — orsaken till ett misslyckadt företag ansåg han nästan alltid ligga hos dem, åt hvilka utförandet varit anförtrodt. Äfven Henrik Klasson, som annars under sin verksamhet i Livland mer än de fleste tyckes varit i besittning af Eriks förtroende och tillit, fick nu emottaga ett ganska onådigt

¹⁾ Erik XIV till Ivar Månsson; Stockholm $31/3$ 64: Samme till grefve Svante; Stockholm $14/4$ 64 och till Henrik Klasson; Stockholm $25/4$ 64 R. R.

²⁾ „Innan is och snö smultit:“ Busse pag. 30. För Erik XIV var eröfringen af Lode och dagtingan med de Öselske bekant före den 25 April, Erik till Henrik Klasson $25/4$ 64 R. R.

³⁾ Busse pag. 30.

⁴⁾ Kanske är Henrik Dücker samme man, som den ryttmästar Heinrich Dickerts, för hvilken enkedrottning Dorotea anhåller om företräde hos sin son Fredrik II, på det att han måtte få framlägga en plan att med dansk hjälp fördrifva svenskarne ur Livland, drottning Dorotea till Fredrik II; Kolding $1/5$ 64. Danska Geheim. Archiv. aarsberetn. I. Oldenbokum var samme ordensriddare, som tappert försvarat Revels slott mot svenskarne 1561.

brief. Han hade, menade konungen, låtit skrämma sig af de danskes skryt, konungen hade likvisst öfverallt haft framgång emot dem, „och är det ett stort lyte, som finnes hos de svenske, hvilket mycket är till ömkandes, att störste parten af dem äro så redobogne att tro allt, hvad som sägs, derigenom många goda lägenheter gå dem ifrån hand, der de eljes måtte hafva god lycka och mycken framgång.“¹⁾ Denna Eriks beskyllning var väl som många andra af honom ogrundad, åtminstone har jag ej kunnat träffa något som bekräftar densamma. Den sanna orsaken till misslyckandet är väl den efter Hiärn ofvan anförda, isens beskaffenhet.²⁾

Kanske ville Henrik Klasson äfven genom stilleståndet med de öselske skaffa de svenska besittningarne i Wiek lugn för att fullfölja ett annat företag. Redan Klas Kristersson och de med honom samtida befälhafvarne i Livland hade ej betraktat ryssarne med samma ögon som konungen, hvilken behovet af fortfarande fred med Ryssland gjorde undfallande mot denna makt. Visserligen hade harmen öfver czarens stolthet och högt uppdrifna fordringar år 1563 kommit Erik att tänka på förbund med Danmark och Polen mot Ryssland, men denna äfventyrliga plan hade blott varit ett den första uppbrusningens hugskott, och Erik återtog snart sin gamla politik mot Ryssland.³⁾ Oviljan mot ryssarne hade likvisst gått i arf från de gamle till de nye styresmännen i Livland. Det öfvervåld ryssarne från Fellin, Wesenberg och Dorpt fortfarande utöfvade på det svenska området kunde ej annat än underhålla den. Underligt var derföre icke att de gerna sökte tillfälle att korsa moscovitens planer i Livland. Denne hade efter hertig Johans fall gjort ett försök att bemäktiga sig hans pantslott i Livland och hade derföre trädt i förbindelse med Johans

¹⁾ Erik till Henrik Klasson; Stockholm 25/4 64 R. R.

²⁾ Erik tyckes hafva tänkt sig angreppet på Ösel redan utfört på hösten 1563, då enligt instruktionen för Henrik Klasson Jacob Bagge, när han med flottan återvände för att lägga upp, skulle på Ösel landsätta knektar. Annerstedt C. pag. 111. Sammastädes finnes anford den list konungen anbefaller till användning i och för eröfringen af slotten på Ösel.

³⁾ Annerstedt C. pag. 83, 111—112, 146—117.

ståthållare öfver dessa slott en viss grefve af Artz. Genom dennes fängslande och utlemnande till polackarne förekom såväl detta anslag som ett samtidigt af Erik gjordt försök att genom Johan bringa slotten under Sverige.¹⁾ Grefve Svante, som stannade qvar i Livland den första hälften af 1564 äfvensom Henrik Klasson fortsatte dock, oaktadt konungen flere gånger förbjöd att söka inbekomma slotten, underhandlingarne med Georg von Wolstorf, Johans ståthållare på Helmet. Konungen förbjöd slutligen i skarpa ordalag fortsättningen af dessa underhandlingar. „Deri,“ skrifver konungen, „tilläfventyrs vilja förevända att Sven Elfsons och Hans Benedikts afsked (som gälde underhandlingen med Artz) gaf det så med, så var det efter den tidens lägenhet.“²⁾

Hvad som förmådde Erik att förbjuda sådana försök, var väl hufvudsakligen nödvändigheten att ej stöta sig med storförsten, med hvilken han under detta år trädde i ny underhandling om fred, hvilken längre fram skall framställas. Kanhända ville han ej heller genom vidare kringgripande i Livland ännu mera reta Polen, hvarmed äfven nu fredsunderhandling öppnades, ehuru denna underhandling knappt synes fullt allvarligt menad. I Mars 1564 hade Erik beslutat att sända Gustaf Fincke, Åke Bengtsson och sekreteraren Olof Larsson till Polen.³⁾ Fincke afgick dock ej i denna legation, utan i hans ställe sändes grefve Per Brahe, hvarjemte äfven en annan sekreterare Henrik Johansson medsändes. Instruktion för desse utfärdades i Stockholm 1564 den 30 Maj. Erik åberopar deri som orsak till beskickningen, att han förnummit, det polske konungen stode efter fred, till bevis hvarpå han anför grefven af Tenczins sändning till Sverige föregående år, hvilken likväl blifvit uppsnappad af de danske, (att Tenczins resa ej hade någon officiel betydelse visas af C. Annerstedt pag. 112 anm. 39). Men den förnämsta orsaken, säger Erik uttryckligen, vore, att han ville förhandla om hertig Kristoffers af Mecklenburg förlossning. Beviljades denna, skulle Johan med sin först-inna lösgifvas och gifvas fri den förpligtelse, han vore

¹⁾ Annerstedt C. pag. 113.

²⁾ Erik till Svante Sture $14/4$ 64 R. R.

³⁾ Erik till Svante Sture $15/3$ 64; till Gustaf Fincke $25/3$ 64 R. R.

skyldig Erik och Sveriges rike, hvarefter han skulle draga af landet antingen till sina pantslott (Erik undantager från dem Karkus) eller annorstädes. Blefve fråga om hertig Kristoffer vore genom ed bunden konung Erik, skulle sändebuden neka dertill, dock kunde de gifva att förstå, det han vore Eriks bundsförvandt. Vore det känt, att han var Erik bunden med ed, och polackarne under sådana förhållanden ej ville gifva honom lös, skulle man erbjuda att lösa honom från eden, men med vilkor att att han ej heller skulle vara Polen pliktig med ed utan behålla hela Riga stift fritt för sig och sina efterkommande och aktas och hållas för en fri förste. Ville polackarne ej inrymma honom hela stiftet, så borde legaterna sätta sig i förbindelse med Kristoffer för att få veta, om han ville nöja sig med mindre, dock borde han ej taga emot ringare än halfparten och för sitt fängelses skull inrymma konungen af Polen något olideligt, ty Erik ämnade ej öfvergifva honom. Finge legaterna säker kunskap om, att hertig Kristoffer gifvit sig under Polen, skulle de ej vidröra hvarken hans eller hertig Johans sak. Helst önskade Erik, att ett förbund slöts mellan Sverige och Polen till försvar för begges besittningar i Livland, men hotade underhandlingarne att gå om intet på denna begäran, finge legaterna ej vidhålla den. Ville deremot polackarne, att Sverige skulle med dem sluta förbund mot Ryssland, måste legaterna neka dertill, emedan konung Erik förut slutit fred med storförsten. Kunde ej fred erhållas borde underhandlas om stillestånd. ¹⁾

De svenske sändebuden, som lemnat Stockholm strax efter midsommar, anlände till Knischin i Litaven den 26 Aug. Strax derefter anlände konungen af Polen och den 29 Aug. framlemnades de svenskes propositioner. Polske vicekanslern framförde till en början, att Polens förbund med Danmark hindrade fullföljandet af underhandlingarne, om Sveriges fordringar vore till men för Danmark. Häremot anförde de svenske sändebuden, att Sveriges stridsfrågor med Danmark alldeles ej anginge denna underhandling, som rörde Livland. Derefter framförde de enligt sin instruktion i första rummet fordran om her-

¹⁾ Instruktion för sändebuden till Polen ³⁰/₅ 64 R. R

tig Kristoffers frigifvande. Den andra hufvudpunkten, fredens återställande, kunde, förklarade de, endast behandlas som en följd af den förra, hvadan svar på den senare ej vore nog. Polackarne yrkade deremot på frågornas behandling i omvänd ordning, hvarpå äfven de svenske sändebuden gingo in, dock under förklaring, att underhandlingen om fred vore annullerad, om sedan den första artikeln om hertig Kristoffers frigifvande ej kunde bringas till önskligt slut. Såsom grundval för freden föreslogo de „uti possidetis“ i Livland. Polackarne förklarade denna oantaglig, förnekade Sveriges rätt till dess Livländska besittningar och Kristoffers till Riga stift, drogo ånyo fram Polens förbund med Danmark såsom hindrande underhandlingarnes fortsättande på denna grundval och fordrade slutligen, att de svenske sändebuden skulle framlägga sina instruktioner, hvilket desse vägrade, så mycket mer som Polens förbund med Danmark tycktes göra all underhandling fruktlös.¹⁾

Sigismund August afgaf den 6 September sitt svar. Han vägrade gifva Kristoffer lös. Sin benägenhet för fred hade han redan visat genom att såväl som konungen af Danmark sända legater till den beramade dagfarten i Rostock, dit likvisst ej något svenskt sändebud infunnit sig. Eriks fredsänbud voro ej i och för sig antagliga och stridde dessutom mot Polens förbund med Danmark. Äfven på underhandling om stillestånd vägrade han ingå, utan att först hafva inhemtat sin bundsförvandt Danmarks tanke. Han erbjöd sig dock att för underhandlingens fortsättande sända ett bud till Sverige, om Erik skickade lejdebref för detta till hertigen af Kurland.²⁾ Underhandlingen hade sålunda misslyckats, och annat kunde väl knappast väntas. Polackarne ville ej inrymma Sverige någon del af Livland och ville eller kunde ej skilja sig från det danska förbundet; Erik satte som hufvudvilkor Kristoffers lösgifvande och restitution, ett vilkor som antyder, att hela underhandlingen ej å hans

¹⁾ Series sive registratio eorum, quæ in legatione apud regem Poloniæ acta sint per me Petrum Comitem Polonica; Handlingar rörande svenska beskickningar till Polen 1562—1607. R. A.

²⁾ Sigismund Augusts svar till svenska sändebuden 6/9 64. Lot. Reg.

sida måtte hafva varit allvarligt menad.¹⁾ Sändebuden återkommo till Sverige omkring den 11 November.

Eriks underhandlingar med ryske czaren föregående år 1563 hade ej i början ledt till något. Det öfvermod, hvarmed ryssarne svarat på den i Januari 1563 affärdade legationens förslag, hade hos Erik alstrat en häftig förbittring, hvilken, som vi ofvan nämt, kommit honom att tänka på förbund med Polen mot Ryssland. Förbittringen gaf sig tillkänna i det bref, han den 31 Juni afsände till zaren med Henrik Mattson. Emellertid återvände Erik snart till sin gamla politik, då Henrik Mattson den 20 November 1563 återkom med ett svar gynsammare än de förra från zaren. Erik svarade den 8 December zaren, att han enligt begäran skulle till honom affärda sändebud, men att de ej kunde komma genast, som zaren önskade, utan först när en lämpligare årstid inträdde.²⁾ Till Ryssland sändes också i Maj 1564 Isak Nilsson (Baner) till Runegarn, Hans Larsson (Björnram) till Isnäs och sekreteraren Frans Jericho. De skulle underhandla om fred till 16 eller 17 år samt om gränsens fastställande mellan de svenska och ryska besittningarne i Livland. Om ryssen ej ville godkänna Sveriges eröfringar i Wieken från hertig Magnus, skulle de svara, att konungens af Danmark angrepp gifvit Erik rätt dertill. Hertig Kristoffers besittningar borde inbegripas i freden, emedan han vore konungens undersåte, ville storförsten icke gå in på att i freden inbegripa hela Riga stift, borde man åtminstone söka utverka, att de delar af stiftet, som omförmäldes i konungens instruktion för sändebuden till Polen,³⁾ jemte Karkus insattes i fredsfördraget. Att

¹⁾ Häremot tyckas dock strida yttranden i några konungens bref under Maj 1564 till personer i Livland, i hvilka han yttrar, att han ej ville underhålla så mycket folk i Livland enär han ej är sinnad att der vidare föra krig. Erik till Henrik Boisman ^{18/5} 64. Samma till Henrik Klasson samma dag och till greve Sparre ^{25/5} 64 R. R. Erik brukade för öfrigt aldrig spara på högt tilltagna fordringar i sina fredsanbud.

²⁾ Annerstedt C. pag. 115—118.

³⁾ Härmed åsyftas väl det minimum, hvarmed sändebuden till Polen finge sig nöja, om de ej kunde åt Kristoffer utverka hela Riga stift. Någon närmare bestämning af detta minimum finnes ej i afskriften i R. R. af deras instruktion än, som ofvan är nämnt, ej mindre än halfparten.

Narvafarten hindrades skulle de försvara dermed, att östersjöstäderna slagit sig till konungens fiender. ¹⁾ Äfven denna gång liksom 1561 och 1563 ville ej zaren medgifva en direkt underhandling mellan sig och Erik, utan de svenska sändebuden hänvisades att förhandla med bojaren och voivoden öfver Novgorod, Pleskov och Livland Mikael Morosov. Med denne afslöto de i Dorpt i September ett nytt stillestånd från den 21 November 1564 till 21 November 1571. Gränserna i Livland skulle nogare bestämmas i Juli följande året af dertill å ömse sidor utsedde män. Sverige skulle i Livland erhålla Reval (med undantag af Kolk, Skedra och Ropot, som lades till det ryska Wesenberg), Pernau, Wittenstein och Karkus. På det öfriga Livland såsom zarens ärftliga egendom skulle Sverige ej göra anspråk. De begge ländernas inbyggare skulle drifva obehindrad köpenskap med hvarandra, dock skulle de erlägga tull efter gammalt bruk. Främmande köpmän, särskildt Lybeckarne, som ämnade sig till Narva eller Livland, skulle obehindradt få resa genom svenska Estland. Köpmän i Narva och Dorpt skulle ega fri fart sjöledes förbi svenska Estland. Doctorer, krigsfolk och andre, som ämnade sig i storförstens tjänst, skulle utan hinder kunna taga vägen genom Sveriges område. Ingen af begge magterna skulle understödja konungen af Polen mot den andre. ²⁾

Sveriges eröfringar i Wieken voro, som synes, ej inbegripna i freden, hvadan ryssen ej erkänt dem. Erik hade dock vunnit, att farten på Narva af främmande köpmän blifvit tillåten endast genom svenska Estland, och sjövägen till Narva stod endast öppen för zarens egna undersåter.

Konung Erik hade uti sin sold i Livland ett ej obetydligt antal tyska ryttare. Erik hade sjelf från början varit emot användandet af värfvade utländske ryttare, men Klas Kristersson Horn hade så kraftigt förordat användandet af dem, att konungen gifvit sitt bifall dertill, och de i svensk tjänst stående tyska ryttare i Livland

¹⁾ Instruktion för sändebuden till Ryssland 9/5 64 R. R.

²⁾ Stillestånd mellan Sverige och Ryssland, gifvet i Dorpt 7073 eller 1564 i September; afskrift på Tyska: R. A. Muscovitica 1340—1661. Richter II Del 1 band pag. 18.

under 1561—1563 hade utgjort 5 till 6 fanor, ungefärligen 1200 till 1500 man. En stor del af detta rytteri utgjordes af de så kallade livländska hofmännen (hofleuten). Desse voro till en del ordensriddare och adelsmän, hvilka upplösningen af orden lemnat utan sysselsättning, eller som genom kriget mistat sina gods eller fått dem utplundrade och förstörda. Med dem förenade sig en mängd borgaresöner från Reval och andra livländska orter samt utländske äfventyrare, hvilka hade krig till näringsfång. Desse ordnade sig i fanor, valde sig befälhafvare och sökte sig tjenst hos någon af de stridande parterna.¹⁾ En del stodo, synes det, från början i tjenst hos Ketler och polackarne, en del hade erbjudit sin tjenst åt hertig Magnus af Holstein, men då han saknade medel att besolda dem, hade de gått i svensk. En så sammansatt legotrupp kunde naturligtvis ej vara mycket att lita på, och genom sitt pokande på högre sold och sin vägran att efter Eriks önskan gå öfver till Sverige i midten af 1563 hade de ådragit sig konungens misstroende, och han hade till deras tukande uppgjort en för Eriks grymhet karakteristisk plan.²⁾ Åke Bengtssons missöde framför Lode den 30 September 1563 och Ketlers infall i det svenska området tvang att gifva efter, men hans misstroende fortfor. I början af 1564 befaller han ånyo, att de skulle sändas öfver till Sverige utom en geswader (fana), i stället skulle dit sändas 2 geswader finske ryttare.³⁾ Härtill voro dock de tyske ryttarne ej särdeles hugade. Henrik Klasson lyckades väl förmå en del att lofva utgöra sin tjenst i Sverige, men de öfrige, som ej härpå ville ingå, erhöll han befallning af Erik att afskeda utom en eller två fanor, allt efter som från Sverige komme två eller en fana ryttare.⁴⁾ Verkställandet af denna befallning

¹⁾ Russow: Bart 1584 pag. 59 och följ. och Busse pag. 31.

²⁾ Annerstedt C. pag. 121 & 122

³⁾ Erik till Henrik Klasson; Stockholm $24\frac{1}{2}$ 64, till Klas Kursell $15\frac{1}{3}$ 64 R. R. och till Ivar Månsson att föra de ryttare som ligga i Finland till Livland $31\frac{1}{3}$ 64 R. R.

⁴⁾ Erik till Henrik Klasson $25\frac{1}{4}$ 64 R. R. till Jacob Pedersson $26\frac{1}{4}$ 64 R. R. att genast samla sin ryttarfana i Öregrund för att öfverföras till Livland.

ledde till ett upplopp bland de tyske ryttarne, hvarvid Henrik Klassons person hotades. Han lyckades dock stilla upproret och afskeda de motvillige.¹⁾ Rymningar ur svensk tjenst hade bland dem redan förut varit ganska allmänna, i Januari 1564 hade mer än 300 tyske ryttare lemnat svensk tjenst. Bland dem, som Horn hoppades förmå tjena i Sverige och således ej afskedat, befann sig ryttmästaren Kuntz von Ende med sin fana. Denne fordrade emellertid i början af Juni månadsold för Maj, och då några penningar ej funnos, sökte Henrik Klasson förmå honom att vänta till Rauthe komme öfver från Sverige (Rauthe var ock en af de tyske ryttmästarne i Livland, som förmodligen var i Sverige för att å de tyske ryttarnes vägnar underhandla med Erik). Det var emellertid förgäfves, Ende begaf sig strax till Leal till de der liggande tyske hofmännen och förde sedan ryttarne mot Pernau i akt och mening att öfverraska staden och slottet, hvilka de förmodligen ämnade taga som pant för sina innestående aflöningar. Anslaget misslyckades emellertid genom befälhafvarens i Pernau Anders Perssons (Liljehök) vaksamhet, som ej insläppte honom. Ende försökte att få sina ryttare att följa sig och gå öfver till polackarne. Några vägrade, emedan de svurit tjena konungen af Sverige till Michaelis (29 September). Med de öfrige, 70 hästar, drog Ende på väg till Riga. Strax derefter gjorde han ett försök att öfverrumpla Karkus, som dock äfven misslyckades. De tyske ryttarne i svensk sold hade nu sammansmält till omkring 600.²⁾ Äfven dessa voro ej fullt att lita på. Då Henrik Klasson längre fram på året skulle företaga ett tåg mot Ösel, måste han afstå derifrån, dels emedan de tyske ryttarne visade sig uppstudsige, dels emedan den ur svensk tjenst förrymde ryttmästaren Henrik Dücker med en hop ryttare visade sig utanför Pernau, då Henrik Klasson med sin här måste skynda till stadens undsätt-

¹⁾ Erik till Henrik Klasson 18/5 1564 R. R. Konungen var så belåten öfver, att han lyckats afskeda de motvillige tyske ryttarne, att han förklarade sig sätta mera värde derpå, än om Horn vunnit många slott och fästen.

²⁾ Henrik Klasson till onämd; Reval 14/6 64 Livonica 91 original? Erik till Torsten Henriksson 24/10 64 R. R.

ning.¹⁾ Det var först följande år, som det lyckades de förrymde eller afskedade hofmännen att tillfoga Sverige ett svårt slag genom Pernaus eröfring.

Ståthållarembetet i Livland hade allt sedan slutet af 1562 förvaltats af greffe Svante Sture. Redan under år 1563 hade denne fått uppbära starka förebråelser af Erik för sin förvaltning, som också ej varit klanderfri om än konungens beskyllningar voro öfverdrifna. Trött på den besvärliga tjensten hade greffe Svante redan under 1563 begärt att blifva från den befriad. I början nekade konungen, men slutligen beviljade han honom i mycket onådiga ordalag den 10 Maj 1564 rättighet att återvända till Sverige. Han stannade emellertid kvar i Livland till Juli månad möjligen ända in i Augusti.²⁾ Till hans efterträdare utnämde Erik, som förut erbjudit värdigheten åt Henrik Klasson, hvilken förmodligen afslagit densamma, den 27 Juli Herman Fleming förut befälhafvare på Wittenstein. Denne, som ogera mottog den ansvarsfulla posten, begärde snart afsked, hvilket af Erik beviljades den 13 December. Henrik Klasson, som efter sitt misslyckade tåg till Ösel i början af hösten varit öfver till konungen, nämdes till efterträdare. Till dennes ankomst till Livland skulle Fleming stanna på ståthållarplatsen, hvarefter han skulle få återvända till Wittenstein.

Under Flemings ståthållarskap inträffade en händelse, betecknande för Eriks misstrogenhet. Markgreffe Kristoffer af Baden, som blifvit förmäld med Eriks sköna och olyckligt ryktbara syster Cecilia, skulle då med sin gemål återvända till Tyskland och tog dervid vägen öfver Reval genom Livland och Preussen. Erik skref den 13 November till Fleming och befalde, att markgreffen och hans gemål skulle erhålla sin bostad i staden

¹⁾ Erik till Henrik Klasson 1/11 64 R. R. Af brefvet synes att Erik redan nu kände att i Pernau fanns ett parti, som stämplade mot Sverige.

²⁾ Erik säger i det bref af den 27 Juli, hvarigenom han utnämner Herman Fleming till gubernator i Livland, att Sture kommit öfver till Sverige R. R. Häremot strider dock ett af Svante Sture utfärdadt bref till Ludvig Frank, konung Eriks sekreterare, dateradt Reval 7 Aug. 1564 Schirren 1794.

ej i slottet, hvarjemte man skulle hafva noga uppsigt med, att de ej hade några hemliga praktiker med borgmästare och råd eller med de tyska ryttarne och knektarne. Erik misstrodde enligt sin egen utsago ej så mycket markgrefven, som ej mer sin syster, hvilken han förklarar vara mer benägen hertig Johan än honom — hon hade som bekant sina skäl att ej hysa någon öfverdrifven tillgifvenhet för Erik. Markgrefven med gemål måste också enligt Russov, då de om natten i December anlände utanför Reval bege sig i land i en fiskarbåt och fingo tillbringa natten i en fiskarstuga. Först följande dagen hemtades de med ståt till staden, der de stannade vintern öfver, tills de fortsatte sin resa till Tyskland. ¹⁾

Innan vi gå vidare och skildra Henrik Klassons verksamhet såsom gubernator i Livland åren 1565—1568, torde det vara lämpligt att lemna kort öfversigt af det svenska väldets ställning i Livland vid början af 1565. De svenska besittningarne derstädes utgjordes vid denna tid af Reval och Wittenstein med landskapen Harrien och Jerven vidare af Pernau och Karkus samt det från hertig Magnus af Holstein eröfrade landskapet Wiek med hufvudorterna Leal och Hapsal, således mellersta och vestra delen af Estland och nordvestliga hörnet af Livland. Mot öster och sydöst voro visserligen dessa besittningar öppna för anfall, men de åt dessa håll angränsande orter, Wesenberg, Narva, Oberpahlen, Dorpt och Fellin voro i ryssarnes våld, af hvilka man efter det sista stilleståndet ej hade att frukta. Söderifrån, ifrån det polska området, ledde till det svenska blott en väg, som spärrades af det efter den tidens begrepp ganska fasta Pernau. Karkus ensamt, beläget i sydöst från Pernau, låg utsatt för anfall af polackarne. Som Polen icke förde kriget mot Sverige med synnerligt allvar och ej i Livland egde en här stark nog att på en gång belägra Pernau och göra infall i svenska Estland, ansåg Erik att i Livland nu ej behöfdes mera krigsfolk, än som tarf-

¹⁾ Dalin omtalar, att i Reval försåt skulle hafva stälts för markgrefven. Denna uppgift är förmodligen hemtad från de anklagelser, som vid riksdagen 1569 anfördes för att rättfärdiga Eriks afsättning. Något verkligt bevis för sannfärdigheten af detta påstående finnes mig veterligen icke.

vades till besättande af de befästade orterna. Den styrka, som låg i svenska Livland, var troligen ej betydande vid början af år 1565. Enligt den mönstring, som i Januari 1563 anställdes öfver hela riket, uppgick den till 907 ryttare (enligt C. Annerstedt pag. 121 anm. 77 uppgick dock deras antal till omkring 1,200) och 2,476 knektar.¹⁾ Visserligen hade Erik i början af 1564 beräknat den styrka, som i Livland skulle underhållas, till 1,000 ryttare och 6,000 knektar, men under 1564 synes ej något krigsfolk hafva blifvit sändt till Livland. Som vi ofvan nämt hade de tyska ryttarne sammansmält till omkring 600, och några svenska funnos ej der.²⁾ Knektarnes antal måtte ej heller hafva varit större än i Januari 1563.³⁾ I sin instruktion för Henrik Klasson som gubernator af den 20 Januari 1565 lägger konungen ock stor vikt på påskyndandet af nödiga förbättringar vid de Livländska fästningarne. I Reval borde slottet och domen indragas i en gemensam stark befästning, lika mycket efter hvad som synes af flere Eriks bref för att få en tygel på staden som till försvar mot yttre fiender. Äfven Pernau, Wittenstein och Karkus skulle ombyggas. Till Livland skulle konungen sända Anders Målare med schampluner till alla dessa befästningar. De tyska ryttarne, heter det vidare i instruktionen, skulle förmås göra ed på att ej på sex månader tjena konungens fiender och sedan afdankas. Skulle något fiendtligt påkomma, egde ståthållaren åter antaga så många af dem, som behöfjes, hvilket borde lätteligen kunna ske, enär störste parten af dem voro bosatte i Livland.⁴⁾ Denna sorglöshet skulle svårt straffa sig.

¹⁾ Annerstedt C. pag. 121.

²⁾ Den fana ryttare under Jacob Pedersson, som Erik den 26/4 64 befalde skola öfverföras till Livland, omnämnes aldrig som anländ.

³⁾ Att dömma efter ett aflöningsregister för knektar i Acta Militaria 1562—1568 Kam. Arch. I medeltal utgjordes 1564 antalet af knektar på Wittenstein af 220, Karkus 145, Pernau 275, Leal 28, Hapsal 225. Summa circa 1,100. Vid striderna utanför Reval i medio af 1565 egde Horn af fotfolk blott 3 fännickor.

⁴⁾ Henrik Klasson till Ryttnästarna Henrik Rauthe och Henrik Boisman; Lofför på Åland 26/12 64 (Schirren 1812) underrättar dem, att konung Erik på de pommerska gesanternas och danska enkedrottningens bemedling beviljat ett stillestånd till kommande pingst (10 Juni 1565),

Vi hafva ofvan framställt, huru det tyska rytteriet i svensk tjänst sammansmält genom afdankning och rymningar. Af dem, som lemnat svensk tjänst, hade en del gått i tjänst hos Ketler och Polackarne, en del samlade sig till en liten här under befäl af den förr omtalade Caspar von Oldenbokum. Desse fullföljde — dock under Ketlers ledning — ett alldeles eget syfte. De ville drifva svenskarne ur Estland och der under Polens öfverhöghet upprätta ett slags nytt ordensvälde. Ännu en annan del af tyska ryttarne upphöll sig utan tjänst i Pernau. Utom desse befann sig der äfven bland borgarne ett med den svenska styrelsen missnöjdt parti, i spetsen för hvilket stod borgmästaren Vegesach.¹⁾ Då markgreffen af Baden med gemål under slutet af vintern passerade Pernau på väg till Tyskland, begärde Vegesach af befälhafvaren i Pernau Anders Persson²⁾

under tiden skulle enkedrottningen af Danmark personligen komma till Kalmar för att med Erik bilägga tvisten. Tillika erbjödo sig de pommerska hertigarne att, i fall i Kalmar någon uppgörelse ej kom till stånd, i egna personer komma till någon plats på svensk-danska gränsen och der förhandla med svenska, polska, lybska och danska sändebud. Konungen af Danmark hade förnämligast begärt stillestånd, emedan han ej längre kunde qvarhålla det tyska legofolket, sedan de förnummit att påfven och konungen af Frankrike krigade med hvarandra, de ville hellre förvärfva kronor än konungens i Danmark kopparmynt. Derföre skulle nu också det tyska krigsfolket i Livland, såsom öfverflödigt afskedas.

¹⁾ Vegesachs missnöje hade kanske delvis sin grund deri, att enligt Eriks befallning några gods, hvarpå han ej egde förläningsbref, blifvit från honom indragna. Håkan Olsson och Peder Jöransson till Erik XIV. Pernau ²²/₄ 64 Livon. 89 orig.

²⁾ Anders Persson behandlade hela denna angelägenhet nog sorglöst. Henning (Leipzig 1594) pag. 41 säger visserligen, att Anders Persson var okunnig om dessa stämplingar. Så var dock ej förhållandet, i ofvan anförda bref af ²²/₄ omtalar Håkan Olsson, slottsfogde i Pernau, omständigheterna vid Vegesachs resa, och att han öppet uttryckt sitt missnöje öfver att vara svensk undersåte. Hiærn säger, att Gubernatorn (Henrik Klasson) varnat befälhafvarne i Pernau och befallt dem sända Vegesach till honom, hvilket de försummade. Detta var så mycket oförsvarligare som i ofvan nämde bref just en sådan åtgärd föreslås af Håkan Olsson och Peder Jöransson. De svenske befälhafvarne läto förmodligen narra sig af det utspridda ryktet, att anslaget mot Pernau vore att vänta mellan Pingst och Johannis, och trodde ej faran vara så nära. Kanske påskyndades företaget af fruktan för upptäckt. I bref till Erik af ²³/₄ 65 (Livon. 89) således blott 7 dagar före öfverraskningen begär Anders Persson att få återvända hem till Sverige, så litet tyckes han hafva anat de följande händelserna.

tillstånd att få åtfölja markgrefven, emedan han i Lübeck hade något gods, som han ernade taga vård om. Anders Persson gaf honom pass till resan, men när Vegesach kommit in i Riga stift, hade han först uppsökt den ur svensk tjänst rymde Kuntz von Ende och sedan tillbragt 6 à 7 veckor hos sina släktingar, som alla voro i härmästarens tjänst. Här uppgjordes förmodligen planen till Pernaus öfverraskning.

De i Pernau qvarliggande afdankade hofmännen hade fått veta, att nyckeln till stadsporten närmast slottet förvarades hos en rådman Klas Zinte, hvilken hvarje natt brukade hafva den upphängd vid sin bädd. De anställde den 29 April, Söndagen Quasimodogeniti, hos denne ett gästabud för några af sina kamrater, som enligt deras utsago skulle draga dädan — Henning säger, att de gjorde en afskedsfest, som om de alla ville draga dädan. Till detta gästabud inbjödos de förnämste i staden och de svenske befälhafvarne. Anders Persson var ej med, ty han vistades för tillfället på gården Andern utanför staden. Gästerna trakterades rundligt, så att de och Klas Zinte gingo rusiga till sängs. De sammansvurne passade då tillfället och bemäktigade sig hos sin rusige värd nyckeln till stadsporten.¹⁾

Samma dag hade enligt öfverenskommelse det polska rytteriet och Ketlers hofmän under ryttmästarne Cyriac von Hartz, Bernhard Brandes och Kuntz von Ende från Salis ridit 12 tyska mil till Pernau, utanför staden öfverraskat och tillfångatagit Anders Persson på Andern och lagt sig i bakhåll, afvaktande händelserna i staden. Klockan 1 på natten blefvo de af de sammansvurne insläppta i staden. Till tyskarne i staden ropades, att de skulle hålla sig stilla, så skulle dem intet ondt vederfaras.

¹⁾ Russow (Bart. 1584) pag. 58 säger om Zinte: „Welker van dieser böuerye nichts wusste.“ Hiærn deremot yttrar att han möjligen ej visste något om anslaget. Det är ej otroligt, att den gode Klas Zinte ej var så svensk sinnad. Han kunde åtminstone dertill hafva sina skäl, ty i bref af ¹⁵/₂ 65 till Håkan Olofsson och Peder Jöransson (R. R.) yttrar Erik XIV: „Thett kyrkegoods i giffuer tillkenne, att i haffue wederkandt udaff Claes Sinthe, ther haffuer i giordt rätt udi, ther som han och icke haffuer bättre skääll och bewys på thet hus, han haffuer wederkandt effter then Johannis Wischer, måge i dhå och thet på våre wägne anamme.“

Af de öfverraskade svenskarne, som ej fingo någon pardon deremot nedhöggos omkring 100, några dödades till och med i bädden bredvid hustrur och barn. Så föll staden i fiendens händer. Slottet, der befälet fördes af Håkan Olsson och en tysk, Rutger Munds, lyckades dock hofmännen ej öfverrumpla. Besättningen derstädes aflossade sina kanoner inåt staden, hvarvid flere nedskötos, deribland äfven ryttmästaren Kuntz von Ende, äfven skötos flere hus i brand. Anstalter att rädda slottet vidtogos af Erik, och Henrik Klasson bröt upp mot Pernau men drog sig, troligen/ emedan han kände sig för svag att möta fienden/ tillbaka till Reval. ¹⁾ Pingstaftonen den 9 Juni uppgaf Håkan Olsson slottet, som det tyckes utan nödtvång. ²⁾

I sammanhang med öfverrumplingen af Pernau gjorde polackarne under Alexander Polobentski den 8 Maj ett dylikt försök mot Karkus. Detta såväl som ett nytt anfall den 13 Maj lyckades befälhafvaren på Karkus Torsten Henriksson att afslå. ³⁾

Konung Erik ansåg vid underrättelsen om öfverrumplingen af staden Pernau förlusten ej synnerligen svår att bota. Befälhafvarne på Pernau slott hade för honom uppgifvit, att fienden i Pernau blott räknade tvåhundra man. Henrik Klasson fick derföre befallning att först återtaga Pernau och sedan förhärja hela Riga stift fram mot Düna innan polackarne fingo tid att begagna sig af olyckan vid Pernau och infalla i svenska området. ⁴⁾ Som vi ofvan nämndt kunde emellertid Henrik Klasson ej återtaga Pernau, utan äfven slottet gick förloradt. Det svenska området låg nu öppet för fiendens härjningar.

¹⁾ Erik till Henrik Klasson $\frac{4}{6}$; $\frac{21}{6}$; $\frac{27}{6}$ 65 R. R. Anders Korp till Erik XIV, Hapsal $\frac{3}{6}$ 65 Livon. 89 orig.

²⁾ Ej allenast Russow utan äfven Henning, som ju skref i Ketlers intresse, talar om de stora förråder af både munition och proviant, som slottet innehöll, då det uppgafs. Ingenstädes talas heller om någon beskjutning, som kunde hafva satt det ur försvarstillstånd

³⁾ Torsten Henriksson till Erik XIV; $\frac{20}{5}$ 65 Livon. 89 orig.

⁴⁾ Instruktion för Henrik Klasson och Åke Bengtsson $\frac{16}{5}$ 65 R. R. När Erik sedermera fick kunskap om att Pernau slott fallit ville han förmå ryssarne att infalla i Riga stift för att hindra ett polskt infall i Estland. Erik till storförsten $\frac{19}{7}$ 65 och till Henrik Klasson samma dag R. R.

Hofmännen ryckte också fram från Pernau till Tödwebrücken 4 (tyska) mil från Reval och lägrade sig der. Henrik Klasson som emellertid fått till undsättning en fana finska ryttare under Anders Nilsson den 23 Juli och en fännicka jämpteknektar, ryckte den 26 Juli mot fienden, hvilken underrättad om de svenska förstärkningarnes ankomst ej vågade inlåta sig i strid utan drog sig undan fem mil på vägen till Pernau dock ej utan förlust.¹⁾ I Pernau förstärkte sig hofmännen med en mängd missnöjde och ungdom, hvarjemte dit anlände en kurisk adelsfana utrustad af hertig Magnus af Holstein. Hertig Gothard Ketler begaf sig sjelf till Pernau och afsände hären, som bestod af 4 fanor hofmän, 2 fanor Junckern²⁾ och endast 27 landsknektar, tillsammans 1,017 man. Öfverste och befälhafvare var Caspar von Oldenbokum, under hvilken tjente som ryttmästare Henrik von Dücker, Cyriacus von Hartz, Berendt von Höweln och Fredrik Schwarzhoff. Denna styrka anlände framför Reval Lördagen den 11 Augusti och lägrade sig vid Obermühlenberg i en ekskog. Framför sitt läger mot staden uppförde de en förhuggning, uppbyggde af bräder hyddor, gjorde sig i all säkerhet så beqvämt som möjligt och tillrustade ett gästabud, „gerade alse weren se tho einen Lyfflendischen Köste oder Kindelbeer gekamen,“ säger Russow.³⁾ Glädjen blef emellertid ej lång. Henrik Klasson, som förfogade öfver mer än 800 svenska och tyska ryttare och 3 fännikor knektar, gjorde Måndagen ett utfall, stormade förhuggningen och trängde in i lägret. Det fiendtliga rytteriet, som saknade utrymme att ordna sig, drog sig tillbaka ur lägret och lemnade dervid lands-

¹⁾ Oldenbokum hofmännens anförare utfärdade vid detta infall i Estland ett öppet bref till adeln i Harrien med uppmaning att gifva sig under Polen; Pernau ^{19/7} 65 Livon. 91 copia. Att denna uppmaning åttlyddes af flere, synes af Eriks bref till Henrik Klasson ^{13/11} R. R. Anders Nilsson till Erik XIV Reval ^{5/8} 65 Livon. 89 orig.

²⁾ Så kallar dem Busse, Hiærn benämner dem Jungen.

³⁾ Russow och efter honom Hiærn kallar deras uppsåt att med så ringa styrka belägra Reval narraktigt. Enligt Busse grundade de sin tillförsigt på, att de stodo i hemligt förstånd med en del borgare i staden, och hade tillställt gästabudet, emedan de väntade gäster, som kunde brukas mot staden. Detta ser ej otroligt ut i betraktande af borgarnes förhållande vid det följande utfallet och af att en del af hofmännen voro borgarsöner från Reval.

knektarne i sticket uti en qvarn. För att rädda dem gjorde Dücker med sin fana ett anfall på lägret. Svenskarne, som alltför tidigt spridt sig att plundra, blefvo öfverraskade och till en del nedhuggne, öfver hundra säger Russow, Hiærn uppger 52. Dücker måste dock snart draga sig tillbaka, hvarefter lägret plundrades. Bytet var rikt men kom endast delvis krigsfolket till godo. Henrik Klasson hade förgäfves anropat borgerskapet om understöd i sitt utfall. De åsågo striden från stadsmuren, men då det syntes, att svenskarne vunno öfverhanden, sadlade de sina hästar och voro de första att bemäktiga sig bytet, som bestod af vapen, hästar, vagnar, kläden, siden, sammet och allehanda boskap. Henrik Klasson måste öfverse med detta borgarnes förfarande, emedan han ej vågade genom några stränga åtgärder reta borgerskapet, hvars sinnesstämning under denna för svenska väldet farliga tidpunkt kanske ej var fullt tillförlitlig. Hofmännen förlorade i döde 200 gemene, 40 tillfångatogos, hvarjemte svenskarne eröfrade 2 kanoner. Af deras befäl dödades Fredrik Schwarzhoff och hans löjtnant Ewert Dücker, Cyriacus von Hartz, Cordt Udenkraut, och fänrikarne Cordt von Lübeck och Henrik Kock. Svenskarne, hvilkas förlust ej var mindre, förlorade bland befälet Olof Andersson till Wik, Erik Henriksson till Lancko och Pelle Persson.

Hofmännens tappre anförare Caspar von Oldenbokum hade ej varit närvarande vid denna strid, han tyckes hafva stannat efter i Pernau och förenade sig jemte 60 ryttare först dagen efter striden med sina slagna trupper. Henrik Klasson förföljde den slagna fienden åt Pernau och lägrade sig vid byn Sippa. Oldenbokum ryckte honom till mötes men vågade ej angripa svenskarne, som innehade en fördelaktig ställning. Från svenska lägret aflossades ett styckeskott, och detta sårade dödligt den tappre Oldenbokum, som några dagar derefter afled på slottet Fickel den 31 Aug.¹⁾ Med hans fall upplöste sig

¹⁾ Att denne Oldenbokum var densamme, som tappert försvarade Revels slott mot svenskarne 1561 och som sedan af Ketler utnämndes till förvaltare af coadjutorns, hertig Kristoffer, af polackarne intagna slott — något hvarpå Richter ej är fullt säker — synes af Eriks bref till Henrik Klasson; Skara 8/s 65 R. R.

hofmännens lilla här, och Henrik Klasson trängde fienden tillbaka öfver Pernauån. En del af hofmännen stannade i Pernau till dess försvar, en del drog sig tillbaka till Riga stift. Den 25 September återkom Henrik Klasson till Reval med hären. Af de tillfångatagne hofmännen blefvo någre, som förut varit i svensk tjänst och lofvat att ej tjena mot Sverige, straffade till lifvet medelst hängning och halshuggning, deribland tvenne adelsmän, Jörgen Taube von Hakeweyde och Otmar von der Rope. Några benådades dock på åtskilliga personers förböner. I sammanhang med detta krigståg stod en expedition, som svenskarne företogo till Dagön, der en del öselske hofmän tillfångatogs och fördes till Reval. ¹⁾

¹⁾ „Else“, säger Russow, „hefft disse Riddermetige Krych einen ende gewonnen. welckeres Kryges de gründtlike orsake gewesen ys, dat de Schwedische Regenten, also nye Husshold-ers van Gade erwelet de oldern Hussholdern unde Ordensheren, de ere Ampt nicht recht vorgestan hadden, begünden affthosettende, van welckeren olden Hussholdern Caspar von Oldenbockum ock einer gewesen ys, unde also he van den Schwedischen affgesettet was, hefft he syn leyt wreken und sick süluest wedder ynt Ampt setten willen, derwegen hefft he einen hupen junger Lyfflender van Adel vnde etliche van Börger Kindern uth Revel vnde andern örden mehr samt eren Anhange van den Uthlendern vorsammelt vnde upgespraken, dat se ere olde Lyfflendische fryheit (hadde schyr gesecht eigenwillicheit), de se by den olden Herschop ane jennige upsicht gehat hadden, vordegedingen vnde der Schwedische Herschop, de sick des Regimentes vnde der upsicht also ein recht Hussvater wat ernsthafftiger angenamen hadde, oth dem Lande vordryuen vnde de Stadt Revel onder sick bringen unde de Landtgüter vnder sick delen unde daruan dominiren möchten, gelyck also de Parnowsschen Hanelüde gedan hadden ane jenige früchten der hogen Auericheit. Auerst ydt ys kein rath Narren op Eier tho settende, wente se thobreken se, also de Parnowsschen Hanelüde mit der Parnow gedan hebben. Denn de Parnowsschen Hanelüde, also se de Parnow dem Könige tho Schweden affhendich gemaket vnde er eigen Regiment vnder des Königes van Polen namen dar angefangen vnde de Parnowsschen Lande vnde Güder vnder sick gedelet hadden, daruan se geschlömet vnde gedömet hebben ane sorge vnde dewyle se nicht gar stark weren vnde vor dem Schweden sick wat früchten müssten, hebben se einen hupen erer Mitgesellen van dem jungen Lyfflendischen Adel vnde Börger Kinder, de nicht gut Schwedisch weren, tho sick gekregen vnde wedder de Stadt Revel, darümme dat se Schwedisch geworden was, gekryget. Do hebben se in Harrigen vnde Wyck vnde an allen örden, de Schwedisch weren vnde ock er eigen Vaderlandt was, ane underlat gerouet vnde gestrüet vnde erer eigen Veddern vnde Fründe, de dem Könige tho Schweden anhängen, Höue vnde Güder geplundert vnde ere eigen Veddern, Schweger vnde Fründe gefangen vnde na der Parnow geföret, dar se sick rantzonen vnde wedder loss kopen müsten. Tho der tydt sint

Under hösten hvilade vapnen, men 3 veckor före jul bröt Henrik Klasson upp från Reval, dref fiendens ströftrupper in i Pernau och tog en mängd fångar af hvilka en del såsom öfverlöpare straffades till lifvet. Sedan han gjort ett infall i Johans pantlän och med det der gjorda bytet provianterat Karkus, vände han sig mot Pernau och sökte, då han saknade artilleri, betvinga staden genom uthungring. Besättningen hade emellertid begärt hjälp från Polen och Sigismund August uppmanade i bref den 25 Febr. 1566 från Wilna Ketler att förena sina stridskrafter med den polske fältherren Polobentskis till Pernaus undsättning. Då desse anryckte ansåg sig Henrik Klasson dem ej vuxen utan upphäfde vid midfastan belägringen och drog i stället med sin här till Ösel för att hämnas den hjälp, hertig Magnus lemnat hofmännen mot Reval. Ön förhärjades, Arenburg brandskattades och svenskarne drogo derifrån med stort byte. På återvägen blefvo de vid Werder i Wieken anfallne af den från Pernau anryckande fienden, som frantog dem en del af bytet och genom härjningar anställde stor skada i Wieken.

Fram på sommaren ryckte Polobentski ånyo i fält och sökte i Juni månad öfverraska Karkus men utan framgång. Den 25 Juli återkom han och lägrade sig derutanför med 2,000 polacker, 1,000 tatarer och 3 fanor tyska ryttare. För att kunna undsätta slottet begärde Henrik Klasson tillåtelse af de ryske bojarerne i Livland att få taga vägen genom det Fellinska området. Rysarne afslogo likväl denna begäran förebärande som orsak den pest, som allt sedan hösten rasade i svenska Estland. ¹⁾ Emellertid inföll Henrik Dücker med 700 ryttare

vele Kyfflender mit solcher blindheit gesehlagen gewesen, also dat se wedder de Stadt Revel krygeden vnde ere eigen Vaderlandt beroueden vnde dem Köninck tho Schweden vorfolgeden vnde se nicht anders meineden, denn alle Minschen würden se lauen, darumme dat se böse Schwedisch weren, auerst na weinich Jaren hebben de perturbatores patriæ, do en de Ogen dorch den Moscoviter upgedan würden, wol gesehen, wat se gedan hadden.“

¹⁾ Hiærn pag. 261. Hans Arenshusen till Erik XIV, Reval ^{15/10} 66 Livon. 89 orig. Henrik Klasson rådde konung Erik att uppgifva Karkus såsom allt för afsides liggande och svårt att försvara. Eriks Dagbok ^{27/9} 66; Fant. Handl. 2:dra stycket.

och 4 rotar tyska hakeskyttar från Pernau i det svenska området och lägrade sig vid Fickel. Henrik Klasson vände sig då mot honom, öfverraskade honom den 4 Oktober och jagade honom på flykten till Pernau. Vid underrättelsen om Dückers nederlag bröt Polobentski, som förlorat 400 man under belägringen, upp den 10 Oktober och drog sig tillbaka till polska området.

För att vedergälla svenskarnes infall på Ösel under vintern gjorde Kristoffer Walkendorf, dansk ståthållare på Ösel, i Juni ett tåg till Dagön, der han tog en del svenskar till fånga. Han måste dock snart med förlust draga sig tillbaka.¹⁾

Vi hafva ofvan nämnt att Revals sinnesstämning ej var fullt att lita på. Fienden gjorde i slutet af året ett försök att häraf begagna sig. Jost Clodt, förut syndicus i Reval, nu flykting derifrån såsom fiende till Sverige och i tjänst hos Ketler, skref den 24 Oktober från Bauske ett bref till borgmästare, råd, åldermän och äldste i Reval och förmälde sig hafva viktiga saker att meddela dem angående en farlighet, som hotade staden. Han begärde därför, att de skulle utse ombud att möta honom vid Pernauån eller Salis, då han närmare skulle meddela sig. Som han insåge, att de ej kunde göra detta utan sin öfverhets samtycke, skulle de anmäla saken för den kunglige ståthållaren, hvilken som en kristen ej kunde vara deremot. Rådet i Reval kungjorde detta bref för menigheten i staden, der det väckte mycken förskräckelse och vankelmodighet. Enär Henrik Klasson i November begifvit sig öfver till Sverige för att hos konungen redogöra för ställningen i Livland, vände sig rådet i Reval till befälhafvaren på Revals slott, Hans Björnsson, och begärde, att han skulle samtycka till ombuds afsändande och med dem förordna någon å konungens vägnar. Hans Björnsson, som med rätta ansåg, att hvad Clodt än kunde hafva att säga, det näppeligen kunde vara konung Erik till någon nytta, svarade, att de först måste inhemta konungens eller åtminstone Henrik Klassons befallning, tillsvidare borde de göra ursäkt hos Clodt, så att saken kunde dragas ut och närmare kunskap in-

¹⁾ Busse: pag. 36 och 37.

hemtas. Sinnesstämningen i staden hade blifvit så upp-rörd, att rådet endast med stor protestation och besvä-ring fogade sig efter Hans Björnssons bud. Hela under-handlingen förföll emellertid. ¹⁾

Stilleståndet 1564 i Dorpt mellan Sverige och Ryss-land blef aldrig stadfästadt. Ännu vid midten af 1565 hade ej något ryskt sändebud anländt till Sverige för att göra den öfliga korskyssningen. Senare på året kom en storförstens legat Tretin Pusesnikoff till Sverige men afled, innan han träffade Erik, och hans följeslagare saknade fullmakt att stadfästa stilleståndet. Erik be-gärde då genom bref till Ivan några ändringar, innan nytt sändebud skickades att bekräfta föredraget. Än-dringarne beträffade Polen, Danmark och Lübeck, de an-gifvas ej närmare, förmodligen ville Erik, att zaren skulle sluta förbund med honom mot dessa makter. Dessutom önskade Erik ändring i den bestämmelse, som förbjöd svenskarne att göra några vidare eröfringar i Livland. Antagligen var det detta bref, hvarmed Hans Larsson (Björnram) till Isnäs sändes till Ryssland i början af 1566. ²⁾

Till följe af detta uppskof med fördragets stadfä-stande kom den beramade gränsbestämningen mellan svenska och ryska områdena i Livland aldrig att ega rum, och ryssarne fortforo att efter sin vana öfva allt slags öfvervåld inom det svenska. En gång hade lik-visst ryssarne lemnat direkt understöd åt Karkus, då detta slott i Maj 1565 anfölls af Polobentzki. Befälhaf-varen på Karkus, Torsten Henriksson, vände sig då till ryska voivoden på Fellin med begäran om understöd och erhöll verkligen sådant, ovisst om i folk eller förråder. ³⁾ Då Pernau gått förloradt sökte Erik förmå zaren att genom ett infall i Riga stift hindra polackarnes inträn-gande i svenska Estland. Hans bref härom kom aldrig

¹⁾ Hans Björnsson till Erik XIV jemte copia af Clodts bref, Reval ^{11/11} 66 R. A. Livonica 89 orig. Konungen tog ej mycket nådigt upp Hans Björnssons bref. Han svarade, att han ej ville besväras med dylika lösa och falska tidningar. Erik till Hans Björnsson ^{14/1} 67 R. R.

²⁾ Erik till storförsten ^{24/11} 65, till Hans Larsson ^{3/1} 66 R. R.

³⁾ Torsten Henriksson till Erik XIV, Karkus ^{20/5} 65 R. A. Livon. 89 orig. samt Eriks ofvan anförda bref till storförsten ^{24/11} 65.

Ivan till handa. Ståthållaren i Dorpt anhöll brefdragaren och lemnade ett nekande svar med anledning af den i svenska Estland härjande pesten.¹⁾ Ryssarne förhadade tvärtom ett anslag mot Johans pantslott och sökte äfven förmå Torsten Henriksson att åt dem upplåta Karkus ehuru fruktlöst.²⁾ I svenska Estland och i Finland mistrodde man också fortfarande storförsten. Under senare delen af 1565 började der sprida sig rykten, om att storförsten ämnade sluta fred med Polen och angripa Sverige.³⁾ Dessa rykten hade sitt upphof i Narva, der man, missnöjd med att svenskarne hindrade Narvafarten, sökte af all magt stifta ovänskap mellan Sverige och Ryssland.⁴⁾

Hans Larsson återkom från Ryssland till konungen den 11 Juni 1566. Storförsten hade gifvit honom goda svar och lofvat, att om Erik i några hemliga mål, hvarom storförsten gifvit Hans Larsson i befallning, ville göra honom till viljes, skulle han ingå ett nära förbund med Erik efter dennes behag och emellertid bibehålla det gamla, hvarmed väl åsyftades det ännu ej bekräftade af 1564. Dessa hemliga mål rörde utlemnandet af Katarina Jagellonica, hvars hand Ivan 1561 förgäfves sökt vinna. Af hvad anledning zaren önskade få henne i sina händer är omöjligt att säkert förklara. Bland samtida förmodades, att han ville vanhedra henne för att sålunda håna den polske konungen, en tanke som nog kunnat uppstå i en så barbarisk och lidelsefull tyranns hjärna. Sjelf förklarade Ivan sedermera i bref till Johan, då denne blifvit konung, att han velat komma i besittning af hennes person för att mot hennes frigifvande kunna af polske

¹⁾ Erik till storförsten 19/7 65 R. R. Hans Björnsson till Erik, Reval 25/9 65 Livon. 89 orig.

²⁾ Erik XIV till Torsten Henriksson 20/11 65 R. R.

³⁾ Gustaf Fincke till Erik XIV Porkala 29/11 65 copia i Nordins. Saml. Upsala Bibl. Konungen upptog högst onådigt detta Finckes bref och förklarade ryktet ogrundadt. Skulle storförsten fatta några fiendtliga afsigter, så skedde det, svarar Erik, emedan han såg, huru illa konungens saker förvaltades i Livland och Finland. Erik till Fincke 12/2 66 Arvidsson X. Redan dagen derpå befaller Erik dock Bertil Jöransson, fogde i Viborg, att förstärka dess befästningar. Erik till B. Jöransson 13/2 66 cop. Nord. Saml.

⁴⁾ Hans Larsson till Erik XIV, Pernau 9/8 66 Livon. 89 orig.

konungen betinga sig afträdandet af Livland.¹⁾ Zarens anbud voro alltför frestande, hans eget behof af Rysslands vänskap alltför stort för den föga samvetsgranne konungen. Dertill kom, att just nu nya rykten började sprida sig om stilleståndsunderhandlingar mellan Ryssland och Litaven. Sådana fördes verkligen mellan 30 Maj och 22 Juli 1566, ehuru de strandade på Ivans oeftergiffliga fordran på Riga och Wenden. Erik framlade derföre storförstens förslag inför riksrådet den 19 Juli. Rådet ansåg, att man icke kunde bifalla zarens begäran, men att man borde sända en beskickning till Ryssland för att ursäktas sig.²⁾ En ståtlig sådan tillrustades ock, bestående af Nils Gyllenstjerna, Måns Jönsson, Erik Håkansson samt sekreteraren Matthias Schubert och Bertil Jöransson som tolk. De fingo väl ej medgifva Katarinas utlemnande men dock lofva, att om zaren önskade hafva henne i förvar för att skaffa sig gynsamma fredsvilkor af Polen, hon af Erik skulle hållas i sådant, till dess zaren begärde hennes frigifvande. Som Sveriges fordringar skulle de uppställa: 1:o att Erik fritt skulle få antasta konungen af Polen och härmästaren samt behålla sina eröfringar, 2:o att han skulle få antasta de tyske, hvar han kunde, besynnerligen på konungens af Sverige vatten, 3:o att coadjutorn hertig Kristoffer af Mecklenburg skulle inrymmas Treiden, Kremon, Dalen, Roop, Hogrosen, Salis, Wainsell och Lemsal stad och slott, hvilka han hade i possesion den tid, han gaf sig under Sveriges krona. Huru angelägen Erik var om Rysslands vänskap synes deraf, att gesandterna i nästan krypande ordalag skulle tacka för den heder, Ivan bevisat honom dermed, att han medgifvit, det Erik skulle direkt få underhandla med zaren ej som förr med voivoderna i ryska Livland och Novgorod.³⁾

¹⁾ Dalin uppger, III Del. 642 sid., att Erik sjelf gifvit anledning till denna Ivans orimliga begäran. Det synes dock föga troligt, att Erik, huru nesligt hans följande åtgörande i denna sak var, skulle hafva framkommit med ett förslag, hvars fullgörande alltid måste förefalla honom i högsta mått besvärande. Uppgiften om Eriks initiativ härstammar förmodligen från Sven Elofsson, men hans ord tyckas hänvisa på 1566 års legation och ej på någon tidigare. Handling. rör. Skand. Histor. XII. 157.

²⁾ Erik XIV:s dagbok 1566, Fant Handl. 2:dra stycket.

³⁾ Instruktion för sändebuden till Ryssland ²²/₁₀ 66 R. R.

Erik, fruktande att genom dröjsmål stöta zaren, hade brådt att få legationen i väg. Den 26 Oktober erhöll Gyllenstjerna befallning att genom natt och dag resa till Viborg, dröjde han, hotade konungen med åtal inför ständerna. För att vinna sitt mål var Erik emellertid beredd att gå ännu längre, än instruktionen utvisade. Redan dagen efter nyssnämnda skrifvelses utfärdande eller den 27 Okt. sände konungen Gyllenstjerna en ny, hvori sändebuden ålades att, om moscoviten ej visade sig medgörlig, använda några artiklar i slutet af en brefvet medföljande replik på storförstens möjliga propositioner, hvarjemte dessa värf vid strängt straff ej finge yppas för någon annan än storförsten. Af de följande händelserna synes, att denna replik, som ej mera finnes i behåll, be- myndigat dem att i nödfall medgifva Katarinas utlemnande.¹⁾ Något derefter den 24 Nov. anlände en rysk budbärare Zousac Zavilie från Ivan till Erik. Denne erbjöd i sitt bref Erik fred så väl i Livland som annorstädes, att Erik skulle få antasta sina fiender både i Narviska viken och på annat håll samt i fred besitta coadjutors land, och hvad han kunde eröfra från Polen.²⁾ Detta bref lifvade Eriks förhoppningar ännu mer. Gyllenstjerna fick befallning att ej vid gränsen vänta på lejd utan genast fortsätta sin resa. Sina fordringar i Livland ger konungen nu bestämdare tillkänna. Han ville få sig tillförsäkrade Helmet, Ermes, Rujen, Burtnick, Wolmar, Wenden, Arnies (Arrasch?), Nytau, Schujen, Suntzell, Rodenpois, Segewold, Neumühlen, Dünamünde, Riga, Dalen, Kirchholm, Ascherade, Treiden, Kremon, båda Roop, Mojahn, Hogrosen, Rosenbeck, Wainsell, Lemsal, Salis och i Kurland Mitau, Bauske och hela det vesterderom belägna Kurland. Vestra hälften af Livland således och den vestra, större delen af Kurland. Skulle storförsten vilja undantaga Riga eller någon annan vigtigare befästning, förklarade Erik sig ej kunna ingå på förbund att föra kriget, så länge storförsten syntes, utan i så fall skulle det stå Sverige fritt att vid lägligt tillfälle sluta fred med Polen.³⁾

¹⁾ Erik XIV till Gyllenstjerna ²⁶/₁₀ och ²⁷/₁₀ 66 R. R.

²⁾ Eriks dagbok 1566 den 28 Nov. Fant. Handl. 2:dra stycket.

³⁾ Erik till N. Gyllenstjerna ⁴/₁₂ 66 R. R. Förmodligen samma

Sändebuden anlände i början af Febr. 1567 till Ivans residens Sloboda, der zaren emottog dem med mycken ståt. Den 16 Februari afslöts det nya förbundet mellan sändebuden och storförsten. Vänner och fiender skulle vara gemensamma för begge furstarne. Konungens af Polen syster Katarina, som hertig Johan „hafft hafver,“ skulle af Erik utlemnas till Ivan. Storförsten „benådade af sitt fäderne Livland“ konung Erik med Reval, Pernau, Wittenstein, Karkus, Helmet, Rujen, Ermes, Burtnick, Salis vid åmynnet, Pürkoll och allt det, som af ålder legat under dessa slott, samt i Wieken Hapsal och Lode. Det öfriga Livland, Estland och Kurland finge ej anfallas af Erik, utan förbehöll sig storförsten detsamma. Dock skulle Erik i Kurland för coadjutors, hertig Kristoffer, räkning få intaga, hvad han kunde, hvarmed storförsten ville benåda Kristoffer. Erik finge ej hindra danske och lybske köpmäns färd till Narva, hvaremot Ivan genom sändebud skulle söka förmå Danmark och Lübeck till fred med Sverige och, om de vägrade dertill, sluta förbund med Erik mot dem. Blefve Katarina ej utlemnad, eller om Erik befallde förgöra henne eller brukade någon arglist, så att hon doge strax efter utlemnandet, skulle förbundet annihileras. Förbundet slöts på Eriks och Ivans lifstid. Sändebuden försågo förbundsbrefvet med sina underskrifter och sigill, hvilka sedermera skulle utbytas Eriks egna.¹⁾

Som man ser, var det långt ifrån, att Ivan beviljade allt, hvad Erik framställt som sina fordringar. Det Sverige skulle få eröfra, utöfver hvad det redan innehade, var skäligen obetydligt, Narvafarten skulle ej få förhindras, och det löfte storförsten gaf att mäkla fred med Danmark och Lybeck eller, om de vägrade, förbinda sig med Erik emot dem var ej mycket värddt. Den enda verkliga fördelen för Sverige låg i att vara tryggadt för ett ryskt anfall under sin fejd mot Danmark, Lybeck och

bref, som omnämnes i Eriks dagbok den 5 Dec., der det äfven heter: „Dessutom, om nöden tvingade, skulle han (Gyllenstjerna) icke för hertigens af Finland skull sätta hela fäderneslandet i fara.

¹⁾ Fullbordelse och Förbundsbref mellan Sverige och Ryssland 16 Febr. 1567. Copia på svenska i Förhandlingar mellan Sverige och Ryssland under Gustaf I och Erik XIV. R. A.

Polen, men jemför man detta förbund med det, visserligen ej ratificerade, af 1564, tyckes Erik hafva vunnit nog litet genom denna vanärande underhandling.

Ivan dröjde ej med att skicka sändebud till Sverige för att erhålla Eriks ratification och afhemta Katarina. De anlände till Upsala den 18 Maj 1567. Eriks strax derpå följande svagsintheit uppsköt för en tid förhandlingarne med dem. Konungens ställning, när han tillfrisknade, var ej den angenämaste. Han hade, om ej fullständigt befriat sin broder Johan, dock gått så långt i sina underhandlingar med denne, att för ögonblicket det ej var att tänka på Katarinas utlemnande. Fälttåget mot danskarne under vintern 1567 till 1568 gaf Erik en förevändning att ännu en tid uppskjuta alla förhandlingar med de ryska sändebuden. Återkommen från fälttåget måste han göra något åt saken, ty den 11 April mottog han bref från Ivan med begäran att dennes sändebud ej längre skulle uppbehållas, hvarpå Erik svarade, att han, så snart rådet hunnit samlas, skulle gifva svar och affärda dem.¹⁾ För att komma ur sin brydsamma belägenhet uppdrog Erik åt riksråden grefve Per Brahe, Gabriel Kristersson Oxenstjerna, Nils Gyllenstjerna och Bengt Gylta att söka förmå de ryska sändebuden att afstå från fordran på Katarinas utlemnande. Riksråden lära i sitt samtal med ryssarne ej skonat konungen, men desse kände för väl sin förfärlige herre för att våga afstå från sitt yrkande. Någon förhandling med dem tyckes sedan ej hafva inträffat förr än den 11 Sept., då de ånyo framställde sin fordran. Att uppfylla den var numera för Erik en omöjlighet, hertigarne befunno sig sedan tvenne månader i uppror. I stället skall Erik hafva föreslagit dem sin oäkta dotter Virginia till gemål åt zarens son. Sändebuden afslogo detta men erbjödo Erik en hjälptrupp af 10,000 man, emedan han genom löftet om Katarinas utlemnande kommit i strid mot sin broder. Detta anbud

¹⁾ Erik till storförsten ¹⁸/₄ 68 R. R. Storförstens brefdragare var affärdad redan 1567 men hade på Eriks befallning vintern öfver uppbehållits på Åland. Att Erik ej kände sig riktigt lugn för, hvad slut dessa underhandlingar skulle taga, bevisas af hans befallningar i slutet af 1567 att i stånd sätta Viborgs befästningar. Erik till Anders Nilsson ⁶/₁₂ 67, till Hans Larsson ¹⁹/₁₂ 67 R. R.

afböjdes af Erik, men han och sändebuden skola hafva kommit öfverens om, att i händelse af Eriks död under inbördeskriget zaren skulle förhjelpa hans son Gustaf på svenska tronen. Sändebuden kommo ej från Stockholm före dess intagande af hertigarne, och vi skola vid framställningen af Johans förhållande till främmande makter beröra deras vidare öden. ¹⁾

Efter striderna på sommaren 1566 begaf sig Henrik Klasson i November öfver till konungen, hvilken gynsamt emottog honom, lät honom i triumf införas i Stockholm och den 4 Dec. åter affärdade honom till Livland med uppdrag att återtaga Pernau eller sköfla Riga stift för att hindra ett polskt infall i svenska Estland. Ansåge han lämpligt, finge Henrik Klasson äfven vända sig mot Sonnenburg. Innan slutet af året befann sig Henrik Klasson åter i Livland. ²⁾ I enlighet med Eriks befallning företog den svenska ryttmästaren Klas Kursell ett plundringståg till Riga stift, der han lyckades öfverraska en polsk styrka vid Lemsal. För att hämnas gjorde den polske fältöfversten Tolvacz med några tusen man ett infall i svenska området och tillfogade Henrik Klasson och Klas Kursell ett ej obetydligt nederlag vid Runafer den 3 Febr. Svenskarnes förlust i slagne och fångar uppgifves till 2,000 man. Polackarne härjade sedan en tid i Wiek och Harrien. Snart derefter kom Henrik Klasson i onåd förmodligen för olyckan vid Runafer och mottog af konungen svåra beskyllningar för egennytta och förskingring af de penningar, han mottagit. ³⁾ Befälet öfver krigsfolket blef honom fråntaget, och Klas Kursell utnämndes till fältöfverste. Henrik Klasson skulle förblifva ståthållare och hafva den civila förvaltningen. ⁴⁾

¹⁾ Huru mycken sanning ligger i denna berättelse om Eriks sista underhandling med de ryska sändebuden, torde vara osäkert, då källan därför är Jöran Perssons genom tortyren frampressade bekännelse.

²⁾ Schirren 1902.

³⁾ Erik till Henrik Klasson $11/3$ 67 R. R. I Eriks dagbok uppgifves under den 1 April 1567 att Henrik Klasson sjelf begärt afsked.

⁴⁾ Erik till Klas Kursell $10/4$ 67 R. R. Kursell var ej, som Hiærn och Russow uppgifva, svensk fältöfverste i striderna vid Lemsal och Runafer, han blef det som synes först senare. Till öfverstens löjtnant utnämndes ryttmästaren Reinhold Brakel. Brakel till Erik XIV Reval $22/4$ 67 Livon.

Äfven i förvaltningen af polska Livland hade under 1566 en förändring inträdt. Det hade dittills förvaltats af hertig Gothard Ketler som administrator. Det katolska partiet inom Riga stift, missnöjdt med Ketlers benägenhet för reformationen, anklagade honom emellertid hos Sigismund August för åtskilliga förseelser såsom förpantning af stiftsgods, att han tillbakasette stiftsadeln och gynnade ordensadeln, samt påstodo, att Ketler stode i misstänkta och för Polen farliga underhandlingar med andra makter, hvarföre de begärde en ny administrator och föreslogo dertill Johan Kodkievitz, Litavens stormarskalk. Konungen motstod en tid men gaf slutligen efter och utnämde Kodkievits till administrator med mycket vidsträckt fullmakt för att genomdrifva Livlands fullständiga förening med Litaven. Kodkievits lyckades förmå de öfriga livländska ständerna att ingå på en närmare förening med Litaven, blott staden Riga visade sig motsträfvig och ville endast veta utaf en personal- ej någon realunion med Litaven samt vägrade erkänna den nye administratören. Denne började då taga till fiendtliga mått och steg. Han uppförde ett blockhus vid Düna för att kräfva tull och ryckte vid pingsttiden 1567 med några tusen man mot staden. Dennas menighet lät dock ej deraf skrämman sig, utan sinnesstämningen blef blott desto fiendtligare mot Polen. Konung Erik var ej obekant med tänkesätten i Riga och hade redan i början af 1567 tänkt dit affärda Klas Kursell, Ture Pedersson Bjelke och sekreteraren Frans Jericho. Då Kursell blef fältöfverste, utsågs i hans ställe Klas Åkesson Tott till att deltaga i detta värf, hvari man enligt Henrik Klassons försäkran kunde vänta sig god framgång, om man blott toge det snart för. Bjelke och Tott blefvo emellertid några få dagar derefter återkallade till Sverige.¹⁾ Eriks

¹⁾ „För en vigtig angelägenhets skull, hvarom konungen behöfde rådets och menige ständers betänkande.“ Det var för att döma Sturarne. Erik till Klas Åkesson ²⁹/₄, till Ture Pedersson och Klas Åkesson ³/₅ 67 R. R. Meningen var att, om annat ej hjälpte, hota med våld, hvarför sändebuden till Riga skulle begifva sig dit med en liten i Reval utrustad flotta af 5 skepp. Schirren 1903. Redan 1565 skref befälhafvaren på Revals slott Hans Björnsson till Erik XIV (²⁵/₉ 65 Livon. 89 orig.) att några af Revals råd menat, att det då vore tid att handla med Riga. Om tidigare försök från svensk sida att vinna Riga, se Annerstedt C. sid. 50.

svagsintheit gjorde, att ej, som ämnadt var, någon annan utsågs till underhandling med Riga, och när konungen tillfrisknat, var det försent, Ketler hade redan bemedlat ett fördrag mellan Riga och Kodkievits. Äfven hertig Magnus af Holstein sökte vid detta tillfälle inbekomma Riga ehuru likaledes förgäfves.¹⁾ Försök gjordes äfven af svenskarne att åter bemäktiga sig Pernau. Redan 1566 hade Hans von Arenshusen, en tid svensk amiral på narviska farvattnet, försäkrat Erik att man med 10,000 daler skulle kunna förmå befälhafvaren i Pernau, Berndt von Höwelen, förut ryttmästare bland hofmännen vid deras tåg mot Reval 1565, att uppgifva staden. Erik uppdrog åt Henrik Klasson att på denna väg söka vinna Pernau, men något försök tyckes ej hafva blifvit gjordt. Klas Kursell underrättade 1567 Erik att då vore god lägenhet att genom förhandling bekomma Pernau, men Eriks svagsintheit gjorde att han ej lemnade svar förrän den 16 Aug., då han gillar förslaget och lofvar så snart som möjligt öfversända penningar.²⁾ Ej heller nu blef det något utaf saken. Något anmärkningsvärdt företag inträffade för öfrigt ej under senare delen af 1567 i Livland, hvartill orsaken väl är att söka dels i konungens sjukdom dels deri, att alla Sveriges krafter togos i anspråk att afvärja danskarnes infall.

Med tillfrisknandet återkom äfven Eriks mod. Hans stolthet är i början af 1568 lika stor som någonsin förut, hans planer lika vidtsväfvande. Detta visar sig äfven i Livland. Klas Kursell förnyade i början af 1568 sin begäran om understöd från Sverige för att eröfra Pernau. Erik XIV sände honom med Hans Boye 8,000 daler och i slutet af Maj Peder Larsson (Sjöblad) med en flotta af 18 väl utrustade skepp att understödja ett angrepp på Pernau eller Arensburg. Peder Larsson fördref först från Nargön utanför Reval 12 danzigerfribytare, hvilka sedan ganska tidigt på året legat der och förhindrat sjöfarten

¹⁾ Om Magni underhandlingar med Riga och Polen. Busse 40 och 41 sidd.

²⁾ Instruktion för Henrik Klasson 9/9 66. Å sin sida gjorde polackarne i slutet af 1566 försök att förmå Henrik Klasson att bringa svenska Livland under Polen, hvarpå denne gaf ett värdigt svar. Schirren 1902.

på Reval och Narva. Fribytarne hade ock ehuru förgäfvets fördrat brandskatt af Reval.¹⁾ De förföljdes af svenska flottan till Danzig, några togos och infördes till Reval. Derefter vände sig svenskarne mot Ösel. Den danske ståthållaren derstädes Kristoffer Walkendorf hade 1566 mot Magni befallning och invånarnes begäran låtit nedrifva Sonnenburgs slott, emedan han fruktade för ett infall af svenskarne och troligen ej ansåg sig nog stark att försvara både Arensburg och Sonnenburg. Arensburgarne hade sedan börjat åter uppföra detsamma. Till befälhafvare hade blifvit insatt en domherre från Hapsal, Rheinhold Soye (Zöge). Omkring den 25 Juli gick Klas Kursell på Peder Larssons flotta öfver till Ösel. Soye uppgaf hastigt Sonnenburg till svenskarne, hvilka genast af all makt fullbordade dess befästning. Klas Kursell gick emellertid snart in på stillestånd med de af hertig Magnus förordnade styresmännen på Ösel. Stilleståndet skulle räcka till den 25 Juli 1569, om konungen af Sverige dertill gäfvit sin ratification. Hertig Magnus förband sig att ej oro de svenska besittningarne, särskildt ej Dagö och Sonnenburg, svenskarne skulle ej heller oro Arensburg och Magni besittningar i Kurland. Hertigen skulle ej lemna något understöd åt hofmännen i Pernau eller deras bundsförvandter.²⁾ Sistnämde vilkor hade tillkommit, emedan Kursell strax³⁾ derefter drog emot hofmännen, som denna tid anställde svåra härjningar i Harrien och Wiek. Den svenska hären, som blifvit förstärkt med de uppbådade landsåtarne i Harrien, öfverraskades af hofmännen. Ryttmästaren Hans Boye blef fången, och den harriska adelsfanan led i synnerhet stor förlust. Af fienderna föll bland andra ryttmästaren Henrik Dücker, som 1564 rymt ur svensk tjänst. Då hofmännen mot hösten hotade med ett nytt infall på det

¹⁾ Erik visste redan den 6 Maj, att fribytare lågo utanför Reval och befalde då Hans Larsson att utrusta den finska skeppsflottan. Enligt Russow förklaras deras tidiga uppträdande deraf, att sjöfarten till Reval detta år var ovanligt tidigt öppen.

²⁾ Kursells stilleståndsöfverenskommelse ²¹/₈ 68 R. A. Livonica 91 orig. Till följe af regimentsförändringen i Sverige erhöll detta fördrag aldrig Eriks ratification, men iaktogs dock till dess fejden med Danmark ånyo utbröt 1569.

³⁾ Omkring Bartholomæi (24 Aug.): Hiærn.

svenska området, slöto de svenske styresmännen i Livland stillestånd med dem, enär förhållandena i Sverige ännu ej voro fullt klara. Hofmännen vände sig då mot den ryska delen af Estland, Wirland, härjade der och vände med stort byte till Pernau. De arma bönderna i Wirland, som slutit sig till tyskarne, emedan de förmodat, att desse ämnade för allvar eröfra Wirland, blefvo af ryssarne på det grymmaste straffade.

Under sin svaghetstid efter Sturemorden började konung Erik träda i underhandling med hertig Johan om dennes lössläppande. Till Gripsholm sändes hertig Karl och hertig Magnus af Saxen för att med Johan handla om villkoren för hans frihet. Bland de punkter hertigen med dem sände konungen förekom äfven en, att Johan, om han ej åter kunde bekomma sitt furstendöme i Finland, skulle erhålla de svenska besittningarne i Livland. Erik afslog ej alldeles denna begäran, men förklarade att man först måste veta, huru de livländske kunde vara till sinnes i denna sak. Deremot förklarade han sig nöjd med Johans erbjudande att mäkla fred med Polen, om det kunde ske på lidliga villkor. Kunde man nu ej komma så långt, önskade han, att hertigen åtminstone kunde skaffa den fångne coadjutorn, hertig Kristoffer af Mecklenburg, lös.¹⁾ Johan sände ock bref både i eget och Eriks namn till sin svåger, hvori han sökte förmå denne till fred och förbund med Erik. Sigismund August svarade, att han dertill var förhindrad af sitt förbund med Danmark, men erbjöd sig att mäkla fred mellan Erik och hans fiender samt att med Kristoffer förfara efter Johans begäran. Denne lösgafs dock först 1569, sedan han afsagt sig alla anspråk på Riga stift. Hvad Eriks bref belangade, meddelade han muntligen sina tankar till Johans breffdragare, Laurentius Rieski.²⁾ Erik, som återvunnit sin helsa, intogs af sitt gamla misstroende till brodern och begärde i hotande ordalag att få se de

¹⁾ Erik till Johan $7/8$ 67 R. R. Kanske afser konungen förslaget om Livlands inrymmande åt Johan, då han i en långt senare skrifvelse säger, att han tillskrifvit Klas Kursell om hertigens begäran, och att han hoppades en lyckosam utgång. Erik till Johan $29/3$ 68 R. R.

²⁾ Sigism. August till Johan $25/1$ 68 copia i Acta Hist. Erik XIV 1:sta Ser. R. A.

polska brefven. Han påminde Johan om, att just det, att han konungen oåtspord haft underhandlingar med rikets fiender, en gång förut bragt honom i olycka.¹⁾ Johan sände sin broder copia af brefven. Dessas innehåll upptogs af konungen mäktigt illa. Hertigens bemedling tycktes ej, menade han, kunna blifva af någon nytta då Polen visade så ringa benägenhet till fred, och Erik ämnade visst icke förödmjuka sig inför den polske konungen utan tvärtom på det häftigaste antasta honom, derföre borde hertigen uttryckligen förklara, om han hölle sig till rikets fiender eller till konungen.²⁾ Försöket att underhandla med Polen afstannade på detta sätt.

II.

Inbördeskriget i Sverige var slutadt, Erik från tronen störtad i fängelse och Johan konung. Med afseende på de svenska besittningarna i Livland var den nye konungen ej utan oro. Ståthållaren derstädes Henrik Klas-son, befälhafvarne på Wittenstein Henrik Fleming och på Karkus Torsten Henriksson hade under den tid, Johan innehade sitt finska hertigdöme, varit hans män, de två förstnämde till och med bland hans förnämsta rådgifvare och troligen ganska djupt invigde i hans planer. Då oenigheten mellan bröderna hotade att öfvergå till öppen fejd, och de hade att välja mellan pligten mot hertigen och pligten mot konungen och fäderneslandet, hade de öfvergifvit den förre och vid den riksdag, som dömde Johan, varit de förnämsta vittnena mot honom. Synnerligen mycken välvilja kunde de således ej hafva att vänta af Johan, då han blifvit konung. Denne hade ej heller glömt deras affall och, fruktande, att de för att undgå hans hämd möjligen skulle söka afhända Sverige dess andel i Livland, vidtog han genast mått och steg att förhindra sådant. Till Ivar Månsson (Stjernkors), befälhafvare i Finland, aflät Johan den 10 Oktober 1568 be-

¹⁾ Erik till Johan $29/4$ 68 R. R.

²⁾ Erik till Johan $3/5$ 68 R. R. Erik är deri oblyg nog att påminna Johan om de farligheter från storförstens sida, hvarför han utsatt sig för Katarina Jagellonicas skull.

fallning att, till dess konungen blifvit försäkrad om sakerna i Livland, hålla Henrik Klassons hustru och barn i förvar, dock så att dem i ingen måtto skedde för när. Äfven till amiralen Peder Larsson skref Johan från fältlägret utanför Stockholm den 23 Sept. och uppmanade honom att svärja sig trohetsed. Amiralen och flottans besättning svarade den 30 Oktober i sväfvande ordalag, men den 11 Oktober måtte redan säkrare underrättelser hafva nått flottan om Eriks öde, ty då befann den sig på väg till Stockholm, såsom Johan befallt, och Peder Larsson försäkrade om sin trogna tjenst.¹⁾ Klas Fleming förordnades af Johan att skynda emot flottan för att mottaga dess ed.

Några bevis för, att Henrik Klasson skulle varit sinnad afhända Sverige Livland, finnas ej, och hela hans föregående och senare handlingssätt strider emot en sådan förmodan. Visserligen anklagade Klas Kursell honom hos både Johan och Karl för att af fruktan för sin brutna ed motarbeta Johan.²⁾ Men Kursell var hans förnämsta afundsman i Livland och hade redan förut sökt nedsätta honom inför Erik samt hoppades möjligen vinna Horns plats, om denne störtades. Johan kunde svårligen i sin nya ställning som konung ogilla Horns handlingssätt mot sig som hertig, och denne egde äfven förespråkare hos Johan. Ett öppet säkerhetsbref för Henrik Klasson utfärdades också af den nye konungen den 3 Nov. deri han dock förbjöds att komma inför konungens ögon utan särskild befallning och ålades att tillsvidare uppbehålla sig på sina gårdar i Finland.³⁾ Till gubernator i Livland utnämndes Gabriel Kristersson Oxenstjerna, hvarjemte Olof Stenbock, Klas Kursell, Johan Maidel och Johan Berndes förordnades att jemte honom underhandla med adeln,

¹⁾ Schirren 1920 och 1922.

²⁾ Schirren 1923 och Kursell till hertig Karl, Sonnenburg ²⁶/₁₀ 68 Livon. 89 orig. I brefven 1924 och 1925 hos Schirren kan väl tyckas ligga någon antydning till en hemlig och för Henrik Klasson komprometterande underhandling med Kodkievits och ståthållaren i Pernau, Groll, men af bilagan I i denna afhandling synes framgå, att Henrik Klasson i denna underhandling icke gjort sig skyldig till något, som kunde stämplas som förräderi. Skulle så varit förhållandet, hade Johan väl ej låtit gå förbi ett tillfälle att hämnas på Horn, då ju denna underhandling blef honom bekant.

³⁾ Öppet bref herr Henrik Klasson beläggande ³/₁₁ 68 R. R.

Reval och krigsfolket i Livland om trohetsed till svenska kronan. Johan fruktade emellertid fortfarande, att Henrik Klasson ej godvilligt skulle inrymma honom Estland, och sände därför före den nye gubernatorn en viss Nils Dobbler, förut höfvidsman för en knektfännika i Livland och känd som en förslagen man, samt en Eskil Finne till Reval för att fånga Henrik Klasson och bemäktiga sig slottet och staden. Henrik Klasson hade emellertid tagit ed af staden och krigsfolket, att de under de då i Sverige varande tvistigheter skulle hålla slott och stad svenska kronan tillhanda. Nils Dobbler och Eskil Finne läto vid sin ankomst till Reval på ett oförsigtigt och öfvermodigt sätt förstå sitt ärende. Stadens borgerskap, som väl fattat förtroende för Henrik Klasson under hans långa embetstid, förbittrades deröfver, och röster höjdes, att man, då sådana illistiga praktiker ej bort väntas af konung Johan, ej skulle insläppa den nye guvernören och hans följe, hvilka i detsamma anlände utanför Reval. Stadens råd lyckades dock stilla denna rörelse, sedan Henrik Klasson tagit Nils Dobbler och Eskil Finne i fängsligt förvar men på samma gång derom underrättat den nye guvernören. Åt denne öfverlemnade sedan Horn utan minsta svårighet slott och stad, hvarefter krigsfolket svor konung Johan trohetsed. ¹⁾ Borgerskap och adel aflade ej genast ed, utan underhandlades derom, som nedan skall visas en längre tid.

Konung Johan hade sålunda blifvit försäkrad om besittningen af svenska Livland. Sveriges ställning till dess grannar var nu ej alldeles densamma som under Eriks tid. Med Danmark hade hertigarne genast i början af upproret trädt i underhandling om stillestånd. Från Wadstena afsände hertig Johan den 6 Aug. 1568 ett bref till danske konungen, hvori han anhöll om stillestånd och lejd för sändebud, hvilka skulle underhandla om fred. Konung Fredrik II beviljade visserligen ej något formligt stillestånd men afhöll sig tillsvidare från infall i Sverige och lemnade den begärda lejden. ²⁾ Johan utfärdade den

¹⁾ Gabriel Kristersson och Johan Maidel till Johan III Reval ¹⁸/₁₁ 68 Livon. 89 orig. Bilaga I.

²⁾ Danske konungens fejdebref: Fredriksborg ²⁹/₁ 69 copia. Danska handlingar 1568—72. R. A.

14 Sept. instruktion för Göran Gyllenstjerna och Ture Bjelke samt sekreteraren Nils Jönsson att underhandla om fred med Danmark. Johan erbjöd sig afstå Varberg mot Elfsborg, Gotland, Jemtland och Herjedalen, sändebuden finge i nödfall gifva efter derhän, att Varberg, Jemtland och Herjedalen återlemnades, hvaremot Sverige skulle erhålla Elfsborg och Gotland. I Livland skulle Sverige behålla det från hertig Magnus eröfrade Wieken.¹⁾ Johans uppförande under denna underhandling kan ej frikännas från dubbelhet. I sitt creditiv för sändebuden kallar han dem för sina fullmyndiga sändebud och beder Fredrik sätta fullkomlig tro, liksom hade Johan sjelf varit närvarande, till hvad de utlofvade på Johans och Sveriges vägnar. I instruktionen deremot och ännu mer i senare bref till sändebuden uttalar Johan, att hans egentliga syftemål ej var en fullständig fred utan att vinna ett stillestånd. Johan hyste nemligen ännu hopp om ett godt förstånd med storförsten och smickrade sig med att erhålla Polens bistånd mot Danmark.²⁾ Som bekant afslöto sändebuden, hvilka snart insågo det öfverdrifna i Johans vilkor och funno det omöjligt att utverka ett stillestånd, fred med Danmark i Roskilde den 18 Nov., hvori bland annat stadgades, att hertig Magnus af Holstein skulle behålla Ösels stift, Sonnenburg, Wieken, Padis kloster, samt stiftet Reval och Kurland och hvad af domen i Reval hörde till stiftet. Sverige skulle ej befatta sig med Pernau, som konungen af Polen eröfrat konungen

¹⁾ Instruktion för Göran Gyllenstjerna, Ture Bjelke och Nils Jönsson af hertig Johan; Upsala 14/9 68 R. A. Danska handlingar 1568—72. Copia. Dalins uppgift, att instruktionen utfärdades den 14 Aug, är oriktig, hvilket ock framgår deraf, att hertigarne ej kommo till Upsala förr än den 12 Sept. Äfven hans uppgift om de fredsvilkor, de egde att erbjuda, är oriktig, enligt densamma begärde Johan utbyte af Varberg mot Elfsborg, afstod till hertig Magnus, hvad honom blifvit frantaget på Ösel och i Wieken, samt erbjöd sig betala 200,000 daler. Som man af ofvanstående ser, var Johan visst ej benägen gå så långt i landafträdelse och någon penningeersättning voro sändebuden uttryckligen i instruktionen förbjudne att medgifva. Förmodligen har Dalin hemtat sina uppgifter om vilkoren från Sven Elofsson, men denne tillägger, då han uppräknar dem, „om mig rätt minnes,“ hvilket bevisar, att han ej är fullt säker på sina uppgifter. Handl. rör. Skand. Histor. 12 del. 169 sid.

²⁾ Johan till Göran Gyllenstjerna och Ture Bjelke 13/10 och 15/11 68 R. R.

af Danmark till bästa. De danske skulle erhålla fri seglats till Narva och öfverallt i Östersjön, samma rättighet måste medgifvas lybeckarne i det med dem särskildt afslutade fördrag. Johan var ej sinnad godkänna denna fred utan vägrade ratificera densamma, hvarpå danska kriget åter började. Visserligen öfverenskom man om ett nytt fredsmöte på gränsen mellan Ulfsbäck och Knäred. Detta utverkades af legater, som Polen sändt till Danmark för att bilägga tvisten mellan Sverige och Danmark.¹⁾ Å svensk sida fördes underhandlingen af Nils Gyllenstjerna, Bengt Gylta, Åke Bengtsson, Olof Larsson, Frans Jericho och Nils Johansson. Johan var nu ej stort medgörligare än förut. Det yttersta hvartill han i instruktionen ville gå i afträdelse inom Livland, var att inrymma Magnus Sonnenburg eller, om konungen af Polen medgafve det, något af panthusen i Livland. Fri fart på Narva ville han ej medgifva.²⁾ I en senare instruktion medgafs sändebuden att afträda alla Sveriges besittningar i Livland men mot ersättning inom år och dag af alla de omkostnader, Sverige haft derpå. Som pant härför skulle Danmark lemna Gotland och Elfsborg samt dessutom Bohus län och hela Wiken i Norge, om danskarne äfven skulle återfå Varberg. Betaldes ej summan inom år och dag skulle panten för everdliga tider tillhöra Sverige. Vidare skulle danske konungen förbinda sig att aldrig låta dessa slott och län komma under ryssen eller begära någon protektion eller försvar af honom.³⁾ Som medlare uppträdde det franska sändebudet Dantzai, känd från Eriks underhandlingar med Danmark. Danskarne uppställde som sin fordran, ratification af Roskilde-freden. Underhandlingen misslyckades alldeles, som var att vänta, då de krigförande parternas fordringar stodo i så stark strid med hvarandra.

¹⁾ Johan till grefve Peder ²²/₅ 69 R. R.

²⁾ Instruktion för ofvannämde sändebud Upsala ¹²/₇ 69. Danska Handlingar 1568—1572. R. A.

³⁾ Instruktion för sändebuden, om hvad de till det sista skulle bjuda, Upsala ¹⁵/₇ 69. Danska Handlingar 1568—1572. Den sista punkten i Johans fordringar, liksom ännu tydligare den föregående instruktionen, antyder, att man i Sverige hade kännedom om underhandlingar mellan Magnus och Storförsten.

De ryska sändebud, som befunno sig i Stockholm, då staden af hertigarne intogs, hade vid detta tillfälle blifvit utsatte för misshandel och plundring, hvarifrån de räddades genom hertig Karls mellankomst. Johan skref redan den 6 Oktober ett bref till storförsten, deri han sade sig vara benägen till fred, oaktadt den okristliga handel, storförsten haft om hans gemål. För att skrämma ryssen tillade Johan, att han slutit fred med Danmark och Lübeck, och påminde om sin frändskap med konungen af Polen och flere tyska furstar. Som vi ofvan nämt hade Johan till en början märkvärdigt nog förhoppning om en god utgång af sina underhandlingar med Ryssland. De ryska sändebuden qvarhöllos emellertid i Sverige, till dess svar anländt från storförsten, och Johan försummade ej att gifva Hans Larsson befallning öfver de till Ryssland gränsande finska länen, för att tillse att gränsfästena voro i stånd och provianterade. För att ej gifva ryssarne någon anledning till fiendtlighet befalldes Gabriel Kristersson att se till, att de svenske befälhafvarne i Livland ej gjorde något öfvervåld mot det ryska området.¹⁾ Ivan dolde emellertid till en början sin harm under en vänlig yta. Han skickade lejd för svenska sändebud till att förhandla om fred i Ryssland. Johan återsände då de ryska sändebuden och med dem en svensk legation bestående af biskopen i Åbo Paul Justen, Tönnes Olofsson, sekreteraren Mathias Schubert och tolken Engelbrecht Nilsson. De skulle söka att erhålla stadfästelse af den fred, som varit i konung Gustafs tid, och att få den utsträckt äfven till Sveriges besittningar i Livland.²⁾ Ivan lät under förevändning af repressalier, för att hans ambassad i Sverige blifvit uppbehållen och misshandlad, hålla svenska sändebuden i fängelse och svårt misshandla dem. Först 1572 blefvo de lössläppte och fingo återvända. Sina verkliga afsigter lät Ivan ock komma i dagen genom sin i slutet af 1569 började underhandling med hertig Magnus.

¹⁾ Johan till Gabriel Kristersson ¹⁸/₃ 69 R. R.

²⁾ Instruktion för legationen till storförsten ¹⁶/₄ 69 R. R. Paul Justen sändes i stället för Per Bagge, som från början varit ämnad användas i denna legation. Johan till Tönnes Olsson m. fl. ¹⁸/₇ 69 R. R.

Af Polen var det naturligt nog, att Johan vid sin tronbestigning väntade sig vänskapligt understöd. Sant är också, att några fiendtligheter från polackarnes sida ej vidare företogos i Livland, och att Sigismund August verkligen sökte bilägga tvisten mellan Sverige och Danmark. Omständigheter funnos emellertid, som gjorde, att Polens vänskap ej kunde vara synnerligen varm. Till det första kunde Johans tronbestigning naturligtvis ej alldeles undanrödja den misstro, hvarmed begge makterna betraktade hvarandras åtgöranden i Livland. Vidare hade Johan skäl att vara missnöjd med Polens förfarande mot hans pantslott. Dessa hade under hans fångenskap förvaltats för hans räkning, men 1567 lyckades den nye administratören Kodkievits att i slotten inlägga polskt krigsfolk, hvarefter slotten förblefvo i Polens våld. Under första delen af 1569 afsände Johan till Polen en legation af Arvid Gustafsson Stenbock, Hans Björnsson och Sven Elofsson. Dessa skulle bland annat kräfva tillbaka de 125,000 daler, Johan lånat Sigismund August, eller ock panthusens återställande. Sändebuden anlände till Reval den 9 Juni och till Lublin den 29 Juli, der de träffade Sigismund August, som just nu höll riksdag. Underhandlingen fördes med polske marskalken Ferbby och med storkansleren. Emot svenskarnes begäran stälde polackarne fordran på ersättning för det öfvervåld, Polen lidit genom konung Eriks angrepp på Livland. Något afgörande tyckes ej hafva kommit i fråga. „Nu snart till sägande,“ yttrar Sven Elofsson, „med bref och ord kommo vi dit och ännu i lika måtto skildes vi dädan.“¹⁾

Vi hafva ofvan sett, att konung Johan med sin underhandling i Danmark 1568 näppeligen åsyftade en definitiv fred. Detta visar sig äfven i den ställning, han intog mot hertig Magnus på Ösel. Den 28 Nov. erhöll Gabriel Kristersson, den nye ståthållaren i Livland, befallning att rusta sig till tåg mot Arensburg. Ville Magnus godvilligt inrymma svenskarne Arensburg, så skulle Gabriel Kristersson förskona hans andra land och slott

¹⁾ Sven Elofssons Paralipomena sid. 171 och följ. i Handl. rör. Skand. Hist. 12 delen. Sigismund August lössläppte dock de svenska fångar, omkring 300 st., som funnos i Polen. Johan till Gabriel Kristersson Stockholm ³⁰/₆ 69 R. R.

och sluta stillestånd. Företaget mot Ösel finge dock ej börjas förr än längre fram på vintern, då man hunnit med visshet få kännedom om, att moscoviten ej hade något fiendtligt i sinnet. ¹⁾ Klas Kursell hade, som vi ofvan nämt, under sin expedition på sommaren 1568 i Augusti afslutat ett stillestånd med de öselske, som, i händelse Erik ratificerade detsamma, skulle räcka till den 25 Juli 1569. Magnus sände, då regentombytet skett i Sverige och Gabriel Kristersson anländt till Livland, sändebud till denne för att förmå honom att ratificera stilleståndet. ²⁾ Johan, som emellertid beslutat sig att ej godkänna Roskilde-freden, förnyade sin befallning till Gabriel Kristersson att anfalla Ösel, så snart de danske ånyo började fiendtligheterna. Magni gesandter, som nu på grund af Roskilde-fördraget fordrade restitution af sven-skarnes eröfringar från deras herre, fingo naturligtvis nekande svar af Gabriel Kristersson. ³⁾ Något anfall på Ösel blef emellertid ej utaf, förmodligen ansåg man sig icke nog säker från ryska sidan till ett sådant företag, eller också hindrades man af dansk-lybska flottan, som denna sommar visade sig utanför Reval.

Svenskarne hade allt sedan 1566 varit herrar i Östersjön, men Johan tyckes 1569 hafva försummat att i tid utrusta den svenska flottan. Af detta fel begagnade sig fienden. En dansk och lybsk flotta, 30 skepp stark, anlände under danske amiralen Per Munck på Revals redd den 9 Juli. I staden hade man ej någon aning om närheten af fienden, och dessutom rådde stark dimma. Hade fienden landsatt folk, innan han anlände på reddan, skulle staden kanske blifvit öfverrumplad, emedan portarne denna dag öppnats mycket tidigt. Nu inskränkte sig fiendens framgång till borttagande af de på reddan liggande, till en stor del med ryska varor laddade skepp. Äfven sjelfva staden besköts, ehuru utan att någon syn-

¹⁾ Johan till Gabriel Kristersson ²⁸/₁₁ 68 R. R.

²⁾ Icke underskrifvet Memorial i hertig Magni namn för hans efterlemnade och förordnade regenter och råd Kristoffer Kursell, Heinr. v. Hoff Ahndres Lambertus. ¹³/₁₂ 68 concept R. A. Livonica 89.

³⁾ Danmarks och hertig Magni sändebud till Gabriel Kristersson och Klas Kursell, Neuern Pernau ²¹/₂ 69 och dessas svar Reval ²⁵/₂ 69 copia R. A. Livonica 89.

nerlig skada anställdes. Fienden stannade derefter kvar till den 22 Juli för att afvakta återkomsten af en mängd handelsfartyg, som den ledsagat till Narva, hvarunder han uppbringade en del svenska skutor.

Andra ännu allvarligare faror började nu att hota det svenska väldet i Livland. Zar Ivan afkastade den vänskapens mask, han till en början anlagt, och upptog ånyo sina planer på Livlands eröfring. Att det ryska namnet var afskydt i Livland, visste han väl, men också att en stor del af de tyske livlänndarne ej mycket bättre sågo Sveriges och Polens herravälde derstädes. De skulle helst hafva sett hela Livland enadt till ett under en tysk furste. Ifrån dessa åsigter hos livlänndarne utgick Ivans följande åtgärder,¹⁾ han ville vinna Livland genom att för detsamma framhålla lockmedlet, en tysk furste öfver Livland under ryskt beskydd. Redan 1567 hade zaren låtit hemta inför sig den fångne ordensmästaren Fürstenberg jemte tvenne likaledes fångne adelsmän Johan Taube, förut mannrichter i Riga stift, och Elert Kruse, stiftsfogde i Dorpt. Ivan erbjöd nu Fürstenberg regeringen öfver Livland med vilkor, att han hyllade zaren som öfverherre. Fürstenberg afböjde förslaget, men Taube och Kruse deremot, vunna dels enligt Kruses egen utsago genom zarens hotelser dels genom hans edliga försäkran, att han blott åsyftade kristenhetens fred dels ock genom rika skänker, erbjödo att underhandla med herfigarne Ketler och Magnus på samma vilkor. Dessa begge herrar vunno nu i hög grad zarens gunst, de fingo rättighet att uppbära afgifterna för starka drycker till zaren i Dorpt och ryska delen af Livland, hvarpå de betydligt riktade sig. Ifrån zaren tyckas de sedan hafva begifvit sig till Dorpt såsom en lämplig utgångspunkt för vidare underhandlingar. Redan innan de inläto sig i underhandlingar med Ketler eller Magnus, erbjöd den i Sverige 1568 timade regimentsförändringen ett godt tillfälle att söka bringa Reval under rysk öfverhöghet. De skrefvo derföre till Reval och begärde, att rådet der-

¹⁾ Redan 1562 till 1564 hade underhandlingar i denna riktning egt rum mellan administratören för tyska orden och Ivan. Richter II pag. 43.

städes skulle sända några af sina medlemmar till Wesenberg för att underhandla om en, ej blott för Reval utan hela Livland, angelägen sak, som dock ej finge yppas för den svenska regeringen i Livland. Revals råd ville ej emellertid göra sig misstänkt hos den svenska regeringen utan uppenbarade saken för Gabriel Kristersson med begäran, att han ville sända ett par personer att jemte rådets ombud afhöra Taubes och Kruses andragande. Gabriel Kristersson gick in härpå och affärdade Didrik Kafern och Henrik Rauthe jemte rådets ombud Conrad Dellingshausen, syndicus, och Fredrik Sandstäte, rådsförvandt, till Wesenberg. Desse sändebud läto ej märka annat, än att de alla voro affärdade på rådets och menighetens i Reval vägnar. Mellan desse och Taube och Kruse kom det den 5:te och 6:te April i Wesenberg till förhandlingar. Taube och Kruse framhöllo i ett — om man får lita på Russows utförliga framställning — långt och väl beräknadt tal, huru Tyska riket lemnat Livland utan all hjälp, att konungen af Danmark vore gerom sitt förbund med zaren pliktig ej göra några vidare eröfringar uti Livland, vidare huru polackarne förtryckt Livland, hvarjemte de läto förstå, att Polen i sina underhandlingar med Ryssland ej visat sig obenäget afstå Livland åt zaren. Med konung Erik af Sverige hade storförsten visserligen hållit fred, men då det visat sig att prinsessan Katarina ej kunde utlemnas, emedan hertig Johan ej, som Erik föregifvit, vore död, hade förbundet med Sverige blifvit kasseradt, och Ivan vore ej på något vis sinnad att till konung Johan afstå någon del af Livland. Derefter följde ett loftal öfver zarens förkärlek för tyskarne och hans ädelmod. Han ville ej sjelf beherrska Livland utan der insätta en tysk furste och draga det ryska krigsfolket ur Livland. Slutligen framhöllode, huru Reval genom att följa, hvad de ämnade föreslå, skulle komma till en hittills ohörd blomstring. De Revalske sändebuden förklarade, att, så vidt man visste, underhandlingarne mellan Sverige och Ryssland tagit en god vändning, derföre hade de ej fullmakt ingå på någon närmare underhandling men bådo emellertid att få veta, hvad Taube och Kruse hade att föreslå för att kunna framlägga det inför stadens råd. Den följande dagen afgåfvo

Taube och Kruse sitt svar. De förklarade nu öppet, att fredsunderhandlingen mellan Sverige och Ryssland vore helt och hållet kasserad. Zaren skulle lika litet tåla svenskarne som polackarne i Livland. Två vägar stode nu öppna för Reval, för det första att hylla zaren som sin öfverherre, i hvilket fall de största friheter lofvades, för det andra, ville de ej immediate hylla ryske kejsaren, kunde de för Taube och Kruse föreslå någon tysk furste, som de önskade till sin herre, denne skulle likväl förpligtiga sig storförsten såsom en fri tysk furste den romerska kejsaren. Revals sändebud förklarade, att de skulle framföra detta andragande till stadens äldste och råd, hvilka för öfrigt ännu en gång bekommo ett skriftligt anförande i denna sak från Taube och Kruse. Tydligt var, att, så som Revals legation var sammansatt, denna underhandling ej kunde medföra något resultat.¹⁾ Då här intet mera var att vinna, vände sig Taube och Kruse åt annat håll. Hertig Gothard Ketler hade sina skäl att ej vara fullt nöjd med polske konungens beskydd,²⁾ de vände sig derföre till honom, men han bevärdigade dem ej en gång med svar utan underrättade Sigismund August om saken.³⁾ Nu återstod för dessa äfventyrare blott en underhandling, med hertig Magnus. Under de mest lysande utsigter, mottagen af hela Livlands jubel, hade denne furste börjat sin bana derstädes. Utan tillgångar, utan understöd af sin broder konung Fredrik hade han sett alla sina glänsande förhoppningar gå upp i rök, en stor del af sina besittningar eröfrade af svenskarne och sig sjelf inskränkt till en del af Ösel och några slott i Kurland, begge besittningarne utsatta för svenskars och polackars anfall, som numera ej voro fiender. Af naturen svag men på samma gång lätt hänförd af hoppet, lät denne obetänksamme furste utan svårighet blända sig af

¹⁾ Johan III var missnöjd med att Gabriel Kristersson tillstadt denna underhandling. Konungen var ej utan oro i anledning deraf, han uppmanar guvernören att påminna Revals invånare om, hvad godt de njutit af Sverige och hvad de hade att vänta af ryssen, samt försäkra dem, att konungen ej räddes zaren utan vore sinnad till det yttersta försvara Livland. Johan till Gabr. Kristersson ³¹/₅ 69 R. R.

²⁾ Busse sid. 52.

³⁾ Hiærn 274. Enligt Busse sid. 52 skulle Taube och Kruse genom Revals råd inledt underhandling med Riga men äfven der förgäfves.

de lysande utsigter, som Taube och Kruse framhöllo för honom. Förgäfves varnade honom Ketler, Magnus svarade, att han erhållit sin moders och broders bifall, och försäkrade, att han visst ej ämnade bringa Livland under zaren. ¹⁾ I September affärdade hertig Magnus till zaren en legation bestående af Klaus Aderkas, Tönnes Wrangel och Konrad Burmeister. Dessa erhöilo den 27 Nov. i Sloboda dennes svar. Ivan skulle beläna Magnus med hvad han med rysk hjälp kunde eröfra i Livland. Konungen af Danmark skulle ej ega rätt till någon regering i Livland, men om danske konungen ville sluta förbund med zaren till slutet af fejden med Polen och Sverige, skulle arfsföljden i Livland tillförsäkras det danska kungahuset. Magnus skulle hylla zaren som sin öfverherre, och som tecken häraf skulle Livland gifva zaren en föräring, hvarjemte, då zaren personligen drog i fält, Magnus skulle understödja honom med 1,500 ryttare eller fotfolk, penningar skulle dock kunna lemnas i stället. Livland försäkrades om att i ro få blifva vid Augsburgiska be- kännelsen och dess städer om sin handelsfrihet och sina privilegier. ²⁾

Innan Magnus personligen gaf sig i väg till Moskva för att afsluta förbundet, inträffade i Reval en händelse, som öppnade utsigt för Magnus att bemäktiga sig denna stad. De tyske ryttare som ännu funnos i svensk sold hade redan vid Gabriel Kristerssons ankomst beklagat sig öfver att en stor del af deras sold ej blifvit dem betald af Erik. Betalningen gick ej bättre under Johans tid, konungen som ej egde några penningar att sända föreslog att af Reval låna 50,000 daler mot pant af Padis och Lodes län eller, om lån ej kunde fås, upplåta Lode och afvekne livländske herremäns gods som pant åt de

¹⁾ Magnus till Ketler Dondangen $30/_{10}$ 69 R. A. Livonica 31.

²⁾ Zarens besked till Magni sändebud i Mittheil. der Liv-, Est- und Kurländ. Gesch. Band VIII sid. 256—261. Magnus skulle också förmälas med en rysk prinsessa, hvilket ock framdeles skedde. Det var ej första gången den stackars fursten hade planer att förbinda sig närmare med någon af sina mäktiga grannar. År 1566 tänkte han på giftermål med någon af Eriks systrar för att få fred från svenska sidan. Drottning Dorothea (Magni moder) till Magnus $1/_{9}$ 66 i Dansk Geh. Arch. Aarsberetn. II. Sedan förehade han en friareresa till Polen, som dock äfven misslyckades.

tyska ryttarne. Ville de ej dermed nöja sig, skulle man med list skaffa de förnämste i sitt våld och sända dem som gisslan till Finland. ¹⁾ Sedermera befallde Johan, att en skarp mönstring skulle bland dem anställas, alla oduglige afskiljas och de öfriga öfversändas till Sverige, der de skulle få sin resterande sold betald. ²⁾ De tyske ryttarne voro emellertid förmodligen ej synnerligen hugade härför utan tillgrepo en annan utväg att skaffa sig godtgörelse. Krigsöfversten Klas Kursell, ryttmästarne Henrik Boisman, Johan Maidel, Jürgen Yxkull och några af gemenskapen bland de tyska ryttarne lyckades den 7 Januari 1570 under sken af att vilja underhandla om den resterande solden bemäktiga sig Revals slott och tillfångataga Gabriel Kristersson med hustru och barn. Rytterne försäkrade, att de blott tagit slottet som pant och att de ej skulle upplåta det åt någon annan än konungen af Sverige. Staden, som innehades af svenska knektar, misstrodde dock deras uppriktighet, underhandlingarne mellan August och zaren voro nemligen ej obekanta i Reval. ³⁾ Gabriel Kristersson, som ej såg någon utväg att anskaffa penningar genast, ingick med de upproriske en förlikning, enligt hvilken de skulle förvalta Revals slott med tillhörande land och län till pingst, tills vidare besked komme från konungen, hvaremot de svenska knektarne skulle hålla staden och domen besatta och Gabriel Kristersson lösgifvas. Begge parterna skulle under tiden ej ofreda hvarandra. Att Kursell och hans kamrater emellertid umgingos med andra planer, mera farliga för Sverige, skulle snart visa sig. ⁴⁾ Hertig Magnus sökte naturligtvis draga nytta af händelsen i Reval. Han affärdade den 4 Febr. bref till staden och Kursell med begäran om lejd för sändebud. Staden vägrade, enär han ej ock framställt begäran derom till Gabriel Kristersson. Kursell deremot gaf

¹⁾ Johan III till Gabr. Kristersson m. fl. $14/_{10}$ 69 orig. R. A. Oxen. Saml. Handl. rör. Johan III.

²⁾ Johan III till Gabr. Kristersson $17/_{11}$ 69 orig. R. A. Oxen. Saml. Handl. rör. Johan III, och till Klas Kursell $17/_{11}$ 69 R. Rg.

³⁾ Borgmästare och Råd i Reval till Johan III $9/_{1}$ 70 Livon. 255 original? I ett annat bref sammastädes $31/_{1}$ 70 försäkra de konungen om sin trohet.

⁴⁾ Richter uppgifver, att Elert Kruse i sin stridsskrift mot Russow omtalar, att zaren, innan han vände sig till hertig Magnus, underhandlat med Kursell. Richter II sid. 17.

ej allenast lejd utan sände ock 100 ryttare till Leal att mottaga Magni sändebud och föra dem till Yxnurm 3 mil från Reval. I staden deremot blefvo de ej insläppta. ¹⁾ Mellan hertig Magnus och Kursell kom emellertid en afhandling till stånd, enligt hvilken hertigen skulle sända 200 tyska ryttare till Revals slott. Svenskarne lyckades emellertid förlägga vägen till Reval för dessa. ²⁾ Till Revals borgerskap aflät Magnus ock bref ehuru förgäfves. Taube och Kruse satte sig också i verksamhet. Tyskarne i Dorpt måste på deras anstiftan skrifva till de revalske och uppmana dem att befria sig från det svenska oket. Uppmaningen kom emellertid ej från passande håll, ty Dorpts invånare hade haft svåra lidanden att utstå af ryssarnes förtryck, och Russow säger också: „Hyr wolden de blinden de sehende leyden.“ ³⁾ Johan III hade emellertid vidtagit sina mått och steg för att åter inbekomma Revals slott. Han vände sig till hertig Karl, hvilken stod i ej obetydlig beröring med Kursell och hans bröder. Hertigen skref ock verkligen till Kursell och uppmanade konungen att till Livland sända några förståndiga män och att på allt sätt söka skaffa penningar att tillfredsställa ryttarne. ⁴⁾ Johan sände till Reval ett par med dervarande förhållanden bekanta personer, Klas Åkesson och Hans Björnsson, som kommissarier att söka ställa allt till rätta. Gabriel Kristersson fick befallning att i

¹⁾ Magni instruktion för sina sändebud: Arensburg $23\frac{1}{2}$ 70 Livon. 92. Sändebuden ålades framhålla zarens förbund med Magnus, och att han belänat denne med den ryska delen af Livland samt lofvat ej vidare anfälla det svenska området, ifall det gifve sig under Danmarks krona och Magnus.

²⁾ De upproriske hade också anhållit hos Magnus att, såsom det bästa medlet till Revals intagande, af sin broder Fredrik utverka, att en dansk flotta vid första öppet vatten visade sig utanför Reval samtidigt med en rysk styrka från landsidan. I så fall visste de, att de förnämstes af adeln och i staden sinnelag nog skulle luta åt Danmark. Hertig Magni instruktion för sina sändebud till Fredrik II. Arensburg $13\frac{1}{3}$ 70 Mittheil. 8 Band. 261—66 sid.

³⁾ Magnus tänkte också uppmana Taube och Kruse att göra ett infall i Harrien, så att dervarande adel skulle skynda till domen i Reväl (der flere af dem egde hus), då man möjligen skulle med dem kunna insmyga några ryttare på domen, som hade endast svag besättning. Ofvannämde instruktion för sändebud till Fredrik II.

⁴⁾ Johan till Karl $3\frac{1}{2}$ 70 R. R. Karl till Johan $6\frac{1}{2}$ och $9\frac{1}{2}$ 70 Hert. Karls Reg.

nödfall vända sig till de polske kastellanerna efter hjälp. ¹⁾ Saken skulle dock ej komma derhän. Kursell och hans kamrater gjorde sig något säkra och menade, att enligt det med Gabriel Kristersson upprättade fördraget några fiendtligheter ej skulle ifrågakomma före pingst. För att ej minska slottets förråder för mycket sändes två fanor under Maidel och Boisman att inqvartera sig bland bönderna. Den af sitt ofvannämnda misslyckade anslag mot Henrik Klasson bekante Nils Dobbler fick nu ett bättre tillfälle att visa sin förslagenhet. Han trädde i förbindelse med tvenne för dråp anklagade personer, hvilka befunno sig på slottet i Kursells lejd och beskydd. Dessa tvenne förrädare försåg han rikligt med penningar att traktera de tyska ryttarne, i synnerhet dem som bodde i det rum, genom hvars fönster svenskarne tänkte bereda sig inträde. Dessa fullgjorde sitt ärende grundligt, så att deras gäster lågo „druckne som svin“, hvarefter de upphissade en hampstege, hvarmedelst svenskarne banade sig väg in i slottet och tillfångatogo Kursell och hela hans parti. De druckne gästerne fingo dyrt betala kalaset. Ej nog med att de blefvo fångne, Nils Dobbler, som förskjutit pengarne till kalaset, begynte fordra igen dem med „långa rör“, och då de ej hade några penningar, blefvo de utplundrade på sina kläder och dyrbarheter. ²⁾ Klas Kursell blef jemte tvenne andre af rättad, hans broder Henrik Kursell, för hvilken hertig Karl lade sig ut, blef jemte två andre Georg Yxkull och Ernst Vietinghoff fången förd till Sverige. Dem, som voro utlänningar bland fångarne, visades mera skonsamhet, de fingo vistas på fri fot mot borgen men rymde snart till moscoviten och blefvo der Sveriges argaste fiender.

Hertig Magnus af Holstein hade emellertid under fastan anträdt sin resa till Ryssland. Hans broder konung Fredrik ogillade ej alldeles resan, han hade dock önskat, att den ej företagits så tidigt, och ville ej heller

¹⁾ Johan till Klas Åkesson och Hans Björnsson $\frac{9}{2}$ 70 R. R. till Gabr. Kristersson $\frac{22}{4}$ 70 R. A. Oxen. Sanl. Handl. rör. Johan III copia.

²⁾ Hvilken dag denna öfverrumpling skedde vet jag ej säkert, den måtte hafva händt i början af April ty Johan tyckes hafva fått veta saken mellan 22 och 24 April. Johan till Gabr. Kristersson, se föregående not, till Nils Dobbler $\frac{24}{4}$ 70 R. R.

bryta förbundet med konungen af Polen, som redan förfrågat sig hos Fredrik om Magni underhandlingar skedde med hans goda minne.¹⁾ Magnus anlände i slutet af Maj till Moskva och blef på det mest lysande sätt emottagen. Han blef efter några dagars underhandling utropad till konung af Livland under zarens öfverhöghet. Redan vid hans afresa hade det goda förstånd, hvori han stått till Polen, tagit slut genom hans förbindelse med Ryssland, och Kodkievitz bemäktigade sig hans slott i Kurland.²⁾ Konung Johan hyste i början ej synnerlig fruktan för Magnus, sedan Revals slott åter var i svenskarnes hand. Han hade nämligen fått höra ett rykte, att Magnus blifvit illa mottagen i Dorpt, då underrättelse kommit till Ryssland om händelserna vid Reval, och att han blifvit som fånge förd till Moskva. Dessutom hade konungen för visso hört, att det på sommaren skulle komma till uppenbar fejd mellan Danmark och Polen. Hertig Karl var mera skarpsynt och mindre lättrogen än sin broder, han svarade denne: „sådana tidender kunna tilläfventyrs vara vissa nog och hafva något uppå sig, men dock likväl befrukta vi, att Ryssen och bispen af Ösel skola en hemlig stämpling sig emellan hafva, med hvilken de hvarken E. K. M. eller Sveriges krona godt mena.“³⁾

En storm nalkades äfven, fruktansvärdare än nå-

¹⁾ Fredrik II till hertig Magnus 15/5 70 Mittheil. Band 8 sid. 267—272. Den af Magnus föreslagna expeditionen till Reval blef ej utaf. Fredrik visste, att slottet åter var i svenskarnes hand, och fruktade att stöta sig med Ryssland och Polen. I bref till hertig Ulrik af Mecklenburg yttrar Fredrik om broderns beslut: „Das uns der Handel welcher ohne das in selber seltzsam, geferlich und weit aussieht und pro et contra zu disputiren, so viel mehr argwohning macht und ist in Summa ein gewagt Ding, wiewohl seine Liebden nach gelegenheit Ires betruckten, armseligen Zustandts so hoch nicht zu verdencken.“ Mittheil. 8 Band sid. 235.

²⁾ Taube och Kruse till N. N. (förmodligen Ketler) Dorpt 15/4 70 Livonica 31 Magnus till N. N. (Kodkievitz?) Dorpt 17/4 70 Livon. 31.

³⁾ Johan till Karl 18/5 70 R. R. Karl till Johan 27/5 70 hertig Karls register. Anders Nilsson, befälhafvare på Viborg, hade skrivit till konungen, att de svenske sändebuden i Ryssland voro väl underhållne och att de anhållits så länge, derföre att ryssarne äfven väntade sändebud från Polen. Storfursten berättades ock vara död, och stor tvedrägt råda i Ryssland. Johan till Karl 10/6 70 R. R.

gon, som hittills rasat öfver svenska Livland. Som ofvan nämndes, hade Kursell sändt Boisman och Maidel med sina fanor att inqvartera sig på landsbygden. När Revals slott af svenskarne blifvit öfverraskadt, drogo dessa ryttare till Taube och Kruse i Dorpt och gåfvo sig i rysk tjenst. En annan del tyska ryttare lågo på Leals slott, som Kursell hade i förläning. Detta belägrades nu och uppgafs efter flere veckors belägring till svenskarne, hvarunder Nils Dobbler omkom. De till ryssarne öfvergångne hofmännen eller tyske ryttarne kommo med några tusen ryssar till undsättning men för sent och fingo inskränka sig till att härja i Wieken. Magnus hade emellertid återkommit från Moskva till Livland och samlade sina stridskrafter i Oberpalen, Dorpt och Wesenberg. Han hade 4 fanor tyske ryttare, 1 fännika tyskt fotfolk, tillsammans ungefär 1,000 man. Med ryska hjälptrupper skall hans här hafva bestått af 10 till 25 tusen man, uppgifterna äro olika. Genom Henrik Boisman sökte han inleda underhandling med Herman Fleming på Wittenstein, men denne gaf ett manligt svar, ¹⁾ hvarefter en del af ryska hären lemnades att belägra Wittenstein. Den 8 Augusti anlände ryska hufvudstyrkan utanför Reval och uppfordrade förgäfves staden, sjelfva belägringen tog dock ej sin början förr än den 21 Aug. ²⁾ Ifrån denna här afdelades ytterligare 2,000 man att belägra Hapsal. Magnus sände förgäfves ett manifest till borgerskapet i Reval den 23 Aug., hvari han framhöll zarens makt och slösade med vackra löften. Revals invånare slöto sig troget till Sverige och anropade Johan III om hjälp. ³⁾ Enär alla stadens fartyg föregående år blifvit förstörda af den dansklybska flottan vid dess besök på Revals redd, kunde besättningen ej försvara hamnen så, som sig borde, och derjemte fruktade man, att möjligen en dansk flotta skulle från sjösidan angripa staden, hvarför särskildt framhölls

¹⁾ Fleming till Gabr. Kristersson m. fl. $10/8$ 70 Aeta Hist. Johan III. II Serien R. A. Boisman till Fleming $10/8$ 70 Livonica 92 orig.

²⁾ Borgmästare och Råd i Reval till Johan III Reval $21/8$ 70 Livon. 225 orig.

³⁾ Magni manifest $23/8$ 70 i Livonica 92 copia. Borgmästare och Råd i Reval till Johan III $31/8$, $4/9$ och $14/9$ 70 Livon. 225 orig. Borgmästare och Råd i Reval till hert. Magnus $16/9$ 70 Livonica 92 copia.

behofvet af en flotta att skydda staden mot sjösidan. Konung Johan blef ej heller alldeles overksam, om han ock ej gjorde allt, hvad faran kräfde. Redan i början af år 1570, då Kursell bemäktigat sig slottet, hade han dit öfversändt förstärkningar. ¹⁾ Nu vände han sig till hertig Karl, hvilken erhållit Soneburg i förläning, för att erfara, huruvida denne vore benägen att begifva sig till Livland. Hertigen var ej ovillig, såvida konungen ditsände stora förstärkningar. Som konungen ej såg sig i stånd dertill, förföll förslaget. ²⁾ För att skydda hamnen sände Johan dit en flotta, som låg vid Kalmar under Henrik Arfvidssons befäl. ³⁾ Johan hoppades i sin nöd att kunna erhålla hjälp från Polen och befalde befälhafvarne i Livland att vända sig till de polske ståthållarne i Livland. Häri bedrog han sig emellertid. Mellan Ryssland och Polen hade 1569 ingåtts stillestånd, och detta förnyades 1570 på tre år. De polske ståthållarne lemnade därför ett afböjande svar på svenskarnes begäran om hjälp. ⁴⁾ De belägrande fortsatte emellertid sina försök att i godo vinna staden. Taube och Kruse skrefvo ett på en gång hotande och smekande bref men utan verkan. ⁵⁾ Hertig

¹⁾ Thure Perssons fana och Eriks forna hingstridare, som efter hans fall försändts till Finland, vidare Per Jönssons och Lasse Jönssons knektar. Johan till Thure Persson ²⁴/₄ till Hans Larsson ²⁵/₅ till Klas Åkesson ⁶/₆ 70 R. R.

²⁾ Johan till Karl ⁶/₉ och ¹⁴/₉ 70 R. R. Hertig Karl till Johan ¹⁰/₉ 70 hert. Karls Reg. Af konungens andra bref synes ock, att då till Reval öfverkommit Bengt Nilsson med 300 Södermanlandsknektar. Äfven befälhafvarne i Livland vände sig, då de ej af konungen fått något bestämdt löfte om hjälp, till hertigen, för att han och riksråden skulle förmå konungen lemna sådan. Gabriel Kristersson, Klas Åkesson, Hans Björnsson till hert. Karl Reval ¹⁴/₉ 70 Livonica 90 orig.

³⁾ Johan till ståthållaren i Reval ⁴/₁₀ 70 till Henrik Arfvidsson ²⁴/₁₀ 70 R. R. Reval klagade emellertid, att flottan ej gjort mycken nytta, utan borttagit den boskap, borgarne lyckats rädda undan fienden till holmarne, och sedan lupit bort. Borgmästare och Råd i Reval till Johan III ⁴/₁₁ 70 Livonica 255 copia. Är Russows uppgift riktig, så skulle äfven den finska flottan infunnit sig vid Reval. (Russow, Rostock 1578 sid. 132.)

⁴⁾ Johan III till Gabr. Kristersson ²³/₈ 70 R. R. Gabr. Kristersson m. fl. till Johan ²⁴/₈, till hertig Karl ¹⁴/₉ 70 orig. Livon. 90 R. A.

⁵⁾ Taube och Kruse till Revals Borgmästare och Råd m. fl. ²⁴/₉ 70 orig. Livon. 92 R. A. „Auerst,“ säger Russow om dessa försök, „schlichte vnd dumme lüde in Revel konden des Moscoviter geschwinde

Magnus hade hoppats att genom de livländske adelsmän och borgarsöner från Reval, som funnos i hans här, kunna knyta förbindelser i Reval. Ryttmästaren Henrik Boisman, son af en rådman i Reval, insände ock en skrifvelse till stadens råd och menighet. Alla försök strandade dock. De rysliga grymheter, Ivan utöfvat i just de till Livland gränsande delarne af Ryssland, och ryska härens barbariska framfart i Estland stodo i allt för stark strid med de lockande löften, som framhöllos för Reval, för att staden af dessa skulle låta sig dåra. Belägringen fortgick alltså, men oaktadt ryssarne mot-togo förstärkningar och ifrigt besköto staden, tyckas de dock dermed ej gjort synnerlig skada. Revals invånare fruktade mest för att lida brist på proviant och ammunition och tillskrefvo konung Johan flere gånger om understöd af dessa saker. Ifrån Finland ankom äfven en del lifsförnödenheter. Ett par lyckliga utfall, som företogos den 17 Jan. och den 5 Mars, bidrogo att hålla modet uppe, oaktadt staden hemsöktes af en svår, pest-artad sjukdom, som utbröt i November, varade i flere månader och skördade talrika offer.¹⁾ Till att lifva de belägrade bidrog äfven, att den 22 Febr. nattetid ett bref inbringades i staden, hvori hertig Fredrik af Pom-mern underrättade om freden i Stettin, och att man vid fredsmötet varit betänkt på att komma staden till hjälp. Nöd och brist inom det ryska lägret och de rysliga grymheter, som af ryska krigsfolket öfvades i Estland,²⁾ för-mådde slutligen hertig Magnus att den 16 Mars 1571 upphäfva belägringen af Reval. Strax derefter upphörde äfven belägringen af Wittenstein, och ryssarne drogo sig tillbaka inom sitt område. Den första, ehuru ej den svåraste faran från Ryssland, var afvänd.

Hertig Magnus, som tagit sitt säte på Oberpalen,

list wat beter vormercken, also alle Muscowitische, düdesche Knesen, befryede Heren (syftar på Taube och Kruse) vnd des Hertoch Magni wysen Rede.“

¹⁾ „Dat wordt de Lyfflender floeck gefüllet,“ säger Russow. Sjukdomen spridde sig äfven till de belägrande och bönderna i Harrien.

²⁾ Om ryssarnes gräsliga framfart i Estland vid detta infall lemnas underrättelse i ett bref från en Benedict v. Eden till N. N. (förmodligen Ketler), Pernau ¹⁵/₁₁ 70 tyskt orig. Acta Hist. Johan III, 1:sta serien R. A.

hvilket han af zaren erhållit i förläning, darrade för Ivans vrede i anledning af det misslyckade krigståget. Hans förbund med Ivan hindrade honom dessutom att draga någon fördel af freden i Stettin, ty de landskap i Estland, Sverige genom denna fred afstått till romerske kejsaren och som af denne sedan skulle gifvas Danmark i förläning, fingo ej af Danmark lemnas till Magnus, förr än han lemnat sitt förbund med zaren och försonat sig med kejsaren och riket. Taube och Kruse hyste ej mindre fruktan än Magnus för zaren. Redan under belägringen hade de af Magnus erhållit förebråelser, emedan de genom sina förespeglingar lockat honom in i detta företag; af den förfärlige zaren, hvilken de troligen äfven fört bakom ljuset angående Livland, var för dem nu ej något godt att vänta. De togo också sitt parti. Efter ett misslyckadt försök att med de tyske ryttarne i Magni tjenst den 21 Oktober 1571 öfverrumpla Dorpt och rycka det ur ryssarnes händer flydde de till Polen, der de behandlades ej mindre vänligt än förut af zaren och i framtiden motarbetade Ivan.¹⁾

Medan dessa händelser timade i Livland, hade äntligen fred afslutats i Stettin mellan Sverige och Danmark. Fredsunderhandlingen på sommaren 1569 hade misslyckats, men Sigismund August fortsatte sina försök att bilägga den dansk-svenska fejden. Genom franska sändebudet Dantzais bemödande hade de stridande vid sommarmötet kommit öfverens att på hösten samma år sända legater till en ort i norra Tyskland för att underhandla under bemedling af Frankrike, Polen och några tyska

¹⁾ Dessa begge äfventyrare tyckas under belägringen af Reval hafva upptagit en plan om förbund mellan Sverige och Ryssland (Bilaga II). Det i denna bilaga aftryckta memorial af Taube och Kruse, förmodligen stäldt till den svenske guvernören i Livland eller någon annan person, som skulle vara mellanhand i en underhandling med Johan, föreslår förbund mellan Sverige och Ryssland, då zaren skulle förhjelpa Johans son till polska tronföljden, Sverige afstå Livland. Möjligen hade Taube och Kruse, då de sågo fruktlösheten af att genom Magnus vinna Livland åt zaren, tänkt sig denna utväg att uppfylla de förespeglingar, de gjort Ivan. Kanske var ock afsigten att locka ståthållaren och Reval till en underhandling, som kunde bringa staden i deras händer. Huru som helst är skrifvelsen karakteristisk för dessa begge äfventyrares sätt att göra politik.

furstar. Johan skickade emellertid ej några sändebud till Rostock, som blifvit utsedt till ort för underhandlingarne. Han förebar som skäl, att han ej af Danmark kunnat få lejd för sina sändebud. ¹⁾ Benägenheten till fred blef emellertid snart större hos Johan, då mot sommaren 1570 zarens och Magni planer i Livland började allt tydligare framträda. Han gaf därför efter, då ett kejsarligt sändebud Minckvits anlände till Sverige för att söka åvägabringa en ny fredskongress. På detta fredsmöte, som var utsatt att börja den 1 Juli i Stettin, uppträdde kejsaren, konungen af Polen och några tyska furstar som medlare.

Vid detta fredsmöte framstod den egendomliga ställning, hvori stridande och medlare stodo till hvarandra i fråga om Livland och Narvafarten. Dessa frågors afgörande blef ock uppskjutet till slutet af underhandlingen. Konung Johan var ej obenägen att, om fred kunde vinnas och Elfsborg återfås, till Danmark återlemna, hvad svenskarne eröfrat från Magnus. Han hoppades dock i denna fråga på Polens bistånd, hvarföre sändebuden för att vinna detta skulle få inrymma Polen något i Wieken mot återbekommande af de penningar, Johan lånat Sigismund August, och Katarina Jagellonicas brudskatt. I nödfall, och om Polen ville förbinda sig att understödja Sverige i fejden mot Danmark, ville han till och med till Polen afstå Reval, Wittenstein och Padis, då Sverige skulle få behålla sina andra besittningar i Livland. I afseende på Narvafarten skulle sändebuden sluta sig till Polen och kejsaren, hvilka begge sökte hindra denna. ²⁾ De polske sändebuden visade sig dock ingalunda så benägne att ställa sig på Sveriges sida, som Johan hoppats. De ansågo frågan om Livland närmast röra Polen och

¹⁾ Silfverstolpe Histor. Biblt. I pag. 293.

²⁾ Johan till hert. Karl ^{5/6} 70 R. R. samt instruktion för sändebuden till Stettin ^{6/6} 70. Danska Handl. 1568—72 R. A. Hertig Karl dömde annorlunda om afträdelser i Livland. Han afrådde att afstå eröfringarne från Magnus, emedan Sverige på dem nedlagt så stora kostnader. „Hade ock,“ tillägger han, „fast bättre varit och vårt kära fädernesland mycket nyttigare, att konung Erik aldrig hade tagit sig det livländska krig före, utan alldeles ställt sig i den livländska handel, som vår salige herr fader gjorde, hvar vi det längre icke skulle njuta och behålla.“ Karl till Johan ^{27/5} 70, Hertig Karls Registratur.

utgöra ett tvisteämne mellan Sverige och Polen, hvarföre de begärde afträdande till Polen af Sveriges besittningar i Livland, ersättning af Polens kostnader i kriget mot Erik, förbund mellan Sverige och Polen mot Ryssland och fortfarande hindrande af Narvafarten.¹⁾ Ett sådant uppträdande af de polske sändebuden var ej egnadt att hos Johan väcka förtroende till deras medling, i synnerhet som Polens stillestånd med Ryssland lemnade svenska Estland utsatt för moscovitens anfall. Johan gaf derföre befallning att i stället närma sig de kejserlige sändebuden, enär tyska riket ansågs vara hugadt att taga sig an Livland. De svenska sändebuden skulle erbjuda kejsaren alla Sveriges besittningar i Livland mot en ersättning, som i nödfall skulle få inskränkas till 100,000 daler, ja till och med alldeles eftergifvas. Ville kejsaren ej sjelf behålla dessa områden, skulle man söka utverka, att de förlänades åt en svensk furste eller åtminstone till någon, som förpligtade sig till förbund med Sverige mot Ryssland. Kunde de danske ej förmås till fred med mindre än restitution till Danmark af eröfringarne från Magnus, finge sändebuden här gifva efter, men på vilkor att dessa områden ej på något sätt öfverlätas till Magnus eller moscoviten. Afsloge de kejserlige att öfvertaga medlingen på dessa vilkor, skulle man till det yttersta erbjuda Polen Sveriges område i Livland, mot att polske konungen förklarade Ryssland krig och afstod från sitt förbund med Danmark.²⁾ Genom de kejserlige kommissarierne åvägabragtes slutligen en öfverenskommelse i afseende på Livland just på grundval af Sveriges afträdande af sina Livländska besittningar till kejsaren. Förgäfves pro-

¹⁾ Sändebuden i Stettin till Johan III $\frac{2}{9}$ 70. Danska Handlingar 1568—72 R. A. Johan hyste ock ej synnerlig tilltro till Polens afsigter i Livland. Då han af de från Stettin återkomne sändebuden fått höra, att de polske kommissarierne i Stettin förmält, att från Polen skulle sändas krigsfolk till undsättning af det belägrade Reval, så förbjöd Johan att i Reval insläppa det polska krigsfolket, enär man ej visste, hvilka afsigter polackarne möjligen kunde hafva. Endast i det fall att polackarne komme så starke, att man kunde gripa fienden an på fältet, skulle svenskarne förena sig med dem till ett allvarsamt anfall på fienden. Johan III till Klas Åkesson och Hans Björnsson $\frac{26}{2}$ 71 R. R.

²⁾ Memorial från Johan III till sändebuden i Stettin $\frac{2}{10}$ 70, Danska Handl. 1568—1572 R. A.

testerade polske sändebuden mot hvarje slags erkännande af kejsarens höghetsrätt öfver Livland. Polen hade stött ifrån sig Sverige genom att visa så föga intresse att hjälpa detsamma mot Ryssland.¹⁾

Den 13 Dec. 1570 undertecknades freden. Enligt denna skulle svenske och danske konungarne samt kejsaren skicka sändebud till en sammankomst i Rostock den 24 Maj 1571. Der skulle Sverige till kejsaren afstå alla sina besittningar i Livland. Sedan skulle kejsaren öfverlåta till danske konungens beskydd Ösels och Revals stift med underlydande (dock med undantag af domen i Reval, så vidt sjelfva byggnaderna angick, emedan slottet och staden (som ej hörde till stiftet) ej väl kunde försvaras utan besittning af den befästade domen), Sonnenburg, Padis och hvad af Leals kloster, som hörde till nämnda stift. Dessa besittningar skulle dock ej af Danmark få upplåtas till hertig Magnus, förr än han försonat sig med kejsaren, det vill säga afstått från förbundet med Ryssland. Sverige skulle vidare afsäga sig alla anspråk på Pernau. Narvafarten gafs fri för danske undersåtar och lybeckarne, hvaremot för svenske farten genom Öresund skulle vara fri. Emot denna punkt protesterade polackarne, och kejsaren, som äfven sökt hindra detta medgifvande från Sveriges sida, förbehöll sig rätt att med tyska rikets ständer och andra kristne potentater och konungar bestämma öfver denna skeppsfart. Hvad Sveriges öfriga besittningar i Livland beträffade (Reval, Wittenstein m. fl.), så förlänade kejsaren, enär det för närvarande föll sig olägligt för honom att beskydda dem, dermed konungen af Sverige. De omkostnader, Sverige nedlade på försvaret af Livland, skulle af kejsaren enligt öfverenskommelse ersättas, innan han återtog denna förläning. Och i fall kejsaren verkställde en sådan inlösen

¹⁾ För Polens ställning vid detta fredsslut finnes en vidlyftig och intressant redogörelse i den berättelse en af de polske legaterna, biskop Martin Kromer, afgaf till Sigismund August. Silfverstolpe Hist. Bibl. II sid. 371. Till en af de polske sändebuden yttrade Gyllenstjerna vid slutet af underhandlingen: „Om I icke haden öfvergifvit oss i vår stora nöd, så skulle vi strax gjort allt, hvad I haden åstundat, men I hafven drifvit oss att söka hjälp och räddning annorstädes, till sist hos moskoviten sjelf.“

af dessa områden och åter ville bortförläna dem, skulle ingen vara närmare dertill än Sveriges krona.¹⁾

Hård för Sverige kan visserligen denna fred kallas, men Johan torde för densamma ej förtjena att tadlas. Han hade allt sedan sin tronbestigning hoppats verksamt understöd af Polen, men såg sig nu af denna makt lemnad i sticket under fejden mot Ryssland. Försvaret af Livland och Finland fordrade därför nu oundgängligen slut på det danska kriget. För öfrigt blef freden aldrig i verkställandet med afseende på Livland och Narvafarten så ofördelaktig för Sverige, som i traktaten bestämdes. Sverige afträdde nemligen aldrig sina eröfringar från Magnus, dels kanske emedan några kejserlige sändebud aldrig kommo till den beramade dagfarten i Rostock, dels kanske ock emedan Magnus höll fast vid sitt förbund med Ryssland. Ej heller blef någonsin kejsarens öfverhöghet oakadt gjorda försök formligen erkänd af Reval och svenska Livland.²⁾ Ej heller Narvafarten blef fullt fri. För danske undersåtar måste Johan väl lemna den öppen, sedan en underhandling med Danmark 1571 om dess stängande misslyckats, men samma år stängde Johan den för lybeckarne och alla andra utom danskarne.

Allt sedan han fattade fast fot i Livland, hade Erik visat sig fast besluten att hindra seglatsen till Narva. Hans beslut ändrades ej efter 1564. Den svenska flottan uppbringade detta år en mängd fartyg,³⁾ och Revals borgare erhöilo rättighet att utrusta kapare och behålla $\frac{1}{3}$

¹⁾ Transactio inter Sueones Danosque Messenius, Holmiæ 1611, och Fördrag mellan de kejserlige och svenske kommissarierne angående Livland i Stettin $\frac{13}{12}$ 70, Liv-Est-Kurländische Archiv VII Del. samt Kromers ofvan anförda berättelse.

²⁾ Richter II Del. I Band. 18 och 19 sid.

³⁾ Rasmus Ludvigssons krönika i Handl. rör. Skand. Historia. 12 delen 270 och 271 sid. angifver, att amiralen Klas Fleming under Bornholm 1564 på en gång uppbringade 26 fartyg, som kommo från Narva, hvarjemte flere andra fartyg, som något senare kommo derifrån, af sina egna besättningar sattes på land och uppbrändes. I en handskrift af Rasm. Ludvigssons krönika på Upsala Bibliot. (I den så kallade Gröna Boken, Hogen. Bjelkes samling) angifves namnen på skeppen, antalet är der något mindre, 19 uppgifvas som tagna, 3 som uppbrända af lybeckarne sjelfva. Alldeles lyckades dock visst icke svenskarne hindra farten till Narva, G. Fincke till Erik XIV $\frac{12}{12}$ 64 Nord. Saml. Hist. Regum 4 band. Upsala Bibl.

af bytet, dock skulle de tagna skeppen lossas i Stockholm.¹⁾ Den svenske amiralen 1565 på narviska farvattnet, Lars Larsson, fick visserligen efter underhandlingen i Ryssland 1564 befallning att ej längre antasta ryska fartyg, försedda med pass från ståthållaren i Narva, men alla andra nationers fartyg skulle han uppbringa samt underrätta Narvas borgare, att, om de skeppade lybeckares gods med sina fartyg, skulle de antastas.²⁾ Erik Filipsson förordnades 1566 till amiral öfver den 7 fartyg starka flottan på narviska farvattnet med en Hans von Arenshusen som underamiral. Enligt det förbund, som 1567 afslöts mellan Sverige och Ryssland, skulle Narvafarten ej hindras, hvaremot zaren skulle medla fred mellan Sverige och Danmark samt Lübeck. Detta fördrag blef aldrig af Erik ratificeradt, och någon fredsmäkling af zaren kom alltså ej i fråga. Derföre ansåg sig Erik förmodligen berättigad att hindra seglatsen på Narva, åtminstone fortfor han att göra det. Ifrån och med 1566 inträdde dock den förändringen, att blott fiendens fartyg skulle uppbringas, af vänners skulle deremot tull tagas, lika så mycket som i sundet eller 2 rosenobler för hvar märs. Tullen skulle erläggas i guld. Derjemte skulle amiralerna söka förmå de fartyg, som ville hemta spanmål, att fara till Reval.³⁾ Det följande året 1567 fördes befälet på Narvaflottan af Michael von Genn och Jon Ödgersson. Den skulle då bestå af 8 skepp, hvaraf ett fördes af en fången dansk adelsman, Lage Urne. Angående behandlingen af olika nationers fartyg stadgades detsamma som föregående år.⁴⁾ Hindra farten på Narva fullständigt för fiendens köpmansfartyg lyckades dock visst icke. Dels kom svenska flottan för sent ut, så att en mängd fartyg vid sjöfartens början lyckades komma in till Narva, dels skaffade sig dessa sedan i Narva ryska skeppsdocumenter och måste således släppas fram vid sin återfärd. Äfven gick den svenska flottan

¹⁾ Erik till Henrik Klasson $\frac{4}{6}$ 65 R. R.

²⁾ Erik till Lars Larsson $\frac{20}{6}$ 65. Erik till Henrik Klasson, att holländarne ej skulle få fara längre än till Reval $\frac{8}{8}$ 65 R. R.

³⁾ Instruktion för amiralerna Klas Kristersson $\frac{3}{5}$ 66, Erik Filipsson och Hans von Arenshusen $\frac{30}{5}$ 66 R. R.

⁴⁾ Instruktion för Genn och Ödgerssen $\frac{15}{4}$ 67 R. R.

så tidigt i vinterläge, att en mängd fartyg lyckades på senhösten inkomma till Narva, som de nästa år lemnade, innan svenskarne fått sin flotta i sjön. ¹⁾

Johan var ej mindre ifrig än Erik att hindra Narvafarten och följde samma förfaringssätt som Erik efter 1566, ehuru naturligtvis fartyg från polska hamnar ej uppbringades utan blott behöfde erlägga tull. 1569 var Lars Larsson åter amiral på narviska vattnet, 1570 Erik Bertilsson. ²⁾ Huru denna sak ordnades i Stettinerfreden, är ofvan nämndt, likaså huru Johan redan nästa år åter begynte hindra den. ³⁾

Uppbringandet af fartyg med gods från Narva inbringade ej obetydligt, ensamt under 1562, 63, 64 och en del af 1565 varor till värde af 1,436,491 mark. De uppbringade varorna voro till det mesta hudar, skinn, lin, hampa, talg, ister och vax. (Bilagan III).

III.

Ståthållarembetet i Livland innehades i början af 1564 af grefve Svante Sture. I sin styrelse hade denne varit nog slapp, ehuru han visst ej gjort sig i allo förtjent af de anklagelser, konungen mot honom riktade. Till hans efterträdare utnämndes den 27 Juli 1564 Herman Fleming, som dock redan den 13 Dec. samma år på egen begäran fick återgå till sin förra befattning att vara befälhafvare på Wittenstein. Han efterträddes af Henrik Klasson Horn. Detta val af ståthållare var troligen det bästa, som kunde göras, ty Horn tyckes hafva vunnit ett ovanligt förtroende hos befolkningen, undantagandes adeln, hvilken hos Johan klagade öfver honom efter hans aflägsnande. Dessutom förvaltade han sitt

¹⁾ Hans Björnsson till Erik XIV, Reval ¹¹/₁₁ 66 Livon. 89 orig. Odateradt bref från 1567 af Genn till Erik i Acta Hist. Erik XIV. I Ser. Original?

²⁾ Instruktion för Lars Larsson ²⁰/₄ 69, för Erik Bertilsson ⁴/₅ 70 R. R.

³⁾ Narvafartens frigifvande i Stettinerfreden väckte naturligtvis ej liten ovilja i Reval, hvars handel derigenom hotades med undergång. Borgm. och Råd i Reval till Johan III ¹⁹/₅ 71 orig. Livon. 255.

embete så, att till och med Erik, som i allmänhet var en svår herre att tillfredsställa, erkände hans förtjenster. Äfven Horn fick väl en och annan gång erfara konungens missnöje, men i många af Eriks skrifvelser framlyser det förtroende, han hyste till denne sin tjenares nit och duglighet. Johans tronbestigning medförde Gabriel Kristersson Oxenstjernas utnämmande till ståthållare. Då denne vid öfverrumplingen af Revals slott 1570 råkade i fångenskap hos de tyske ryttarne, sände Johan Klas Åkesson Tott och Hans Björnsson (Lejon) såsom kommissarier till Reval. ¹⁾ Klas Åkesson återvände snart till Finland, emedan Gabriel Kristersson genom underhandling blef fri. Som ofvan är omtaladt, ämnade Johan detta år förmå hertig Karl, som fått Sonnenburg i förläning, att gå öfver till Livland för att taga ledningen af ärendena derstädes, hvilken plan likväl blef om intet, då konungen ej såg sig i stånd att enligt hertigens begäran dit sända betydliga förstärkningar. ²⁾ Då hertig Magnus af Holstein börjat belägra Reval, hemkallades Gabriel Kristersson, och i stället nämndes Hans Björnsson till ståthållare. ³⁾

Till högste befälhafvare öfver krigsfolket i Livland kallades den 7 Oktober 1563 Henrik Klasson, som bibehöll detta befäl, äfven sedan han blifvit ståthållare. Till fältöfverstens löjtnant förordnades 1566 ryttmästaren Anders Nilsson (Sabelfana). ⁴⁾ Då Erik efter olyckan vid Runafer 1567 blifvit missnöjd med Henrik Klasson, frantog han honom ledningen af krigsärendena, som gafs åt Klas Kursell såsom fältöfverste med Reinhold Brakel som öfverstelöjtnant. ⁵⁾ Efter Kursells förräderi sändes Klas Åkesson

¹⁾ Johan III till Klas Åkesson och Hans Björnsson $\frac{9}{2}$ 70 R. R.

²⁾ Redan 1569 tyckes hertigen varit ifrågasatt till styresman öfver Livland. Klas Kursell till hert. Karl $\frac{1}{3}$ 68 orig. Livon. 90.

³⁾ Fullmakt för Hans Björnsson som ståthållare i Livland $\frac{29}{9}$ 70 R. R.

⁴⁾ Instruktion för Henrik Klasson $\frac{9}{9}$ 66 R. R. Åke Bengtsson Ferla ämnades året förut till fältöfverstens löjtnant, då Pernau fallit i hofmännens händer, men han kom ej öfver till Livland. Instruktion för Henrik Klasson och Åke Bengtsson $\frac{16}{5}$ 65 R. R.

⁵⁾ Henrik Klasson anbefalldes af Erik att hålla vaksamt öga på Kursell. Erik till Henrik Klasson $\frac{23}{4}$ 67 R. R. Redan förut tyckes Erik hafva ärnat skilja fältöfverstens befattning från ståthållarens, ty i

och Hans Björnsson, som ofvan nämndt, till Livland som konungens kommissarier och fingo, då Gabriel Kristersson blef fri, öfvertaga ledningen af krigsärendena, enär Johan ansåg ståthållaren hafva nog att beställa med öfriga saker. ¹⁾

Som slottsfogde på Revals slott tjenstgjorde 1563 och 64 Erik Håkansson. Från och med 1565, då Erik Håkansson hemkallades, förvaltades Revals slott och län af Hans Björnsson, som redan 1564 varit Erik Håkanssons biträde. Ännu i början af 1567 var Hans Björnsson kvar, ²⁾ men måtte sedan hafva lemnat Livland, enär han ej vidare omnämnes och efter Kursells förräderi, som vi sett, återsändes till Livland. Någon särskild befälhafvare på Revals slott omnämnes ej heller efter 1567, kanske förvaltades detta direkt af ståthållaren, som ju samma år miste ledningen af krigsärendena. Herman Fleming var 1564—1570 med undantag af den korta tid, han var ståthållare, befälhafvare på Wittenstein, som han med mandom försvarade mot ryssarne 1570 och 1571. Befälet på Karkus fördes under dessa år af Torsten Henriksson. ³⁾ Denne, en efter Eriks eget omdöme inskränkt men tapper man, låg i delo med Henrik Klasson, af hvilken han ej ansåg sig understödd så, som sig borde, i försvaret af Karkus mot polackarne. Erik fick flere gånger förmana dem till enighet. Anders Persson Liljehök var befälhafvare på Pernau, tills nämnda ort 1565 gick förlorad.

Som kammarråd och löningsherre tjenstgjorde från och med 1565 Jakob Turesson, men då Klas Kursell

en instruktion ⁹/₉ 66 R. R. för Henrik Klasson att beställa om krigsakerna nämnes Per Brahe som ståthållare, ehuru han i denna egenskap aldrig kom till Livland.

¹⁾ Johan till Klas Åkesson med befallning att från Finland återvända till Livland ⁶/₆ 70 och fullmakt af samma dato för Klas Åkesson och Hans Björnsson att vara kommissarier öfver krigsfolket i Livland R. R.

²⁾ Erik till Hans Björnsson ¹¹/₃ 67 R. R. Som Hans Björnssons biträde förekommer äfven en Anders Hansson. Anders Hansson till Erik XIV, Reval ²/₇ 65 orig. Livon. 89.

³⁾ Både Herman Fleming och Torsten Henriksson erhöilo af Johan tillgift för sitt affall från honom 1563. Den förre ville konungen dock ej bruka som befälhafvare på Wittenstein längre, än till dess han kunde finna en ny lämplig befälhafvare. Johan till Gabr. Kristersson ¹⁸/₃ 69, till Torsten Henriksson ¹³/₅ 69 R. R.

1567 förordnades till fältöfverste, skulle Ture Pedersson Bjelke och Klas Åkesson vara hans biträden i löningsangelägenheter. De hemkallades strax derefter till den riksdag, som skulle dömma öfver Sturarne. Kamererare var 1565 Erik Henriksson, hvilken 1566 återkallades. Som sådan nämnes ock 1565 en Lasse Mikkelson. Någon kamererare förefinnes sedan ej förr än 1569, då Johan sände den med livländske förhållandena förtrogne Erik Håkansson att i denna tjänst brukas. ¹⁾

Redan den förste ståthållaren i Livland hade af Erik blifvit ålagd ordna kyrkoväsendet och föranstalta om kyrkors uppbyggande. Konungen utnämde en Johan von Geldern till superintendent, och 1562 gick provinsen in på, att till presternas aflöning skulle utgå af kronan ock adeln en tunna, af bönderna ett spann för hvarje läst, de sådde. ²⁾ Befallningen att ordna kyrkoväsendet och bygga kyrkor upprepades äfven till Henrik Klasson. Angående presternas aflöning befalide Erik nu, att till boställen åt dem skulle upplåtas en del af kronans jordagods, hvaremot från adeln skulle indragas de gamla klostergods, den slagit under sig. Derjemte skulle underhandlas med menige man och adeln att äfven i någon mon bidraga till presternas underhåll. Af de tionden, som utgjordes af bönderna i Livland, ville konungen ej afstå något till presterskapet, enär de voro böndernas enda årliga skatt till kronan. ³⁾ För att fylla bristen på prester ämnade konungen sända sådana från Finland. ⁴⁾ Då Johan blifvit konung ålade han Gabriel Kristersson att på allt sätt vinnlägga sig om den lutherska lärans utbredande och stadfästade samt förordnade Johan von Geldern till biskop. ⁵⁾ Det ständiga krigstillståndet hin-

¹⁾ Erik Håkansson var ej omtyckt i Livland sedan sin förra tjänstetid der. Hert. Karl till Gust. Banér ⁹/₆ 69. Hert. Karls Registratur.

²⁾ Annerstedt C. sid. 126.

³⁾ Instruktion för Henrik Klasson ²⁰/₁ 65 R. R. samt concept till instruktion för ståthållaren i Pernau, Livonica 34. Erik lofvade 1564 att till Livland sända en mag. Mårten Gestring från Gefle som superintendent, till Svante Sture ¹⁴/₄ 64 R. R.

⁴⁾ Erik till Anders Persson ⁴/₅ 64 R. R. Anders Persson hade sjelf. framställt förslaget att hemta prester från Finland. Annerstedt C. sid. 126.

⁵⁾ Instruktion för Gabr. Kristersson ³⁰/₆ 69 tyskt orig Oxenst.

drade dock, att något uträttades, huru mycket än ett förbättrade kyrkoväsende var af nöden.¹⁾

Ståthållaren skulle enligt 1565 års instruktion lägga sig vinn om, att en god politia och ordning måtte hållas i verldsliga saker, så att lag och rättvisa handhades. Han skulle ej heller låta falla den jurisdiktion, som de förre gubernatorerne haft i härmästarens tid, ehuru denna sak ej genast borde drifvas till det yttersta, innan alla saker i Livland kommit i bättre skick igen. Erik åsyftade införandet af svensk lag i Livland, åtminstone i de saker, som rörde konungs, högmåls och edsöresbalkarne, i öfrigt skulle provinsen få blifva vid sin gamla rätt. För att kunna i öfverensstämmelse härmed utarbета en ny lag begärde konungen en afskrift af estländarnes lagar.²⁾ Någon sådan revision blef dock ej utaf.

När Reval och adeln i kringliggande landskap 1561 svuro Erik trohetsed, hade han stadfäst adelns gamla privilegier. Henrik Klasson erhöll upprepade gånger befallning att söka förmå adeln att förnya sin ed och svärja konungen så, som hans andra undersåtar i Sverige gjort. Meningen var naturligtvis att inskränka estniska adelns rättigheter, särskildt önskade konungen inskränka deras hals och handrätt. Ville adeln ej i godo gifva med sig, skulle man „småhata“ dem, kräfvat på deras rusttjänst och återfordra de försträckningar, de erhållit af konungen, och så, om de ej förmådde utgöra sin rusttjänst eller betala sin skuld, bringa dem att sälja sina gods till svenske och finske adelsmän!³⁾ Som ofvan är sagdt, återkräfvade konungen de gamla klostergodsen. Men indragningarne stannade ej härmed. När Wieken, Jerwen och Pernau eröfrades af svenskarne, lemnade en del af den derstädes bosatta adeln landet och höll sig till sina forne

Saml. R. A. Enligt Richter II. 1. sid. 154 utnämndes Geldern till biskop den 13 Aug. 1569. Han anger äfven att 1565 en mag. Peter Folling varit utnämnd till biskop men snart affidit.

¹⁾ Om det sedliga förfallet i Livland, Richter I. 2. sid. 396 och 397.

²⁾ Ofvannämde instruktion af 1565 och Erik till Anders Pedersson 15/2 65 R. R.

³⁾ Instruktion för Henrik Klasson 1565; till Henrik Klasson 5/4 65 till Jöran Yxell 15/5 64 R. R. Då Pernau fallit blef Erik försigtigare, då skulle man ej hålla för hårdt på fordran af ny ed. Erik till Henrik Klasson 21/6 65 R. R.

herrar, Magnus och konungen af Polen. Desse ansågos af Erik som förrädare, och han förordnade, att deras gods skulle indragas.¹⁾ Utom de förläningar, som bortgåfvos af konungen sjelf, hade en mängd blifvit utdelade af Klas Kristersson, Svante Sture och Klas Kursell. Konungen hade medgifvit detta till följe af „tidens lägenhet,“ men 1567 var han sinnad återtaga alla förläningar utom dem, hvarpå innehafvarne hade konungens bref.²⁾ Sin russ-tjenst synes adeln endast en gång hafva utgjort nemligen 1567 i striden vid Runafer. Den uppbådade harriska adelsfanan led dervid stor förlust, och Henrik Klasson beskyllde den att hafva förhållit sig illa i striden. Erik ansåg, att det ej var underligt, att de, som haft så många herrar, blifvit „hwikellsinthe“, man borde „nypa dem i örat,“ i det man ställde dem för rätta och lät dem böta med sina gods. I annat skulle man göra dem till viljes, så att de vände sig af med att hafva flere herrar.³⁾ Estniska adelns stämning under Eriks tid var ej heller den bästa, och Henrik Klasson hyste ej stort förtroende till densamma. För att klaga öfver kränkningar af adelns privilegier, jurisdiktion och herrligheter sände den harrisk-jerwiska adeln 1565 tvenne sändebud Bartolomeus Tuve (Taube) och Robert von Rosen till Erik XIV. Dessa sändebud voro qvar i Sverige ännu långt in på 1566, hvad svar, Erik lemnade dem, är obekant, näppeligen torde det att dömma af konungens åtgärder varit synnerligen gynnsamt.⁴⁾

¹⁾ Till Henrik Klasson $7\frac{1}{2}$ 64. Konungen hade befallt redan Svante Sture att göra denna indragning och sända honom register på godsen, men hans befallning verkställdes ej af Sture. „Och kunna vi väl tänka, hvad orsaken dertill är, nemligen att de mera hafva ansett vilja och vänskap än Sveriges rikets gagn och bästa.“ Erik till Henrik Klasson $25\frac{1}{4}$ 64 R. R. Konfiskerade livländske gods gåfvor sedan verkligen åt finske adelsmän. Johan Farensbach till Svante Sture, Reval $3\frac{1}{6}$ 65 orig. Livon. 89 R. A.

²⁾ Memorial om några livländska ärender och nödtorfter H. K. M. att beställa. Odateradt orig. från 1567 Livon. 91 R. A. Af orden „salige gref Svante“ synes, att det är efter Sturemorden. Johan III gaf Gabr. Kristersson en liknande befallning och utsträckte den till de gods, som härmästarne, comturerne och andre, som rådt hafva i Livland, obeskedligen förlänt undan slotten. Johan till Gabr. Kristersson $12\frac{1}{9}$ 69 orig. Oxenst. Saml. R. A.

³⁾ Erik till Henrik Klasson $29\frac{1}{4}$ 67 R. R.

⁴⁾ Riddersk. och adeln i Harrien och Jerwen till Erik XIV $13\frac{1}{7}$ 65 och $20\frac{1}{4}$ 66 orig. Livon. 244 R. A.

När Johan besteg tronen, visade sig adeln ej hågad att genast aflägga trohetsed. Först ville den hafva sina klagomål öfver Eriks och Henrik Klassons ingrepp i deras privilegier afhjelpta.¹⁾ Detta väckte misstro hos Johan, och han förbjöd att i större antal inlåta de livländske adelsmännen på befästningarne, der de möjligen kunde taga sig något förrädeligt före. Han befälde ock Gabriel Kristersson att söka förmå de förnämste af adeln och dem, som man kunde hafva mest att befara af, att begifva sig öfver till Sverige till kröningen.²⁾ Konungen ville tydligen hafva dem i sitt våld som en slags gisslan. Johan lofvade dock att till Estland sända kommissarier att med adeln handla om dess klagomål. Desse anlände äfven till Reval, men då adeln 1569 skulle sända ombud till kröningen för att få privilegiefrågan afgjord, inträffade den dansk-lybska flottans beskjutning af Reval, hvarvid ombudens fartyg af fienden borttogs.³⁾ Underhandlingarne fortsattes 1570. På sommaren detta år sände adeln Loff Taube, Klaus Mecks och Greger von Aldenborgk till konungen. De skulle underhandla om privilegierna och försäkra om, att adeln ej hade någon del i Kursells förräderi.⁴⁾ Saken afgjordes nu raskare. Förmodligen nödgade ryssarnes

¹⁾ Riddersk. och adeln i Harrien och Jerwen till Johan III ²⁸/₂ 69 orig. Livon. 244 R. A.

²⁾ Johan till Gabr. Kristersson ³¹/₅ 69 R. R. Dalin III. 1. sid. 5.

³⁾ Riddersk. och adel i Harrien och Jerwen till Johan III ²⁷/₇ 69 orig. Livon. 244. Dessa sändebud kunna således omöjligen hafva närvarit vid Johans kröning 10 Juli. Är Dalins (III. 1 sid. 5 och Richter II. 1. sid. 14) uppgift riktig, att estniska adeln hade ombud vid Johans kröning och aflade ed, så måste de hafva sändt en föregående legation. Han åberopar visserligen en konfirmation af livländska privilegierna i Dec. 1569, någon sådan har jag ej sett, och skulle en sådan verkligen hafva utgifvits, tyckes tiden snarare häntyda på att de livländske ombuden först senare på året ankommo till Stockholm.

⁴⁾ Riddersk. och adeln i Harrien och Jerwen till Johan III, Reval ⁷/₈ 70 orig. och Instruktion för sändebuden af samma dag orig. Livon. 244. Till denna underhandling hör troligen ett svar af de estländske adelsgesandterne på de punkter, Johan förelagt dem genom hertig Karl och samtliga riksrådet (odateradt i Livon. 244). De gå in på att göra rusttjänst, likaså, ehuru de saknade fullmakt af adeln, på arfföreningen och deltagande i utgörandet af prinsessors brudskatt. Hvad den andra frågan, man förelagt dem, om incorporation i Sveriges rike i anledning af dess omkostnader i Livland, så förstodo de ej annat än, att Livland redan vore incorporeradt i Sveriges rike genom den ed, de svurit H. M. och Sveriges krona.

anfall på svenska Livland Johan till eftergift. Den 9 Oktober 1570 gaf konungen sin stadfästelse på adelns privilegier. Ridderskapet fick behålla de begge jungfruklostren i och vid Reval, men allt afgudiskt skulle afskaffas, fick bekräftelse på sina gods och friheter samt hals- och handrätten, men förpligta sig att utgöra rusttjenst. Den estniska adelns gamla öfverdomstol, det s. k. harrisk-wieriska rådet, tyckes ej under Eriks tid någonsin hafva sammanträdt efter 1561. Johan befallde Gabr. Kristersson att efter gammal landsed fylla och besätta ridderskapets råd med de äldste och dugligaste personer och i tvister mellan adelsmän sammankalla detsamma, som borde hafva 3 till 4 bestämda sittningsterminer. Sjelf skulle ståthållaren presidera å konungens vägnar samt hafva högsta suffragium. Vad till konungen och riksrådet från denna domstol skulle tillåtas. Ståthållaren egde låta verkställa domen dock ej i lifssaker på adel eller förnåma, de skulle hållas i fängsligt förvar, till dess konungens vilja inhemtats.¹⁾

Mellan konung Erik och Revals stad hade redan under de första åren af svenska väldet i Livland missälligheter uppstått. Särskildt väcktes konungens misstankar deraf, att staden ej ville aflägga en ny mera bindande ed, och han fruktade i synnerhet för det danska partiet i staden.²⁾ Äfven Henrik Klasson erhöll i sin instruktion 1565 befallning att söka utverka en ny ed af Reval, och denna befallning upprepas af Erik i flere bref till ståthållaren. Ville borgarne icke gifva med sig, skulle man bruka de medel, „derom Henrik Klasson konungens vilja tillförne förnummit hade.“ Förmodligen åsyftas härmed de våldsamma stög, Svante Sture redan fått befallning i så fall använda (Annerstedt C. sid. 131 och 132). Då staden 1565 tagit några rigiska köpmän och deras gods i försvar mot Henrik Klasson, förbittrades konungen högeligen, men de brydsamma omständigheterna efter Pernaus fall tvang till eftergifvenhet. „Men,“ skrifver konungen, „der som lägenheterna sig annorledes nu framdeles tilldraga kunna, och I dertill någon

¹⁾ Instruktion för Gabr. Kristersson 30/6 69, tyskt orig. Oxenst. Saml. R. A.

²⁾ Annerstedt C. pag. 65, 131 och 132.

5. 30. bättre råd hafva måtte, varden I det väl så lagandes, att de icke allt måtte göra, som de sjelfve vilja.“¹⁾ Stadens uppförande vid hofmännens försök att belägra Reval och vid emottagandet af Clodts skrifvelse 1565 antyder också, att dess sinnesstämning ej var fullt att lita på. Under de sista åren af Eriks regering synes den dock varit bättre, och Erik upphörde med påminnelserna om en ny ed.

Liksom adeln dröjde Reval i det längsta att till Johan III aflägga ed. Till att börja med föreburo borgmästare och råd, att konungen ej på brukligt sätt uppsagt deras ed till Erik.²⁾ Då detta skett, sände staden Ernst Rhoteit, Konrad Dellingshusen och Johan Schroder som sina ombud till konungen att handla om confirmation af stadens gamla privilegier och om eden.³⁾ Det, som egentligen väckte konungens missnöje, var stadens fordran att i handelstvister få appellera till Lübeck, hvilken rättighet medgifvits af Erik i hans confirmation af privilegierna. Ombuden anförde, att landets förra öfverherrar medgifvit densamma och att man i Sverige ej egde kunskap om de receser, statuter och bruk, hvar efter i Lübeck handelstvister afdömdes, hvadan fara vore, att främmande köpmän ej skulle godkänna en appellation till Sverige. Att under kriget någon appellation till Lübeck förekommit, förklarade de vara osannt.⁴⁾ Konungen vägrade dock bifalla appellationen till Lübeck påstående, att flere personer i Reval begärt få appellera till konungens hofrätt.⁵⁾ För öfrigt ville han confirmera pri-

¹⁾ Till Henrik Klasson 9/5 65 R. R. Konungen förklarade sig ock nu nöjd med stadens förra ed, blott den utsträcktes till hans ättlingar. Erik till Henrik Klasson 27/6 65 R. R.

²⁾ Borgmästare och Råd i Reval till Johan III, 16/6 69 orig. Livon. 255 R. A.

³⁾ Borgmästare och Råd i Reval till Johan III, 23/6 69 orig. Livon. 255 R. A.

⁴⁾ Revals gesandter till Johan III, Stockholm 5/8 69 orig. Livon. 255 R. A. och Rådets, Gillenas och Menighetens i Reval supplication till Johan III, 22/10 69, copia Livon. 92. Erik förbjöd i instruktionen 1565 Henrik Klasson att tillåta appellation till Lübeck i krigstider.

⁵⁾ Aldermän och äldste af de 3 gillena till Johan III, Reval 22/10 69 orig. Livon. 255 R. A. De svara konungen, att hade några begärt appellation till Sverige, så vore det 2 till 3 oroliga hufvuden, hvilka

vilegierna, och med detta besked fingo ombuden återvända. Kursells öfverraskande af Revals slott stämde emellertid konungen till eftergifvenhet, ty han fruktade, att möjligen äfven staden skulle affalla. Den 13 Febr. 1570 utfärdade han sin confirmation af Revals förra privilegier och rättigheter dock med förbehållet, så vidt de ej vore stridande mot och skadliga för konungens höghet och æstimation. Om appellationen till Lübeck nämdes intet särskildt.¹⁾ Staden skulle få förblifva vid Hansan men ej med dess städer ingå något för Sverige skadligt förbund. Revals borgerskap var ej fullt nöjdt med denna confirmation. Först beklagade det sig öfver, att konungen ej uttryckligen stadfäst appellationen till Lübeck (som den utgjorde en af dess förra rättigheter och privilegier, kunde den visserligen anses inbegripen i confirmationen, men Johans senare handlingssätt visar, att staden nog hade sina skäl att fordra en uttrycklig confirmation af appellationen till Lübeck.²⁾ Vidare besvärade de sig öfver tillägget angående konungens höghet, emedan alla deras privilegier voro eftergifvanden af den kungliga högheten. Äfven om Johan ej återkallade privilegierna, kunde en följande konung af denna punkt taga sig anledning dertill. Att konungen i confirmationen utsträckt stadens ed till sina arfvingar och Sveriges krona, väckte äfven deras missnöje, likasom att de skulle vara konungen så som sin förra öfverhet förpligtade till skatter och pålagor, ordinarie och extraordinarie efter tidens fordran och längenhet. Härtill svarade staden, att de blott erbjudit den hos dem brukliga eden, hvarigenom de redan voro införlifvade med Sveriges krona och konungen samt hans ordentliga successores in effectu edligen förbundne; någon

väl ej borde hafva mer trovärdighet och anseende hos konungen än hela staden och menigheten.

¹⁾ Copia af Johans confirmation på Revals privilegier 13/2 70. Livon. 328 R. A.

²⁾ Johan drog nemligen appellationen verkligen till Sverige. Ett bref af Johan till Revals gesandter (Upsala 25/8 84, Livon. 370) visar att då appellerades från Reval till konungen, och i brefvet lemnas föreskrifter angående sättet för appellationen. Genom en förordning den 1 Aug. 1590 och genom Sigismunds privilegier 10 April 1594 bestämdes ock, att appellationen i saker, som rörde mer än 500 thalers värde, skulle gå till konungen. Richter II. 1. sid. 153.

skatt kunde de ej erinra sig, att de gifvit sin forna öfverhet, men nu under kriget hade de visserligen tryckts af ryttares och knektars underhåll samt byggandet af torn och murar. ¹⁾ Staden fick dock nöja sig med confirmationen, sådan den var.

Intrång på borgarnes näring gjordes af en del tyskar, som af ryssarne blifvit fördrifne från Dorpt och flyttade kring på landsbygden. Konung Erik befallde, att de, som kunde bygga stenhus, skulle flyttas in till Pernau, de andre förflyttas till Wittenstein. ²⁾

Erik visade under sin regering mycken omsorg för att, så vidt som möjligt var, mildra de estniska böndernas ställning. Desse voro sina herrars lifegne och befunno sig med undantag af de svensktalande bönderne på Estlands öar, som voro fria och dömdes efter fornärfd svensk lag, i fullkomligt beroende af jordegarne. Erik hade visserligen i sina privilegier för livländska adeln stadfästat dess hals- och handrätt öfver bönderna, men hade redan från början genom sina instruktioner kraftigt inskräpvt hos ståthållarne att ej låta adeln egenmäktigt qvasta och stupa sina bönder, utan laga att först förhör anställdes inför oväldiga personer. ³⁾ Samma befallning upprepas lika kraftigt i instruktionen för Henrik Klasson som ståthållare den 20 Jan. 1565. Äfven Johan förbjöd i sin instruktion för Gabriel Kristersson adeln att miss-handla och hålla fångne sina underlydande, emedan sådant strede mot Guds lag och vore orsaken till de många uppror och odåd, som der hände.

Adeln var icke de arma böndernas enda plågoande. Konungens fogdar och i synnerhet deras biträden, de tyske landsknektarne, utsögo och prejade dem. Äfven häri sökte Erik vinna rättelse och ville dit öfversända finnar och svenskar att i landsknektarnes ställe brukas. Från Finland förordnades ock en del skrifvare och fogdar att tjenstgöra i Livland. ⁴⁾ I synnerhet tyckas lands-

¹⁾ Borgmästare och Råd i Reval till Johan III, ²⁹/₇ 70 orig.² Livon. 255 R. A.

²⁾ Erik till Håkan Olofsson och Peder Jöransson i Pernau, ¹⁵/₂ 65 R. R.

³⁾ Annerstedt C. sid. 127 och 128.

⁴⁾ Erik till Gustaf Fincke ⁶/₅ 65 Arwidsson X.

knektarne i Karkus län farit hårdt fram, så att bönderna derstädes höllo med polackarne och uppsnappade svenska budbärare, dödade eller utlemnade dem till polackarne. Konungen befallde Torsten Henriksson, befälhafvare på Karkus, att, om han ej kunde hindra landsknektarnes öfvervåld, flytta bönderna in i Harrien längre från gränsen. ¹⁾ Pernaus fall gjorde äfven bönderna i Harrien och Jerwen tredska, så att de vägrade utgöra några dagsverken till befästningarne i Reval. ²⁾ För att bättre ordna böndernas dagsverken och hindra landsknektarne att begå försnällningar och betunga bönderna gaf Erik befallning om, att böndernas dagsverken skulle ställas till en viss, fast, årlig uppbörd. ³⁾ Just bristen på ordentliga uppbörds-längder orsakade också, att bönderna utsögos på samma gång, som kronan fick ringa inkomst af skatterna i Livland. ⁴⁾ Ännu då Johan blef konung måtte en del livländske landsknektar tjenstgjort vid uppbörden, ty äfven han förbjöd användandet af främlingar och lofvade ditsända infödde svenske och finske män. ⁵⁾

Till allt detta kom nu äfven krigets olyckor. 1565 hemsöktes svenska området af hofmännens, 1566 af polackarnes härjningar. Liten skada anställes ej heller af det öfvervåld, ryssarne oaktadt freden gjorde. Ända till 1566 klagas oupphörligen deröfver. ⁶⁾ Svårare än alla andra hemsökelse var dock ryssarnes förfärliga framfart 1570 och 1571. Det oaktadt var märkvärdigt nog landet ej alldeles utblottadt, utan både adel och borgare sade sig, enligt Russow, ej akta den skadan, om det blott stannade dervid.

Ett stort antal ödeshemman uppstod dock naturligtvis under kriget, och till dessas uppodlande ville Erik

¹⁾ Torsten Henriksson till Erik XIV, Karkus ²⁰/₅ 65, orig. Livon. 89 R. A. Erik till Torsten Henriksson ²⁷/₆ 65 R. R.

²⁾ Anders Hansson till Erik XIV, Reval ²/₇ 65 orig. Livon. 89 R. A.

³⁾ Erik till Henrik Klasson ²²/₂ 66 R. R.

⁴⁾ Memorial om några livländska ärender. 1567 orig. Livon. 91 R. A.

⁵⁾ Johan till Gabr. Kristersson ³¹/₅ 69 R. R.

⁶⁾ Ensamt i Jerwen hade ryssarne under 1563, 64, 65 tagit från de svenske bönderne i penningar 4,825 mark, 9 läster öl, 115 hästar, 38 oxar, 35 kor, 178 får, 162 svin, 45 läster råg, 47 korn, 27 hafre.

föra öfver bönder från Finland. Desse skulle dock ej skingras bland den estniska befolkningen, utan man skulle laga, att de finge boningsplatser tillhopa och hölles vid svensk lag och rätt. För att befordra saken skulle de, som toge upp hemman, som vore utan byggning, åker och äng allt sedan ryssens infall, erhålla 3 års frihet från utlagor.¹⁾ Johan utgaf ett mandat, att de svenske ryttare och knektar, som ville upptaga ödeshemman i Livland, skulle få frihet för hemmanens utskylder i 3 år, om hemmanen länge legat öde, i 2 år, om de nyligen blifvit ödelagda.²⁾

Det första skedet i den långvariga striden om herraväldet öfver Livland är slut 1570. Ingen af de makter, som sträfvade derefter, hade vunnit sitt mål, men ingen af dem hade heller ansträngt alla sina krafter att vinna det. I den väldiga kamp, som rasat mellan Sverige och Danmark, hade den livländska fejden nedsjunkit till en händelse af underordnad vikt. Ivan sysselsattes utom genom kriget mot Polen äfven af striden med den krimske kanen, och konung Sigismund August af Polen, upptagen af tanken på Litavens och Polens närmare förening, förde icke med någon kraft striden hvarken mot Ryssland eller Sverige. Först efter denna tid skulle Sverige på fullt allvar få kämpa om Livland först med Ryssland sedan med Polen. Vägen för Sveriges politik var dock redan af Erik utstakad. Att fatta fast fot i Livland betydde, som sedan visade sig, att nödgas sträfvä efter Polens och Rysslands utträngande derifrån, och för att trygga denna eröfring måste Sverige sedan gå vidare framåt till att vinna herraväldet i Östersjön.

¹⁾ Instruktion för ståthållaren i Pernau 1563. Concept Livon. 34 R. A. Erik till Anders Pedersson ¹⁵/₂ 65 R. R.

²⁾ Mandat af Johan III ⁷/₅ 69 org. Oxenst. Saml. Johan III:s och hertig Karls bref till Gabriel och Gustaf Oxenstjerna. R. A.

BILAGOR.

I.

Gabriel Kristersson, Johan Maidel
och Johan Berendes till Johan III,
Reval 18 Novembar 1568.

Durchlauchtigster Grossmechtiger Hochgeborner Kon-
nungk gnedigster her, E. Kön: Matt: seint vnser e gantz
vnderthenigste gehorsame pflichwillige dienste Jder zeit
Jnn vnderthenigkeit zuuorahn. Gnedigster Konnungk E.
Kön: Matt: geben wier hiemit Jn vnderthenigkeit zuer-
kennen, das wier kurtz vor dato, wiewol nicht ohn gefar',
doch durch schickung des Almechtigen, Godt lob, mit
gesuntheit anhere ghen Reuall ankommen, Dasselbs won
Radt vnnnd gemeiner Stadt, ahn stad E. Kon: Matt: nach
gepuer Jn aller vnderthenigkeit angenommen vnd ent-
pfangen worden.

Doch mogen wier E. Kön: Matt: vnderthenigst hie-
mit nicht verhalten, Das Zwey. E. Kon: Matt: dienere,
mit namen Niels Dobler vnnnd Eskell Finne, etzliche tage
vor vnns alhier zu Reuall gewesen, Welche sich haben
mit vnbeschedenheit horen vnd verlauten lassenn, Das
sie vonn E. Kon: Matt: muntlichen beuelich gehabet, Hern
Hinrich Clauson gfenglich antzugreifen auch Das Schlos
vnnnd Stadt Reuall zuuerraschenn, vnd mit gewalt eint-
zunehmen, Weiln dan Her Heinrich Clauson, ehe vnd
zuuor wier anhere kommen, sich dermassenn mit der
Stadt verglichen, das sie das hauss vndt Stadt Jnn der
damales Jnn Reich Schweden schwebender vneinikeit,
niemants anders als der Cron Schweden zum besten
halten wolten, Auch das kriegsuoelck auf solche meinung

vereidet, Demnach hat Her Heinrich, auf solch Niels Doblers vnnnd Eskell Finnens verlauten, beswerlich nachdenckenn gehabett, vnns auch, ehe wier ahn lant kommen Jm Schipff anmelden lassen.

Es jst auch bey der Gemein Jn der Stadt, dieses ausgesprengtenn geschreis halbenn, grosse wiederwertigkeit der massenn entstanden

Das ethliche vnter den Burgernn habenn sich daruffen horen lassen, Weiln solche hinderlistige anschlege, dero man sich Insonderheit zu E. Kon: Matt: nicht versehen, fur handen, Solte man vns nicht Jn die Stadt lassenn, Welchs doch ein Erbar Radt verstendiger vnnnd besser erwogen, Sinthemal sie vernommen, das Her Heinrich Clausen den Niels Dobler vnd Eskell Finnen gefenglich eintziehen lassen.

Ob nhun woll gnedigster Her, wier dem muntlichenn beuelich, so E. Kon: Matt: vns Her Heinrich Clausens halbenn gegeben, so viel Jmmer mueglich, gerne folge zuleisten vns befleissigenn wollenn, So hat doch E. Kon: Matt: aus vorangezogenen handlung gnedigst genugsam achtzunhemmen, Weiln solche sachenn, durch vnbescheidene leute zuuor lautbar gemacht, das wier glimpflicher weise Vnd ahn E. Kon: Matt: nachteil auch stiftung beses vngelegenen geschreis nichts ausrichten mogen, Der halben wier dann gedachtenn Niels Dobler vnnnd Eskell Finnen, ohn E. Kon: Matt: austrucklichen beuelich, zu keinem ampt, dartzu sie von E. Kon: Matt: gnedigst verordnet, bisdaher kommen lassen.

Wan den auch ferner Kon: Matt: zu Polen verordenter Stadthallere Jn Samogethien etc. der Kodkewitze, hiebeuor etzlicher sachenn halben durch Johann von Groll Stathalleren zur Parno neben Jnn vnser ankumpft noch weiter bey Her Heinrich Clausonn sollicitiret vnd angesucht, Wie E. Kon: Matt: auss dem schreibenn, so Her Heinrich Clausonn E. Kon: Matt: zu handen geschicket nach der lenge zuersehen etc. Demnach habenn wier zu glimpflicher hinlegung der hendell, laut E. Kon: Matt: mitgegebner Instruction, Her Heinrich Clauson, auff sein billichs ansuchenn ein Christlich sicher geleit zugesagt, vnd verschriben, Auch da Jegen sein Eid vnnnd obligation de fidelitate vnter schribenn vnd versiegelt

wiederumb von Jme genommen, Welchs wier E. Kon: Matt: hie einuerschlossenn zuschiken, vorhoffentlich E. Kon: Matt: werde hinfort sein gnedigster Königk vnd Her sein, Dan er hat vns alsbalt wier Jnen versichert, das hauss Reualt mit sampt zugehorigenn knechten so Jnn derbesatzung gelegen vberantwortet, Welche wier strax Jn E. Kon: Matt: namen Jnn Eidt genommen. Haben auch alsbalt darauff die Ritterschafft vnnnd Adell, so viele dero der Cron zu Swedenn hiebeuor verwant, anhero verschreiben lassen, vnnnd seint endacht, so balt sie alsie versamlet, bey Jnen auch gleichfals E. Kon: Matt: auferlechtenn beuelich zuerrichtenn, Vnnnd weilm die Stadt Reuall altzeit denn gebrauch gehalten, das der Adell pfleget erst zu schwerenn, So haben wier midt dem Radt bisdaher nicht handeln können, ehe wier denn Adell, der dan fastweit vmbher seshafftig, zusame gebracht. Ferner gnedigster Königk vnd Her, können wier E. Kon: Matt: Jnn vndertenigkeit nicht verhalten, Das bey allenn kriegksleuten alhier so wol knechten als hofeleuten grosse beswerung der nachstehenden betzalung halben verhanden, Wie E. Kon: Matt: auss bericht dieser beider Swedisch knechte zuuernemmen. Ist demnach ahn E. Kon: Matt: hiemit vnser vndertenigste bitte, E. Kon: Matt: Jn betrachtung der gelegenheit vnd notwendikeit, auch was diesen ort darahn gelegt, Wolle mit dem furderlichsten die gnedigste furstehung thuen, Damit die leute zu friden gestalt, Sunst Ist weinich fruchtbarlichs mit Jnen auszurichtenn, Insonderheit weilm alhie gewisse kuntschafft fur handen, Das der Muscouiter sich mit gewalt rustet geg. die Narue, wie man dan auch sagen will, Das der Grosfurst Jn eigner person ghen Narue zukommen willens sey, Ist auch auf heut glaubwürdiger bericht kommen das der Muscouiter furhabens sein soll mit Schipff ein legation vngefer 40 personen starck ahn den kunningk zu Dennemarken abezufertigen, Ohn zweifel zu verhinderung des furgenommenen fridens zwischen Schweden vnnnd Dennemarck Vnnnd wo solche legation entweder durch bestalte Freibeuter oder anderer gestalt mochte niedergeworffen werden, Solt wol solchs allen vmbligenden benachpart., nicht vngeleg sein, Welchs E. Kon: Matt: wier gnedigst zuerwegen vnnnd Jrer gelegenheit nach der

Jn zu thuen Jnn vnderthenigkeit wollen heimgestellet haben. Thuen E. Kon: Matt: derselbigen Konigin vnd leibs Erben, mith glucklicher Regiment, gesuntheit vnd alles gutter wunsthung, hiemit Jn vnderthenigkeit Gotte dem Almightigen, vnd vnns Jn E. Kon: Matt: gnad vnd gunst empfehlen, Datum auf E. Kon: Matt: Schloss Reuall den 18 Nouembris Anno etc. 1568.

E. Kon: Matt:

altzeit vnderthenigste
willige dienere

Gabriel Christerson, Friher.

Johan Maidell, Richmaister.

Johan Berendes.

Original i Riks-Arkivet, Livonica 89.

II.

Memorial af Taube och Kruse till
N. N. (svenske ståthållaren i Reval?)
Dorpt, 20 Februari 1571.

Taub vnd Krause.

Sie sehen mit betrubten hertzen, den grossen Jammer vnd elend Jn Liff vnd finlandt, dem doch auff etzliche mittel wol abgeholfen werden kondte, wie folgett.

Weiln der Kon: Mtt: leibserbenn, wegen der verwantnuss so sie mitt dem könige zu Poln haben vonn wegen naturliches Rechts, erben zu Poln vnd Littawen seindt, das es ein mittel wehre wan die Kon: Mtt: wegen diesser vnd ander sachen mher, sich dem grossfursten auf gebührliche Punct anhengig machtten, das nicht allein ein ewigwehrender fried zwischen Schweden vnd Finlandt (Russlandt?) auf gerichtett, sondern das die Jungen Kon: Maitt: leibs erbenn ohne furzug, mit gewalttiger handt, wo nicht durch gutliche mittel zu regierenden Khunigen vber Poln vnd Littawen kondtten eingesetzt, dabey beschutzet

vnd erhalten werden kondten, welches wenn es In zeyt-
ten bey dem Grossfursten gesuchett, Jtzt sehr bequem
vere, weiln die Poln vmb einen Successorn bekummert
rathschlagen vnd in allen Jhren anschlegen der Kon: Mtt:
leibs erbenn aussen lassen, vnd weiln die Poln gern
einen solchen hern haben wolten, der sie nicht allein
in Ihrer freyheitt erhalten, sondern zu friedenn mit be-
stendiger, dem muschowieter bringen kondtte, wenn sol-
cher handell mitt dem Grossfursten geschlossenn, köndt-
ten die Littawen vnd Poln leichtlich auff der konig-
lichen Mtt: seitten gebracht werdenn,

Vnd ob woll der Muschowieter gentzlich will, das
sich die Kon: Mtt: dess Liefflandes eussern, so wirdt es
doch alles wan der handell mitt ernst getriebenn getreu-
lich gemeinet vnd da sie dahin vonn der Kon: Mtt:
gezogen, wollen sie, die sonst zu Rhat vnd gehör
bey dem Grossfursten gebraucht werdenn, auff Jr ge-
wissen sich aller gebuhr verhaltten,

Van sich die Kon: Mtt: solche handell gefallen li-
essen, wil von nöten sein, das J: Mtt: mitt dem ersten
zwischen Ostern vnd Pfingsten den Grossfursten mitt
einer Legation ersuche, vnd wo es muglich mit diesen
Bothen einen vertrauten dahin an sie auff sicher gleidt
verschickte,

Damit der vnuberwindtliche Kayser nicht verur-
sachett werde, mitt seiner grossen macht, an Nogarier,
Zirkassen, Zeremissen, Mundewan, hauffige Tatern, geschutz
vnd Munition die Kon: Mtt: In Jrem landt zubesuchenn,

So wolle auch J: Mtt: betrachtten, was sich J: Mtt:
Jnn denen so sich bissher viel versprochen, vnd mitt
derthatt nichts gethan, Item zu denen so In weijt ab-
gelegenen kaltten nortt seitten wohnen zuuerlassenn,

Vnd bedenckett das dem Reich Schweden vnmug-
lich sich wieder einen so gewaltigen Potentaten auff zu
haltten,

Vnd diss alles köndte mit guldenen Siegeln also
versiegeltt werdenn, dass bissher aus gottlicher gnadenn
solche brieff niemals gebrochenn, Datum Dörptt den 20
Februarij Anno etc. 71.

III.

Summa oppå thet Narviske gods som antagit är oppå Naruiske fareuattnet och under Bornholm pro anno 62·63·64 och nogot aff 65.

Forräknat i Penningar.

	mark	öre	penningar
Pepar för	1,500		
Wax „	140,127	2	
Talg, Ister och Kiökensfet . . „	214,886	7	
Tråån „	8,495		
Linn, Hampa och Kabbelgarn . „	439,423	3	11
Ull „	608	5	
Wiluarur „	41,713		
Huder och Skinn „	585,231	7	10
Fetaliepartzeler „	577		
En nogre små partzeler „	1,590	2	4
Tiäru „	1,905		
Aska „	433 ¹ / ₂		
Suma	1,436,491	7	1

Fribytarräkenskaper i Kam. Coll. Arkiv.

Tryckfel:

Sid.	5 rad.	2 Abo	skall vara	Åbo
„	„ „	34 1363	„ „	1563
„	6 „	19 1762	„ „	1562
„	11 anm.	2 utfört	„ „	utfördt
„	16 rad.	7 Livlano	„ „	Livland.

Annerstedt, Thure,

Svenska väldet i Livland 1564-1570

Göteborg 1877

Russ. 6 d

urn:nbn:de:bvb:12-bsb11361204-4